SLOVENSKÁ REČ

59 | 1994 | 1 |

CENA 17,– Sk

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

F. Kočiš, Súčasný stav a perspektívy výskumu slovenského jazyka ■ J. Mlacek, Slovenská a slovanská frazeológia pred XI. slavistickým zjazdom a na ňom ■ J. Rusnák, Vzťah témy a lexémy v básnickom texte z hľadiska fungovania slovných druhov ■ M. Majtán, Vývin priezvisk na Slovensku ■ Ľ. Králik, O mytologických súvislostiach slovenskej lexiky ■ L. Trup, Výslovnosť talianskych osobných mien v slovenčine ■ K. Palkovič, Archívne záznamy o nárečovom výskume F. Pastrnka

DISKUSIE

L. Dvonč, *Žiadúci, nežiadúci a žiaduci, nežiaduci*

SPRÁVY A RECENZIE

Prof. Miloslav Okál osemdesiatročný. K. Palkovič ■ Za Antonom D. Dubayom. K. Palkovič ■ Správa o vedeckom sympóziu Moderné technológie vzdelávania. Z. Kováčová – F. Kočiš ■ Odborný seminár o výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. J. Pekarovičová

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
59-1994

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 59 - 1994
ČÍSLO 1

František Kočiš

SÚČASNÝ STAV A PERSPEKTÍVY VÝSKUMU SLOVENSKÉHO JAZYKA
(Zamyslenie po 150. výročí štúrovskej slovenčiny)

V minulom roku si slovenská kultúrna verejnosť a osobitne jazykovedci, literárni vedci i žurnalisti pripomenuli 150. výročie založenia spisovnej slovenčiny, štúrovskej slovenčiny, ktorú dodnes v základe používame ako záväznú formu súčasnej spoločenskej komunikácie. Bolo to najmä na celoslovenských oslavách v Hlbokom. Plnú váhu dôležitosti osláv zvýraznil svojou prítomnosťou sám prezident SR M. Kováč s ďalšími vrcholnými predstaviteľmi politického a kultúrneho života. Vedecky sa výročie analyzovalo na seminári, z ktorého referáty obsahuje neveľká, ale obsažná knižka Slovo o slovenčine (vyšla vo vydavateľstve Veda r. 1993).

História založenia štúrovskej slovenčiny doznela, no o to naliehavejšie sa ozýva starosť o túto slovenčinu dnes, ktorá podľa slov D. Haruštiaka v úvode spomínanej knižky „za poldruha storočia ... sa rozkošatila, spružnela, zúrodnela a z roka na rok prináša chutnejšie plody". Áno, niet pochybnosti o tom, že štúrovská kodifikácia v základe dodnes pretrváva, vybrúsená v úze, preskúmaná vo všetkých rovinách svojho systému. Tých stopäťdesiat rokov však značí aj to, že prešla ohňom prudkých zápasov o vlastnú svojbytnosť, o vlastnú tvár. Slovenskí jazykovedci však môžu so spokojným svedomím znova podobne alebo aj doslova povedať svojmu národu to, čo vo svojom čase povedal A. Bernolák: Slováci, môžete hovoriť a písať po slovensky, tu máte naše slovo o reči vašej i našej. – O súčasnej spisovnej slovenčine má náš národ základné diela – fonologické, slovníkové, gramatické, štylistické, učebnice, príručky, pomôcky, 58 ročníkov Slovenskej reči, najstaršieho slovenského jazykovedného časopisu, náročný teoretický časopis s názvom Jazykovedný časopis, časopis Kultúra slova, slavistický časopis Slavica Slovaca, množstvo monografií, zborníkov, štúdií a možno povedať, že nepreberné množstvo článkov a drobných príspevkov v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Kto by sa chcel bližšie oboznámiť

s jazykovednou produkciou, môže siahnuť po jazykovednej bibliografii, akou sa môže pochváliť iba málo národov okolo nás. Výskum slovenského jazyka je, ako mnohí používatelia spisovného jazyka vedia, ale aj nevedia, sústredený v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a na filozofických a pedagogických fakultách.

Na súčasnú cestu za výskumom národného i spisovného jazyka nám svietia naši vynikajúci jazykovedci dávnejšej i nedávnej minulosti, ako aj súčasnej prítomnosti: akad. Ľ. Novák, prof. J. Stanislav, prof. E. Pauliny, prof. J. Ružička, prof. J. Oravec, prof. J. Štolc, prof. Š. Tóbik, Dr. Š. Peciar a ešte žijúci jazykovedci prof. J. Horecký, prof. F. Miko, prof. J. Mistrík, prof. E. Jóna, prof. Š. Ondruš, prof. R. Krajčovič, Dr. L. Dvonč, Dr. A. Habovštiak, doc. Dr. F. Buffa. Musíme však konštatovať, že ich svetlo, žiaľ, osvecuje cestu, po ktorej už pomaly nemá kto kráčať. Rady jazykovedcov postupne rednú v Jazykovednom ústave i na vysokých školách, a to nielen pre súčasné stiesnené finančné pomery v štáte, ale aj pre nezáujem absolventov filozofických a pedagogických fakúlt o jazykovedný výskum. Slabne aj vedecký potenciál, ktorý by mal vychovávať nových adeptov jazykovedného výskumu. Koľko máme na našich vysokých školách profesorov a docentov slovenského jazyka? Aké je vedecké zázemie v Jazykovednom ústave? Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave nemáme aktívneho profesora na súčasný slovenský jazyk a na slovenský jazyk vôbec, tak je to momentálne aj na novej univerzite v Banskej Bystrici, na Vysokej škole pedagogickej v Nitre, prešovské fakulty majú po jenom profesorovi slovenčiny! Je to výsledok niekdajšieho pezlárovského kynoženia slovenskej národnej kultúry, ale aj ignorancie doterajších ministrov školstva.

To je jedna stránka pohľadu na výskum slovenského národného jazyka a osobitne spisovného jazyka. Druhý pohľad je zo strany výskumných úloh, teda z hľadiska toho, čo nám jazykovedcom v súčasnosti a v blízkej budúcnosti treba vykonať. V Jazykovednom ústave je výskumná kapacita sústredená najmä na dokončenie slovníkov, ktoré sú základným kameňom existencie každého kultúrneho národa a jeho jazyka, ale aj národnej kultúry vôbec: Historického slovníka slovenského jazyka, Slovníka slovenských nárečí, Synonymického slovníka slovenčiny a na rozbehnutie prác na Slovníku súčasného slovenského jazyka, ktorého koncepcia je už vypracovaná, chýbajú však pracovníci alebo aspoň dostačujúci počet skúsených lexikografov. Slovenskej jazykovede zostáva veľká podlžnosť – vypracovať či dokončiť akademickú Syntax slovenského jazyka. Pred dvoma desiatkami rokov sa mohla slovenská jazykoveda priam pýšiť teoreticky i výkonne perfektne vybavenými syntaktikmi. Húževnato pracovali na čiastkových úlohách, z ktorých malo vzísť fundamentálne syntaktické dielo. Slovenský syntaktický výskum bol napojený na veľmi efektívne pracujúcu medzinárodnú komisiu pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, ale aj na iné vynikajúce žriedla medzinárodnej spolupráce. Boli tu teda vynikajúce predpoklady, no zamýšľané dielo sa naprick tomu nerealizovalo. Čas pracoval proti nemu i proti čelným predstaviteľom slovenského syntaktického výskumu. Pôvodne navrhnutú koncepciu štruktúrnej syntaxe zatisli do úzadia najmä nové sémantické prúdy v syntaxi, a tak na stvorenie syntaktického kompendia, ktoré by obstálo z aspektu súčasne chápanej syntaktickej teórie, už nebolo síl, ale ani ľudského poro-

zumenia. Čas bol neúprosný aj z inej stránky: z pôvodnej skupiny syntaktikov niektorí odišli do večnosti, ostatných prikryl čas vekom alebo inými starosťami či životnými trpkosťami. K syntaxi sa už nevrátili. Preto aj pri tejto príležitosti treba vysloviť vďaku prof. J. Oravcovi aspoň za vysokoškolskú učebnicu syntaxe slovenského spisovného jazyka, ktorá je síce už v mnohom prekonaná, ale vo svojich základoch je stále spoľahlivým žriedlom – vedeckým i študijným – pre učiteľov slovenčiny i pre vysokoškolákov. Napokon treba ešte konštatovať aj ďalšiu trpkú realitu: od r. 1958 sa nekonala nijaká slovenská vedecká syntaktická konferencia (pravda, ak sa nevezme do úvahy konferencia o sémantike r. 1980 v Smoleniciach, na ktorej bolo aj niekoľko referátov o sémantike vety, resp. konferencie o vyučovaní syntaxe v Nitre). Keby sme chceli odpovedať na otázku, či sa niekedy dokončí a vydá súborné syntaktické dielo o slovenčine, museli by sme najprv odpovedať na otázku, kde na to vziať syntaktikov.

Inou výskumnou oblasťou, v ktorej sa v minulosti síce veľa vykonalo, ale dnešná situácia v tomto výskume svedčí o trvalej stagnácii, je oblasť tvorenia slov. Slovotvorná sústava slovenčiny J. Horeckého z r. 1959, kde sa analyzuje tvorenie podstatných mien, prídavných mien a slovies, patrí už do histórie, ostatné práce a štúdie sú zamerané na čiastkové problémy a do súčasných komplexných derivatologických problémov zasahujú podľa svojho špecifického zacielenia. Tak napr. tvorenie obyvateľských mien a príslušných prídavných mien od názvov obcí na Slovensku a napokon aj od cudzích názvov miest sa v istom čase pertraktovalo aj na stránkach jazykovedných časopisov, ale pevný teoretický derivačný základ na tvorenie týchto foriem sa nepoložil, a tak možno povedať, že v tejto oblasti sa stále experimentuje, hľadá, hoci v priebehu dvadsiatich rokov už boli publikované dve kodifikácie obyvateľských mien a prídavných mien (v Slovníku slovenského jazyka VI v r. 1968 a v r. 1991 v Pravidlách slovenského pravopisu). J. Horecký znova v Kultúre slova otvoril diskusiu okolo tvorenia derivátov typu *Krškanec, Krškánka, krškánsky*, v ktorej ani tak nejde o správnosť uvedených derivátov, ako skôr o výklad derivačného postupu a jeho teoretické zdôvodnenie. Ďalej možno poukázať na nedoriešenosť pravopisno-derivačného postupu pri tvorení prídavných mien príponou *-ický* od slov s dlhou samohláskou v kmeni alebo v základe. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953–1971 sa hovorí o neskracovaní kmeňovej samohlásky, ak je kmeň jednoslabičný (pravda, aj tu sú výnimky v tom zmysle, že sa kmeňová samohláska skracuje). Pri riešení tvorenia prídavného mena príponou *-ický* od slova *kánon* sme však v doterajších výkladoch nenašli nijaké zdôvodnenie pre súčasnú kodifikáciu podoby prídavného mena *kanonický* (teda s krátkym *a*). Preto sme v poznámke *Kánon – kanonický* či *kánonický*? (Slovenská reč, *58*, 1993, s. 380–382) toto zdôvodnenie dosť nelogicky hľadali vo výnimkovom spôsobe tvorenia typu *trópy – tropický, chémia – chemický*. O malej opore v doterajších derivatologických prácach slovenských jazykovedcov môže svedčiť aj jazyková poradňa JÚĽŠ SAV, keď v mnohých prípadoch nevie poskytnúť uspokojujúci výklad o tvorení konkrétnych slov v slovenčine.

V Jazykovednom ústave, ale vari aj na iných jazykovedných pracoviskách za veľmi ohrozenú pociťujeme prácu v jazykovej kultúre a jazykovej výchove najmä

dnes, keď používanie spisovnej slovenčiny v našej verejnosti je na nízkej úrovni. Súčasný úzus je v niektorých komunikatívnych sférach (napr. rokovania komunálnych i parlamentných poslancov) takmer „československý" a navyše sa dozvedáme, najmä v poslednom čase, o amatérskych zásahoch do kodifikácie spisovnej slovenčiny pri rokovaní o zákone o menách a priezviskách, ďalej zo strany všemocných majiteľov súkromných rozhlasových staníc, o samozvaných tvorcoch tzv. Najkratšieho slovníka slovenského jazyka či slovníka slangu, o množstve jazykovo a edične nekontrolovaných kníh a pod. Na konsolidovanie situácie v jazykovej kultúre a na jej usmernenie bude nevyhnutne potrebná vedecká konferencia za účasti jazykovedných, vydavateľských, redakčných zložiek i aktívnych tvorcov umeleckej i odbornej literatúry. Ďalšia práca v jazykovej kultúre a jazykovej výchove bude v Jazykovednom ústave vyžadovať koncentrovanú pozornosť a vnímavosť, no najmä vo výchove odbornosť učiteľov slovenčiny na všetkých stupňoch škôl, rozšírený potenciál vysokoškolských učiteľov slovenčinárov, ktorí by vychovali vedecky zdatných, ale aj slovenskej reči oddaných adeptov jazykovedy.

Hoci na oslavách 150. výročia založenia štúrovskej slovenčiny zaznievali odhodlané slová, nám jazykovedcom neschádzajú vrásky starosti z čela. Skôr sa nás zmocňuje skepsa i obava o budúcnosť najdôležitejšieho atribútu nášho národa a o najzávažnejšiu formu nášho národného jazyka – o súčasný spisovný jazyk a jeho kultúru. Neskladáme však ruky do lona, lebo tu nemožno rezignovať. Spomínané výročie nám bude priam imperatívom do ďalšej tvrdej práce. Chceme dúfať, že už najbližšie roky nám prinesú obrat na lepšie časy a že veľký odkaz Ľ. Štúra a jeho najbližších spoločníkov z Hlbokého pomôže prelomiť súčasné bariéry rozvoja spisovného jazyka. Spisovná slovenčina ako záväzná forma národného jazyka musí znova získať dôstojné miesto v našom národnom živote a v našej národnej kultúre a rovnako dôstojné miesto musí zaujať aj komplexný vedecký výskum slovenského jazyka. Tento postulát nám nevyplýva z nejakého sviatočného či sentimentálneho vzťahu k materinskému jazyku, ale z triezvej úvahy o postavení slovenčiny ako národného jazyka, ktorým sa ako kultúrny národ na základe prirodzeného ľudského poriadku zaraďujeme do európskeho i svetového kultúrneho spoločenstva.

Jozef Mlacek

SLOVENSKÁ A SLOVANSKÁ FRAZEOLÓGIA PRED XI. SLAVISTICKÝM ZJAZDOM A NA ŇOM

Nedávny 11. medzinárodný zjazd slavistov bol pre celú slovenskú slavistiku udalosťou mimoriadneho významu. Bola to veľká príležitosť na to, aby sa medzinárodnej slavistickej verejnosti predstavilo čo najviac bádateľov aj zo Slovenska. Ako sme túto príležitosť v jednotlivých oblastiach slavistického výskumu využili, to ukážu

až nasledujúce roky. Nás však táto udalosť priamo zaväzuje, aby sme sa vracali k pracovnému programu zjazdu, k jeho náplni a hádam aj k prínosu pre jednotlivé nosné oblasti celého zjazdu i pre jednotlivé čiastkové disciplíny a ich pracovné sekcie. Cieľom tejto prehľadovej a zároveň komentujúcej správy je zaznamenať, ako sa príprava na slavistický zjazd i jeho samotný priebeh prejavili v oblasti frazeológie.

Medzinárodná komisia pre výskum slovanskej frazeológie pri Medzinárodnom komitéte slavistov patrí už niekoľko rokov medzi najaktívnejšie komisie. Jej činorodá účasť na slavistickom kongrese r. 1988, ako aj systematická činnosť v ďalších rokoch dali podnet na to, aby problematika frazeológie dostala na 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave osobitnú sekciu, a to v dvoch pracovných dňoch zjazdu. Keďže tento fakt bol známy od organizátorov zjazdu už skôr, jednotliví bádatelia z oblasti frazeológie aj celá spomenutá medzinárodná komisia sa mohli sústredenejšie upriamiť na isté aktuálne okruhy otázok z tejto disciplíny. Uznesenia predchádzajúcich zasadnutí medzinárodnej komisie (Moskva a Nitra) a z nich vyplývajúce projekty jednotlivých národných komisií pre výskum frazeológie, ako aj podnety predsedu Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie prof. J. Mateśića viedli k tomu, že do centra frazeologického výskumu sa pred zjazdom dostali jednak otázky pragmatickej stránky frazeológie a jednak spracovanie slovanskej frazeologickej terminológie. Sústredenosť na tieto tematické okruhy sa odrazila vo viacerých prácach, ktoré vyšli pred 11. zjazdom, ako aj vo viacerých referátoch na zjazde.

Ak sa chceme v týchto prehľadných poznámkach sústrediť najskôr na práce, ktoré vyšli v oblasti frazeológie pred zjazdom, treba odôvodnene začať konštatovaním, že po skriptovej podobe z roku 1992 (vydal J. Matešić v Mannheime na 136 stranách) vyšiel r. 1993 v Münchene za redakcie A. Biericha aj v knižnej forme *Slovar russkoj frazeologičeskoj terminologii;* pripravil ho rusko-nemecký kolektív v zložení A. Bierich, S. S. Volkov a T. G. Nikitinová pod vedením V. M. Mokijenka. Ide o modelovú prácu, podľa ktorej by sa v súlade so spomínanými uzneseniami zasadnutí Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie mali spracovať terminologické slovníky frazeológie ďalších slovanských jazykov, aby sa tým utvorili predpoklady na komplexné spracovanie slovanskej frazeologickej terminológie. Doplnená verzia sledovaného terminologického slovníka obsahuje okolo 500 heslových termínov a ďalších okolo 150 odkazových hesiel, ako aj väčší počet ďalších termínov, na ktoré sa odkazuje na konci niektorých (najmä centrálnejších) hesiel. Uvedený počet termínov z jedinej jazykovednej disciplíny sa môže zdať privysoký, ale ak si uvedomíme, že v oblasti frazeológie sa špecificky premietajú takmer všetky kategórie a pojmy z oblasti „pravidelného" jazyka a jeho jednotlivých rovín, tento počet sa ukazuje ako celkom primeraný. Iba na okraj tohto konštatovania dodávame, že aj nášmu kolektívu, ktorý sa chystá spracovať slovenskú frazeologickú terminológiu, predbežná inventarizácia našich domácich termínov vykázala v tejto oblasti okolo 630 jednotiek, a to aj napriek tomu, že v tomto súpise sme nezachytili také všeobecné pojmy premietnuté do frazeológie, ako sú napr. pojmy designácia, konotácia a pod., ktoré pilotný súpis ruských frazeologických

termínov obsahuje. Pokiaľ ide o spracovanie heslových termínov v uvedenom slovníku, treba konštatovať, že je dosť rôznorodé. Na druhej strane však zisťujeme, že autori zachytili naozaj všetky okruhy frazeologickej problematiky a že teda tu v slovníkovej podobe ponúkajú vlastne systematický (aj keď heslový) výklad celej frazeológie. Ba ešte viac: heslá zachytávajú aj to, kde sa daný termín prvý raz vyskytol a ktorí bádatelia s ním vo svojej koncepcii frazeológie pracujú. Tým sa slovník zároveň stáva aj príručkou vnútorných dejín frazeologického bádania. Spracovaný súbor frazeologických termínov je, pochopiteľne, otvorený, a tak v ďalších spracovaniach a pri aplikácii na frazeologický fond jednotlivých slovanských jazykov tu treba rátať s ďalšími doplneniami.

Isté doplnenia ponúka hneď ďalšia práca o ruskej frazeológii, ktorá vyšla takisto v zahraničí, a to *Die Phraseologie der russischen Sprache* od R. Eckerta a K. Güntera (Leipzig – Berlin – München – Wien – Zürich – New York, Langenscheidt-Verlag Enzyklopädie 1992, 176 s.). Je to práca, na ktorej badať jednak plodné spojenie slavistických (a najmä ruských, resp. predtým sovietskych) prístupov k frazeológii s najlepšími výsledkami germanistických analýz idiomatiky (čo sa odráža v zásadnom rozdelení oblasti frazeológie na frazémiku a frazeotextemiku a jednotiek frazeológie na frazémy a frazeotextémy) a jednak badateľnú orientáciu obidvoch autorov najmä na historické a porovnávacie štúdium frazeológie. S predchádzajúcou prácou z oblasti frazeologickej terminológie spája túto monografiu najmä to, že každá stať tejto knihy je vlastne analytickým komentárom ku všetkému, čo sa o danej problematike doteraz napísalo. Nielen nemeckí bádatelia, ale aj všetci záujemcovia o hlbšie poznanie frazeológie a jej doterajšieho výskumu dostávajú v tejto práci popredných bádateľov veľmi užitočnú a poučnú príručku.

Monografiu o ruskej frazeológii vydal aj maďarský rusista a frazeológ B. Tatár, ale tá nebola ani pred zjazdom, ani na ňom ešte širšej slavistickej verejnosti prístupná. Jej názov je *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka* (vyšla v Budapešti r. 1992).

Zaiste nie pre pokles záujmu o frazeológiu v ruskej jazykovede, ale predovšetkým pre iné, mimojazykové dôvody sme doteraz uviedli viac prác o ruskej frazeológii, ktoré vyšli v iných štátoch. V samej Ruskej federácii vyšiel v predzjazdovom období zborník z konferencie v Machačkale, a to pod názvom *Problemy frazeologii i frazeografii* s podtitulom *Sopostaviteľnaja frazeologija i dvujazyčnaja frazeografija* (Machačkala, 1992. 176 s.). Je to zborník referátov aj téz referátov z uvedenej konferencie, v ktorom sa popri stálych okruhoch tém z oblasti porovnávacej frazeológie a dvojjazyčnej frazeografie nastoľujú viaceré celkom nové alebo aspoň doteraz málo sledované otázky, ako napr. strojové (resp. počítačové) spracovanie prekladových frazeologických slovníkov, úskalia a možnosti parametrizácie pri zachytení a opise frazeológie dvoch jazykov, objavuje sa tu termín frazeologická syntax, popri dosť rozšírenom výskume frazém biblického pôvodu ukazujú sa tu prvé výsledky bádania vo frazeológii odvodenej z Koránu. Je to teda opäť zborník, ktorý sa dôstojne priraďuje k početným frazeologickým zborníkom s prácami ruských frazeológov i frazeológov ďalších krajín bývalého Sovietskeho zväzu, zborník, ktorý dáva viaceré podne-

ty, a teda by si azda zaslúžil – podobne ako všetky doteraz v tejto správe spomenuté diela – osobitnú recenznú pozornosť aj v našich domácich podmienkach.

Pokiaľ predchádzajúci zborník sledoval najmä teoretické a metodologické otázky porovnávacej frazeológie a prekladovej frazeografie, neveľká práca R. I. J a r a n c e v a (známeho autora školských frazeologických slovníkov) a L. S t e p a n o v o v e j *Russko-češskaja frazeologija* (Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1992. 98 s.) je predovšetkým aplikáciou frazeologickej teórie na slovníkové zachytenie jedného tematického poľa frazém (frazémy vzťahujúce sa na charakter človeka). Popri vlastnom pedagogickom poslaní (je to príručka pre Rusov, ktorí študujú češtinu, aj pre Čechov, ktorí študujú ruštinu) je táto neveľká knižka cenná aj ako ukážka produktívneho prístupu k spracovaniu porovnávacej frazeológie.

Na zjazde prítomní frazeológovia konštatovali, že sú dokončené aj niektoré ďalšie väčšie práce o frazeológii, ale pre rozličné prekážky (najmä pre nedostatok financií predovšetkým v štátoch bývalého východného bloku) neboli doteraz publikované.

Po predchádzajúcom pohľade na najdôležitejšie knižné práce, publikované pred slavistickým zjazdom v zahraničí, sa tu treba pristaviť aj pri našej domácej produkcii v oblasti frazeológie. Ako teda vyznieva tento pohľad? Nazdávame sa, že bez zveličovania možno konštatovať, že naša frazeologická produkcia patrí v slovanských reláciách (a možno aj širšie) medzi najvýraznejšie, čo napokon celkom neformálne konštatovali aj poprední svetoví frazeológovia pri viacerých príležitostiach a vo viacerých súvislostiach. Aby sme však nezostali len pri nejakých rámcových (a azda trochu sebauspokojujúcich) formuláciách, v ďalšej časti tejto správy sa pristavíme pri niektorých základných faktoch.

V r. 1992 frazeologická komisia spolu s vtedajšou Pedagogickou fakultou v Nitre usporiadala riadne zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie, na ktorom sa zúčastnili prakticky všetci poprední slovanskí frazeológovia, ba aj najvýraznejší reprezentanti germánskej a románskej frazeológie (G. Grecianová, A. Buhoferová, J. Korhonen a ďalší). K tomuto stretnutiu splnila naša frazeologická komisia prvú dôležitú úlohu, ktorou poverila medzinárodná komisia všetky národné komisie pre výskum frazeológie, vydala totiž *Bibliografiu slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (autori P. Ď u r č o, J. M l a c e k, Z. P r o f a n t o v á a J. S k l a d a n á), pričom doplnené druhé vydanie z toho istého roku obsahuje už vyše 1200 bibliografických jednotiek a zároveň aj tematický register, takže nášmu aj zahraničnému čitateľovi naozaj poskytuje takmer úplný a pritom praktický prehľad všetkého, čo sa doteraz vo výskume našej frazeológie vykonalo.

Osobitné miesto v našej domácej predzjazdovej frazeologickej produkcii majú dve monografie s touto problematikou, a to kniha *O poľskej a slovenskej frazeológii* od F. B u f f u (Veda 1993. 185 s.) a *Frazeologický fond slovenčiny v predspisovnom období* od J. S k l a d a n e j (Veda 1993. 176 s.). Každá z nich má v našom domácom výskume frazeológie osobitné miesto. Namiesto systematickej recenzie uvedieme v tomto prehľade aspoň niekoľko poznámok o každej z nich.

Porovnávacia analýza poľskej a slovenskej frazeológie dovolila autorovi prehĺbiť doteraz známe prístupy k spracovaniu ekvivalentácie na rovine frazeológie. Ak sa

v predchádzajúcich rozboroch týchto otázok zvyčajne vyďeľujú dva až tri typy vzťahov medzi zodpovedajúcimi si jednotkami z dvoch jazykov (napr. ruský polonista Goľceker takto vydeľuje tzv. frazeologické ekvivalenty, frazeologické analógie a frazeologické paralely), F. Buffa rozširuje výpočet typov súvzťažnosti medzi frazémami z dvoch jazykov a ako osobitné druhy vyčleňuje zhodné frazémy (v dvoch jazykoch), súbežné frazémy, rozdielne frazémy, samostatné poľské a slovenské frazémy a napokon tzv. svojské frazémy v obidvoch porovnávaných jazykoch. Sledovanie uvedených druhov ekvivalencie, a to zakaždým osobitne pri verbálnych a osobitne pri menných jednotkách, dovolilo autorovi podať naozaj plastický obraz o vzťahoch medzi frazémami v sledovaných dvoch jazykoch. Široký záber do frazeológie obidvoch jazykov spolu s naznačenými porovnávacími výskumami zreteľne obohacujú nielen poznanie medzijazykových súvislostí našej frazeológie, ale v mnohých smeroch sú aj prehĺbením opisu alebo výkladu istých slovenských frazém. Ak k tomuto konštatovaniu pridáme aj spomínané rozvitie doterajšej všeobecnej analýzy ekvivalentnosti frazém, ukáže sa ako celkom logické, že zahraniční bádatelia, ktorí sa stihli na zjazde s prácou pohotovo oboznámiť, prejavili veľký záujem aj o referát, ohlásený autorom. Tým väčšie bolo sklamanie, keď sa prihlásený referát neuskutočnil. V každom prípade však Buffova práca znamená výrazné obohatenie našej porovnávacej frazeológie.

Po predchádzajúcom konštatovaní sa v týchto charakteristikách uvedených prác žiada trochu odbočiť a zaznamenať, že porovnávacia frazeológia sa stáva oblasťou azda najživšieho záujmu našich frazeológov, pritom však zároveň oblasťou, ktorá nie je iba lexikografickou, resp. frazeografickou aplikáciou už známych teoretických postulátov, ale je aj oblasťou, v ktorej sa produktívne rozvíja aj teoretické spracúvanie rozličných okruhov frazeologickej problematiky. V tejto súvislosti nemusíme mať na mysli iba uvedenú Buffovu prácu, ale aj dokončenú, no do zjazdu ešte nevydanú prácu P. Ď u r č u o všeobecnej a porovnávacej frazeológii, ktorá vychádza v Nemecku, ako aj viaceré slovníkové spracovania frazeológie, ktoré takisto prispievajú k rozvoju tejto čiastkovej frazeologickej disciplíny. Aj tu sme mohli zahraničných frazeológov informovať o viacerých už uverejnených alebo na uverejnenie celkom pripravených prácach. *Francúzsko-slovenský frazeologický slovník*, ktorý nedávno vydal kolektív pod vedením dnes už nebohého prof. J. Š k u l t é t y h o, *Rusko-slovenský frazeologický slovník*, ktorý pripravil kolektív vedený P. Ď u r č o m, ako aj niektoré zaujímavé menšie práce – spomeňme tu napríklad aspoň neveľkú príručku L. T r u p a *Príslovia a porekadlá v štyroch jazykoch* (Bratislava, SOFA 1993. 145 s. malého formátu), to všetko svedčí o živom a produktívnom záujme našich bádateľov o tieto otázky. Keď k tomu pridáme konštatovanie, že práve v tomto smere sa pohybujú aj aktivity niektorých výskumníkov pôsobiacich v iných štátoch (máme tu na mysli najmä početné závažné práce z frazeologickej teórie a z porovnávacej poľsko-slovenskej frazeológie od B. Rejakowej, našej lingvistky žijúcej a pôsobiacej v Lubline, ako aj neveľké prekladové frazeologické slovníčky Ž. Spasićovej, rodenej Slimákovej, pôsobiacej v Belehrade), môžeme naozaj odôvodnene hovoriť o porovnávacej frazeológii ako o najvýraznejšie sa rozvíjajúcom a zároveň veľmi aktuálnom odvetví slovenského frazeologického výskumu.

Po predchádzajúcom odbočení sa môžeme vrátiť k druhej spomínanej monografii, vydanej tesne pred zjazdom, k práci J. Skladanej. Ak uvedená Buffova práca rozvíja najmä našu porovnávaciu frazeológiu, monografia J. Skladanej znamená rovnaký prínos zasa pre našu historickú frazeológiu. Po viacerých autorkiných čiastkových štúdiách z problematiky slovenskej historickej frazeológie dostáva náš výskum touto prácou viac-menej ucelený výklad základných otázok tejto čiastkovej disciplíny. Autorka v knihe rieši metodologické a teoretické východiská historickej frazeológie, pričom za oporné body svojej koncepcie tejto špecifickej disciplíny pokladá predovšetkým isté teorémy z Mokijenkových, Eckertových, Čermákových, Blanárových a Mlackových prác. Premyslené, neeklektické prepojenie týchto teorém, spojené s dobrou znalosťou širokého historického materiálu a s dôkladnou konfrontáciou historických frazém so súčasnou slovenskou frazeológiou, jej dovolilo skonzipovať systematický pohľad na našu historickú frazeológiu. Jednotlivé kapitoly, v ktorých sa dotýka napr. problematiky variantnosti a ustálenosti v historickom aspekte, ďalej otázok klasifikovania frazém z diachrónneho aspektu, lexikografického spracovania našej frazeológie v historických slovníkoch, ako aj sémantickej analýzy historických aj súčasných frazém jedného typu (jednotky s komponentom *chlieb*), potom vyznievajú nielen ako aplikácia myšlienok z úvodnej teoretickej state, ale predošetkým ako rozvíjanie a konkretizovanie celej predloženej koncepcie tejto čiastkovej disciplíny. Práve tieto kapitoly čitateľa presviedčajú, že v práci ide o produktívny a zároveň veľmi inštruktívny model historickej frazeológie nielen nášho jazyka, ale aj v celej frazeologickej teórii. Máme tu teda do činenia s prácou, ktorou sa v danej oblasti blíži naša domáca frazeologická produkcia k najuznávanejším dielam z tejto čiastkovej frazeologickej disciplíny vôbec.

Nakoniec treba v tomto prehľade uviesť výrazné aktivity nitrianskej pedagogickej fakulty, ktorá v predkongresovom období vydala spoločný výstup riešiteľského kolektívu grantovej úlohy pod názvom *Die Phraseologie als Intensivierungsfaktor der Kommunikation* (autori: F. M i k o, J. G l o v ň a, E. K r o š l á k o v á a P. Ď u r č o; Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1992. 87 s.). Už názov zborníka, ale ešte viacej jednotlivé štúdie napovedajú, že tu ide o práce, ktoré zreteľne korešpondujú s druhým spomínaným tematickým okruhom súčasného frazeologického výskumu, totiž s rozborom pragmatických vlastností celej frazeológie, resp. niektorých jej častí. Práve v tejto súvislosti a na tomto mieste treba osobitne zdôrazniť už spomenutý fakt, že práve Pedagogická fakulta v Nitre spolu so Slovenskou komisiou pre výskum slovanskej frazeológie pripravila v rámci svojich činností zameraných na slavistický zjazd v Bratislave úspešné zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie, pričom materiály z tohto zasadnutia i z pripojenej medzinárodnej konferencie vyjdú v krátkom čase. Účasť našich frazeológov na tejto konferencii aj v pripravenom zborníku už našla pozitívny ohlas v medzinárodných kruhoch frazeológov.

Vlastná činnosť frazeologickej komisie na slavistickom zjazde sa začala – podobne ako v iných komisiách – hneď po úvodných plenárnych referátoch, a to referátom predsedu komisie J. M a t e š i ć a na tému *Formy a funkcie frazeológie*

v novinových textoch (referát bol už vopred publikovaný v 1. čísle časopisu Russistik – Rusistika, 1993, s. 67–71). Referent na materiáli z chorvátskej tlače rozoberá funkčné osobitosti frazeológie v tematicky rozlične orientovaných textoch (politické, ekonomické, kultúrne...). V referáte upútala jedna aktuálna téza, ktorá novým spôsobom interpretuje platnosť frazeológie v publicistike. Ak sa totiž častejšie v daných súvislostiach spomína najmä myšlienka, že frazémy v texte publicistiky sú síce expresívne, ale svojou ustálenosťou akoby dávali predpoklady na svoju automatizáciu, na vznik rôznych klišéovitých a prázdnych fráz, autor oproti tomu vyzdvihuje fakt, že už samo uplatnenie frazémy namiesto iného vecného výrazu je prejavom pôvodcovej aktívnosti, výrazovej tvorivosti. Frazeológia je v týchto textoch podľa autora zároveň prostriedkom jazykovej ekonómie a konkretizovania vo vyjadrovaní.

Na tieto myšlienky nadväzovali aj viaceré ďalšie referáty prednesené vo frazeologickej sekcii. Najvšeobecnejšiu zacielenosť mali pritom úvodné referáty prvého dňa vyhradeného pre frazeológiu (pôvodne to bol iba poldeň, ale pre veľký záujem publika aj referentov prebiehalo toto rokovanie po celý deň), a to referát V. M. M o k i j e n k a na tému *Komunikatívno-pragmatické potencie slovanskej frazeológie* a referát V. N. T e l i j o v e j na tému *Kultúrno-nacionálne konotácie frazeologizmov*. Podobne ako na plenárnom zasadnutí frazeologickej komisie J. Matešić, aj V. M. Mokijenko sa dotýkal najmä problémov kreatívnosti a klišéovitosti frazeológie, pričom síce pri uplatňovaní frazeológie vyzdvihol pól kreatívnosti, zároveň však pri istých frazémach pripustil aj opačný proces, poklesnutosť ich výrazovej platnosti. Súčasne autor zdôrazňoval tézu, že frazéma je vždy zároveň aj expreséma; expresívnosť autor teda pokladá za invariantnú zložku frazémy (táto myšlienka je v Mokijenkovej koncepcii známa už od jeho vymedzovania frazémy na základe známych opozícií v jeho knihe Slavianskaja frazeologija z r. 1980). Aj jeho referát bol už vopred publikovaný, a to v tom istom čísle časopisu Russistik – Rusistika, ktoré sme uviedli pri Matešićovom referáte (s. 72–79). Na rozdiel od Mokijenkovho referátu sa V. N. Telijová dotýkala najmä problémov kultúrnych a národných konotácií vo frazémach, pričom zároveň sledovala povahu, rozšírenosť, záväznosť a orientáciu týchto konotácií. Závažnosť jej priebojným konštatáciám pridával najmä fakt, že celý jej výklad sa opieral o široké skúsenosti kolektívu autorkiných spolupracovníkov pri strojovom spracúvaní parametrického opisu ruskej frazeológie. Podobne širokú orientáciu mal mať aj prihlásený referát F. Č e r m á k a na tému *Funkce frazémů a idiomů*; tento referát však neodznel (účastníci rokovania sekcie dostali separát jeho publikovanej podoby, ktorá vyšla v zborníku Česká slavistika 1993. České přednášky pro XI. mezinárodní sjezd slavistů Bratislava 1993, s. 331–336).

Okrem uvedených referátov sa ústrednej témy frazeologickej sekcie dotýkali priamo aj referáty D. M r š e v i ć o v e j-R a d o v i ć o v e j, J. M l a c k a (obidva odzneli v prvý deň zasadania sekcie) a W. E i s m a n n a (druhý pracovný deň sekcie). D. Mršević ová-Radovićová sa v referáte *Konotatívny aspekt frazeologických jednotiek a národná kultúra* dotýkala aj niektorých tých otázok, ktoré boli predmetom výkladu V. N. Telijovej. Referentka sledovala niektoré konkrétne srbské a chorvátske frazémy práve z hľadiska toho, aké dobové, náboženské a národné konotácie

so sebou prinášajú. Išlo jej najmä o sledovanie takých jednotiek, pri ktorých sa stretávajú špecifické pohanské (resp. predkresťanské) a kresťanské konotácie, kresťanské konotácie západného rítu a kresťanské východného rítu, špecifické srbské a špecifické chorvátske konotácie a pod. Referát pisateľa tejto prehľadovej správy mal tému *Pragmatické súvislosti vývinu prísloví a porekadiel*. Jeho cieľom bolo ukázať, ako sa práve posuny pragmatickej zložky parémií prejavili vo vývine najbežnejších druhov, a to prísloví a porekadiel. Porovnania istých jednotiek zo Sinapiovej zbierky, z Bernolákovho Slovára, zo Záturecké ho Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví, ako aj zo súčasného jazyka umožnili vymedziť celú škálu vplyvov pragmatiky na vývin sledovaných jednotiek. Referát W. Eismanna mal názov *Pragmatika a národná špecifika ako problém ekvivalentnosti frazém*. Autor v ňom skúmal, aké typy ohraničení, reštrikcií môže prinášať práve pragmatická zložka pri určovaní ekvivalentnosti frazém v preklade alebo pri hocijakom inom porovnávacom prístupe k frazeológii.

Ústrednej témy frazeologickej sekcie na zjazde *Komunikačno-pragmatické aspekty frazeológie* – ako presne uvádza J. Matešić vo svojom interview v 8. čísle Správ a informácií XI. medzinárodného zjazdu slavistov (s. 3) – sa viac alebo menej dotýkali aj niektoré ďalšie referáty v tejto sekcii, ich podstata však už zakaždým spočívala v niečom inom. Aj napriek tomu sa v tomto prehľade pristavíme aspoň pri niektorých pozoruhodnejších myšlienkach z tejto časti rokovania frazeologickej sekcie.

Názornou ukážkou toho, na aké široké súvislosti musí prihliadať historická frazeológia, bol referát R. E c k e r t a *Slovansko-baltské frazeologické prirovnania v reči folklóru*. Referát bol príspevkom, ktorý zaujal nielen frazeológov a historikov jazyka, ale veľa napovedal aj o ľudovej slovesnosti a vôbec o rozličných etnologických otázkach. O niektorých východiskách historickej frazeológie hovorila J. S k l a d a n á. Najmä druhá časť jej referátu, v ktorej rozoberala isté typologické osobitosti niektorých historických aj súčasných frazém, vyvolala živý ohlas prítomných frazeológov a plodnú diskusiu. O vzťahoch medzi variantnosťou a synonymiou v ruskej frazeológii 18. stor. hovoril už spomínaný A. B i e r i c h. Viac z etnologických ako z vlastných frazeologických pozícií vychádzal referát Z. P r o f a n t o v e j o Jánovi Kollárovi ako parémiografovi. Napriek trochu odlišným prístupom referát vzbudil veľkú pozornosť u prítomných frazeológov, veď sa dotýkal jednej z ústredných tém celého kongresu slavistov – Jána Kollára.

Aspoň zaznamenať treba, že v tejto sekcii odznel A l e c h n o v i č o v referát o hľadaní systému vo frazeológii bieloruštiny, že M. J. Kotovová konfrontovala niektoré slovenské príslovia s ich paralelami v iných slovanských jazykoch, že tu kolektív ruských frazeológov (L i l i č o v á, M o k i j e n k o, S t e p a n o v o v á) sledoval biblizmy frazeologickej povahy v ruskom, českom a slovenskom spisovnom jazyku, že tu mladá nemecká bohemistka A. M u s c h n e r o v á predniesla pozoruhodnú konfrontáciu fungovania frazeológie v titulkoch v najsúčasnejšej nemeckej a českej žurnalistike.

O aktívnej činnosti frazeologickej sekcie svedčí nielen spomínané rozšírenie jej oficiálneho pracovného programu, ale aj základné údaje o ňom, ako ich na záver

uviedol predseda medzinárodnej komisie J. Matešić: v sekcii odznelo 19 referátov a vyše 60 diskusných príspevkov. Možno dodať, že zasadnutia sa tešili naozaj veľkej pozornosti účastníkov kongresu. Na ilustráciu uveďme, že program prvého poldňa v sekcii sledovalo okolo 120 prítomných a že aj na ostatných bodoch programu bol vždy dosť veľký počet záujemcov aj spomedzi účastníkov zjazdu, ktorí nie sú členmi tejto komisie ani v tejto problematike systematicky nepracujú.

Súčasťou zjazdu a práce frazeologickej sekcie bolo aj zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie. Malo viac úloh. Prvou z nich bolo zisťovanie stavu spracovania jednotlivých národných frazeologických terminológií, čo sa určilo ako spoločná a perspektívna úloha na predchádzajúcich zasadnutiach komisie. Jej členovia konštatovali, že nateraz sa systematicky spracovala iba ruská frazeologická terminológia, ale zároveň vzali na vedomie, že aj terminológia niektorých ďalších jazykov je vďaka teoretickému rozpracovaniu príslušnej frazeológie dosť ľahko spracovateľná (napr. v poľskej, českej aj slovenskej jazykovede). Druhou úlohou zasadania bolo zostaviť plán ďalších zasadnutí komisie. Tu sa komisia aj napriek istým (najmä finančným) problémom predsa pomerne rýchlo dohodla. Podľa uznesenia by najbližšie zasadnutie malo byť v Pskove (1994), potom v Mannheime (1995), opäť v Bratislave (1996) atď. (Ďalšie údaje publikoval predseda medzinárodnej komisie J. Matešić v citovanom interview.) S predchádzajúcou úlohou súvisela tretia úloha zasadania komisie: určiť ústrednú tému najbližšej konferencie v Pskove. Po diskusii a spresneniach sa prijala téma, ktorá je špecifickým rozvitím ústrednej témy frazeologickej sekcie na 11. zjazde, a to téma *Ideografická kultúrno-historická slovanská frazeológia.* Poslednou úlohou zasadnutia bolo doplnenie komisie. Z doterajšieho zloženia nikto neodišiel, ale komisia sa doplnila o niektorých členov tak, aby boli pokryté areály všetkých slovanských jazykov a aby boli zastúpení aj tí bádatelia z neslovanských krajín, ktorí sa systematicky zaujímajú o slovanskú frazeológiu a prejavili hlbší záujem o spoluprácu s touto medzinárodnou komisiou. Niektorí bádatelia sa týmto uznesením už stali členmi medzinárodnej komisie, kým niektoré ďalšie návrhy ostali ešte otvorené. Zasadnutie komisie napokon potvrdilo prof. J. Matešića vo funkcii predsedu komisie.

Komisia zorganizovala mimo pôvodného programu ešte jedno podujatie. Bolo to odborno-spoločenské stretnutie nie iba členov komisie, ale aj ďalších účastníkov zo sekcie a ďalších záujemcov. Prítomní sa v diskusii navzájom informovali o všetkom, čo sa vo frazeológii v jednotlivých štátoch a národoch robí, čo sa publikuje, organizuje atď. Toto stretnutie, ktoré sa vydarilo aj vďaka podpore zo strany organizátorov zjazdu, dovolilo hovoriť o tom, čo limity referátov a diskusií na rokovaniach sekcie ani personálne zúžené zasadnutie medzinárodnej komisie nedovoľovali. Preto všetci prítomní boli stretnutím nadšení, preto ho všetci pokladali za veľmi užitočné podujatie, za ozajstné sympózium.

Juraj Rusnák

VZŤAH TÉMY A LEXÉMY V BÁSNICKOM TEXTE Z HĽADISKA FUNGOVANIA SLOVNÝCH DRUHOV

1. Skúmanie slovnej zásoby v textoch pomocou exaktných štatistických metód umožňuje kvantifikovať podstatné črty lexikálnej konštrukcie textu. V lexike skúmaného súboru, v prienikoch a autonómnych množinách slov možno identifikovať sémantickú nasýtenosť analyzovaného textu, vo vzájomných vzťahoch vnútri slovnej zásoby básnického diela je možné dešifrovať poetiku autorského rukopisu.

Pochopiteľne, akékoľvek štatistické zistenia v tejto oblasti výskumu vypovedajú viac o tendenciách vnútri lexiky umeleckého diela. Ukážeme to na analýze lexiky troch básnických textov: Tatranská múza s lýrou slovanskou P. J. Šafárika, Slávy dcera J. Kollára a zbierka Poezye II B. Tablica. V úsilí minimalizovať nesúmerateľnosť básnického textu sme vybrali texty v istom historickom zaradení – zbierky vyšli v rozmedzí rokov 1807–1824 a sú približne rovnako lexikálne bohaté (nebrali sme do úvahy zbierku B. Tablica Poezye I, ktorá ostatné texty výrazne presahuje rozsahom a veľkým množstvom preložených básní).

Systematický štatistický výskum lexiky textu má v stredoeurópskom kontexte bohatú tradíciu – porov. napr. práce J. Mistríka (1969), M. Těšitelovej (1968) alebo J. Samborovej (1972). Široká konfrontačná báza, ktorá spracovaním problematiky štatistického výskumu lexiky textu vznikla, umožňuje výskum slovnej zásoby špecificky umeleckého textu porovnávať so všeobecnými zisteniami a identifikovať osobité, autonómne a originálne „pletivo" lexiky autorského textu.

V kontexte doterajších výskumov považujeme za nevyhnutné predovšetkým diferencovať v skúmanom súbore slov množinu lexikálnych jednotiek (L) ako vrstvu reprezentujúcu rozsah lexiky textu a množinu lexikálnych tvarov (N) ako vrstvu kumulujúcu celú kapacitu textu. V štatistickej analýze sa ďalej zvyčajne vydeľujú ďalšie dve skupiny slov: prvou je vrstva lexém, ktoré sa na ploche celého textu vyskytli viac než raz, t. j. s absolútnou frekvenciou $f > 1$. Pracovne možno túto množinu lexikálnych jednotiek pomenovať ako „tematická lexika", čím sa sleduje zvýraznenie jej funkcie pri budovaní tematiky textu. Druhou vrstvou je logicky množina lexém, ktoré sa v texte vyskutujú len raz, t. j. s absolútnou frekvenciou $f = 1$, ktorú sme nazvali „exkluzívna lexika". Exkluzívne lexikálne jednotky sú výrazným signálom osobitosti, neopakovateľnosti textu.

Sémantika lexiky textu je zakódovaná predovšetkým v plnovýznamových slovách, preto v štatistickej analýze troch básnických textov sme práve im venovali sústredenú pozornosť.

2. Lexikálno-štatistická analýza fungovania substantív v skúmaných textoch. – M. Těšitelová konštatuje, že „... substantiva představují jeden z nejvýznamnějších druhů slov se zřetelem k jejich kvalitě i kvantitě, jednoho z nejdůležitejších činitelů v sémantice sdělení ..." (1974, s. 86). Môžeme konštatovať, že v umeleckom štýle – osobitne v poézii – počet substantívnych tvarov i substantívnych lexém zohráva

rozhodujúcu úlohu v napĺňaní sémantiky slovnej zásoby textu.[1] Analýzou množiny substantív v slovnej zásobe textu poézie možno preto odhaliť zákonitosti výstavby celej lexiky.

2.1. Originalita a príbuznosť tematickej substantívnej lexiky v textoch. – Pri bližšom porovnávaní tematických substantív jednotlivých textov (t. j. všetkých substantívnych lexém, ktoré autori použili v texte viac než raz) sme zistili, že „najautonómnejší" – t. j. s najmenším presahom substantívnej tematickej lexiky do rovnakej množiny iného textu – je text básnickej zbierky Poezye II B. Tablica; „najprienikovejšia" je substantívna tematická lexika zbierky Tatranská múza s lýrou slovanskou P. J. Šafárika (Tablic má 48,13 % tematických substantív, ktoré sa v tematickej lexike iných autorov nevyskytujú, Kollár 47,71 % a Šafárik 34,38 %). Podľa očakávania „najoriginálnejší" by mal byť text Slávy dcéry vzhľadom na najvyššie percento kapacity substantívnej tematickej lexiky z opakovanej lexiky celého textu (porov. štatistické výsledky analýzy frekvenčného vyťaženia substantív, uvádzané v tabuľke 1). Dominanciu Tablicovho textu si vysvetľujeme silnou konfúziou tematiky textu; na tento fakt upozorňujú aj iné zistenia (porov. 4.5.).

Analýzou vzájomnej prepojenosti tematickej substantívnej lexiky textov sme zistili, že najintenzívnejšie väzby majú medzi sebou básnické zbierky Slávy dcera a Poezye II (s korelačnou hodnotou 0,3617), potom Slávy dcera a Tatranská múza (s korelačnou hodnotou 0,3461) a nakoniec Tatranská múza a Poezye II (s korelačnou hodnotou 0,1376).[2]

Bližší štatistický výskum odhalil dve príznakové množiny tematických substantívnych lexém v skúmaných textoch: jednou je vrstva frekvenčne najvyťaženejších originálnych lexém, ktoré autor používa pri budovaní jedinečnosti, neopakovateľnosti výrazu textu („lexikálne originálie textu"), druhou je vrstva frekvenčne najpoužívanejších lexikálnych jednotiek, ktoré autori používajú spoločne podľa univerzálnejších konštrukčno-gramatických pravidiel výstavby textu a v súlade so žánrovou a tematickou konvenciou básnického diela („lexikálne univerzálie textu").

2.2. Analýza substantívnych originálií v jednotlivých textoch. – Jemnejšie triedenie tematických substantívnych lexém ukázalo, že medzi originálne tematické jednotky Tatranskej múzy s lýrou slovanskou patria predovšetkým pomenovania pozitívnych citových stavov (*balšam, blaženost, bázeň, utěcha*) a lexémy signalizujúce obrysy autonómnej tematiky textu (*harfa, holomek, luh, pacholek, potůček, uměna, chřestí;* porov. zoznam najfrekventovanejších substantívnych lexém v jednotlivých textoch, ktorý uvádzame v tab. 3).

---

[1] M. Těšitelová (1974, s. 84) uvádza, že substantíva sa popri žurnalistike s prevahou uplatňujú v poézii, a to tak v množine tvarov N, ako aj v množine lexikálnych jednotiek L – predstavujú 32,90 % všetkých lexikálnych tvarov a 42,98 % všetkých lexikálnych jednotiek textu.

[2] Hodnotu príbuznosti, podobnosti dvoch skúmaných súborov možno vypočítavať ako súčet pravdepodobností výskytu spoločných lexém v jednotlivých textoch: napr. pri zisťovaní hodnoty korelácie medzi slovesnou tematickou lexikou ($L_{vf>1}$) básnických zbierok Tatranská múza s lýrou slovanskou a Slávy dcera sme zistili pravdepodobnosť výskytu spoločných opakovaných lexém v texte P. J. Šafárika (34 : 242 = 0,1404958) a v texte J. Kollára (34 : 314 = 0,1082803) a potom súčtom týchto pravdepodobností sme dospeli k indexu korelácie sledovanej množiny slov skúmaných súborov: 0,2487761.

V Slávy dcére sme podobne identifikovali vrstvu originálnych lexém pomenúvajúcich pozitívne citové stavy (*naděje, slast, tužba, zření*), ale aj zreteľnú skupinu slov konkretizujúcich etický pátos textu (*čest, dík, hanba, křivda, klam*). Z originálnych substantívnych lexém manifestujúcich kontúry tematiky textu Slávy dcéry treba uviesť podstatné mená *Sláva, Tatry, Dunaj, Mína, Milek, Slávie, Sláv, vnuk, Zála, Labe, kníže, předek, plémě.*

Rozptýlenosť tematiky textu B. Tablica v zbierke Poezye II sa odrazila aj pri analýze originálií textu: jednoznačne dominujú autonómne lexémy, ktoré sa vzťahujú na tému básnickej zbierky: *otec, rytíř, Žibřid, Rozyna, poutko, bezbožnost, Ježovič, dcerka, Karel, pomoc, tanec, dědina, kvas* a pod.

2.3. Analýza substantívnych univerzálií v textoch. – Na druhom póle tematickej substantívnej lexiky sme identifikovali také lexikálne jednotky, ktoré dominujú vo všetkých troch skúmaných textoch. Substantíva, ktoré sa vyskytli vo frekvenčných špičkách všetkých troch textov, sme nazvali „substantívne univerzálie I. okruhu" (ide o lexémy, ktoré sa dostali medzi 50 najfrekventovanejších substantív v jednotlivých textoch): *srdce, nebe, svět, čas, oko, den, láska, země, tvář, bůh, ruka, duše, cesta, ctnost.*[3] Poznamenávame, že z týchto lexém sa vo frekvenčnej špičke v širších aj novších textoch (Mistrík, 1969) nevyskytujú substantíva *bůh* a *ctnost,* možno ich preto pokladať za dobové, klasicisticky konvenčné univerzálie.

Okrem substantívnych iniverzálií I. okruhu sme identifikovali vrstvu lexém, ktoré sa vyskytli vo všetkých troch textoch minimálne so strednou frekvenciou – tu s $f \geq 5$ – a nazvali sme ju „lexikálne univerzálie textu II. okruhu". V tejto skupine slov sa viac odkrývajú prieniky tém jednotlivých básnických zbierok: *hora, slunce, radost, tělo, oheň, duch, člověk, muž, krása, hlava, vítr, noc, noha, vlast, krev, zpěv, hrob, věk, dítě, sláva.* [4]

2.4. Analýza sémantickej nasýtenosti najfrekventovanejších substantív v jednotlivých textoch. – Hodnotenie väzieb medzi substantívami v rámci textu i v intertextuálnej konfigurácii možno realizovať nielen citlivou analýzou frekvenčných sietí tematickej lexiky príslušného súboru. S istým rizikom, ktoré zákonite prináša pokus o meranie sémantiky výrazu štatistickými metódami, možno kvantifikovať schopnosť frekvenčne najvyťaženejších lexém zaplniť čo najširší sémantický priestor v texte.[5]

---

[3] Poradie tzv. univerzálií I. frekvenčného okruhu sme vypočítavali podľa súčtu umiestnenia lexémy v jednotlivých frekvenčných špičkách (50 najfrekventovanejších slov príslušnej množiny). Lexéma *srdce* bola v rebríčku najfrekventovanejších substantív zbierky Tatranská múza s lýrou slovanskou na prvom mieste, v zbierke Slávy dcera tiež na prvom a v zbierke Poezye II na šiestom mieste podľa absolútnej frekvencie.

[4] Príznakovou lexémou z hľadiska výsledkov iných výskumov (Mistrík, 1969) je substantívum *vlast,* ostatné univerzálie II. frekvenčného okruhu sa len preskupujú: v porovnaní s frekvenčným slovníkom slovenčiny stúpa frekvencia substantív *radost, tělo, oheň, duch, muž, hrob, věk;* klesá frekvencia podstatných mien *noc, hlava, krása, slunce, hora, člověk, noha* a *sláva.*

[5] Pri sledovaní „významovej hutnosti" frekvenčnej špičky sledovaného slovného druhu nadväzujeme na metódu priraďovania významov k jednotlivým lexémam podľa ich enumerácie vo výkladovom slovníku (porov. Těšitelová, 1974, s. 97 a n.); pre náš výskum sme použili triedenie významov lexém tak, ako ich uvádza Krátky slovník slovenského jazyka (1987).

Tento pomocný orientačný parameter ukazuje, že zbierka Poezye II B. Tablica má v množine najfrekventovanejších substantívnych lexém najhustejšiu potenciálnu sémantickú sieť: v prvej päťdesiatke najfrekventovanejších substantív sme zistili 181 možných významov (v množine najpoužívanejších podstatných mien Slávy dcéry 160 a v Tatranskej múze 174 potenciálnych významov). Na porovnanie uvádzame, že pri päťdesiatich najfrekventovanejších podstatných menách v poézii sme podľa frekvenčného slovníka zistili 166 významov.

2.5. Porovnanie kumulatívnych početností substantív v jednotlivých textoch. – Výpočet kumulatívnej početnosti najfrekventovanejších lexém textu umožňuje identifikovať intenzitu koncentrovanosti lexiky v závislosti od frekvencie lexikálnych jednotiek. Hodnota kumulatívnej početnosti substantív jednotlivých skúmaných textov dokumentuje rozloženie tematickej lexiky: v Šafárikovej Tatranskej múze sú substantíva s frekvenciou vyššou ako 1 koncentrované viac pri vrchole frekvenčného poradia (a teda podliehajú vyššej miere opakovania), podstatné mená v básnickej zbierke Poezye II vykazujú tendenciu k rozptýlenosti (signalizujú nižšiu okazionálnosť, výraznejšiu entropickú kvalitu textu); údaje o kumulatívnych početnostiach jednotlivých slovných druhov sumarizuje tab. 6.

3. Lexikálno-štatistická analýza fungovania adjektív v skúmaných textoch. – Fungovanie adjektív pri konštruovaní témy textu nie je natoľko priezračné ako v prípade podstatných mien. Ich využívanie v textoch umeleckého štýlu je silne ovplyvňované povahou konkrétneho textu; percento výskytu adjektívnych tvarov (N_A) i adjektívnych lexém (L_A) pri jednotlivých autoroch kolíše a dôležitým kritériom pre rozsah fungovania adjektív v texte je jeho žánrovo-štylistická povaha (porov. napr. zistenia M. Těšitelovej – 1968, 1974).[6] Vzhľadom na to, že adjektíva svojou formálnou stavbou sú v básnickom texte spravidla úzko späté so substantívami, v ďalšom výklade budeme skúmať, ako sa formálno-obsahová prepojenosť adjektív a substantív prejavovala v skúmaných súboroch textov.

3.1. Originalita a príbuznosť tematickej adjektívnej lexiky v skúmaných textoch. – V predchádzajúcej kapitolke sme konštatovali, že najoriginálnejšiu substantívnu tematickú lexiku ($L_{St} > 1$) má zbierka Poezye II od B. Tablica. Vysokú autonómnosť v používaní tematických lexém si Tablic zachoval aj pri adjektívach (52,15 % všetkých adjektívnych tematických lexém Poezye II nemá paralelu v porovnateľných množinách ostatných dvoch textov), v tematickej adjektívnej lexike „najprienikovejšia" je Slávy dcera. Pravda, Kollárov text je relatívne na adjektívne tvary najchudobnejší a v lexike prídavných mien (L_A) dominuje práve v okazionálnej lexike (porov. tab. 2). Práve analýza adjektívnej tematickej lexiky v Slávy dcére ukazuje, že vzťah medzi distribúciou substantív a adjektív v textoch umeleckého štýlu môže byť aj

[6] M. Těšitelová (1968, s. 363–368; 1974, s. 103) uvádza percentuálne zastúpenie adjektívnych tvarov (N_A) pre poéziu 9,96 %, pre prózu 8,78 % a pre odborný štýl 16,25 %. Pri jednotlivých autoroch textov hodnoty percentuálneho zastúpenia adjektív v súbore výrazne kolíšu; napr. hodnota percentuálneho výskytu tematických adjektív ($N_{Af>1}$) od 47,64 % (Halas) až po 61,44 % (Hiršal). V umeleckej próze je situácia obdobná – frekvencia adjektívnych tvarov v beletrii kolíše od 6,20 % (Marek) až po 14,00 % (Mařánek).

protikladný. Výrazná dominancia v používaní substantív je v Kollárovom texte sprevádzaná podpriemerným využívaním adjektívnych lexikálnych tvarov.

Napriek zistenej voľnosti vzťahov medzi frekvenčným využitím substantív a adjektív v textoch umeleckého štýlu sa ukázala istá zákonitosť pri identifikácii prienikov tematickej lexiky skúmaných súborov: Kollárov a Tablicov text majú popri relatívne najintenzívnejších väzbách medzi množinami substantívnych tematických lexém aj najvyššiu mieru príbuznosti pri vrstvách adjektívnej tematickej lexiky (index korelácie je 0,3837), najmenej spoločných adjektívnych tematických lexém majú zbierky *Tatranská múza s lýrou slovanskou* a Slávy dcera (index korelácie = 0,2176).

3.2. Analýza adjektívnych originálií v jednotlivých textoch. – Ako pri substantívach, aj pri adjektívach sme identifikovali tri množiny lexikálnych jednotiek, ktoré signalizujú obrysy autonómnych tém textov. V zbierke Tatranská múza s lýrou slovanskou k takýmto adjektívnym originálíám patria lexémy pomenúvajúce kvalitu citových stavov: *pustý, mdlý, milostný, divný, utěšený, líbezný, podivný*. K ústrednej téme Kollárovho textu – ku skúmaniu polarity národného a svetoobčianskeho princípu – sa zaraďujú adjektívne originálie *slovanský, smělý, český, řecký, divý;* kontext adjektívnych originálií zbierky Slávy dcera dopĺňajú lexémy citového hodnotenia: *hezký, nízký, tajný*. Medzi svojráznymi, autonómnymi adjektívnymi lexémami básnickej zbierky Poezye II dominujú tie, ktoré pomáhajú definovať napätie medzi pozitívnym a negatívnym pólom: *nešťastný, bídný, hříšný, neslýchaný, chlipný, nestydatý, nešlechetný, ohavný, vraždný,* resp. *ctnostný, rozkošný, šlechetný, vážný, přísný*. Poznamenávame ešte, že lexikálna zaplnenosť obidvoch pólov – v súlade s celkovým vyznením Tablicovho textu – nie je rovnomerne frekvenčne vyťažená.

3.3. Analýza adjektívnych univerzálií v skúmaných textoch. – V presadzovaní adjektívnych tematických lexikálnych jednotiek, výrazne preferovaných vo všetkých troch skúmaných básnických zbierkach, sa už zreteľne manifestuje konvencia klasicistickej poetiky: dominujú lexémy *krásný, milý, celý, jasný, vysoký, zlatý, sladký, svatý, tichý, čistý, libý, lidský* a *věrný*. Príznakové je najmä spoločné „nadužívanie" adjektíva *věrný* (vo frekvenčnom slovníku slovenčiny v poézii výrazne figuruje táto lexéma mimo najfrekventovanejšieho pásma lexiky, porov. Mistrík, 1969, s. 605).

Ako pri substantívach, aj v adjektívnej tematickej lexike ($L_{Af>1}$) sa medzi univerzálie II. frekvenčného okruhu dostávajú lexémy výrazne indikujúce spoločné črty najvyťaženejšej časti lexiky skúmaných textov. V poradí sem patria tieto prídavné mená: *nový, věčný, pěkný, živý, smutný, blažený, bílý, veliký, plný, šťastný, spanilý, zemský, malý, studený, silný, veselý, ostrý, strašný, rovný* a *ubohý*. Z nich sú v porovnaní so všeobecnejšími zisteniami (Mistrík, 1969) preferovanejšie lexémy *blažený, veliký, silný, spanilý* a *ostrý*. V uprednostňovaní prídavných mien s výrazným intenzitným zafarbením vidíme zreteľný signál upúšťania autorov od uplatňovania zložitejších kompozičných prostriedkov dramatizácie textu.

3.4. Analýza sémantickej nasýtenosti najfrekventovanejších adjektív jednotlivých textov. – Vráťme sa ešte raz k asymetrii vo frekvencii najdôležitejších menných slovných druhov: v našom výskume bohaté zastúpenie substantív je sprevádzané výrazným tlmením adjektívnej lexiky (Kollárova Slávy dcera) a preferovanie prídavných mien je spôsobené redukciou pestrosti substantívnej slovnej zásoby (Šafárikova Tatranská múza s lýrou slovanskou). Takáto nevyváženosť prináša v obidvoch tex-

toch zákonité prenikanie tematických slov v príslušnom dominantnom slovnom druhu do množiny najfrekventovanejších lexém. Tak si vysvetľujeme, že pri analýze sémantiky najfrekventovanejších substantív sme univerzálnejšie, značne atematické významové pole zistili v texte Tatranskej múzy (kde je vo vrstve najpoužívanejších substantív najhustejšia sémantická sieť) a pri skúmaní sémantiky najpoužívanejších adjektív sme najrozvetvenejšiu potenciálnu sémantiku našli v zbierke Slávy dcera. Vo všeobecnejších, nadtextových výskumoch sa z pochopiteľných dôvodov významové tkanivo najfrekventovanejších slov ešte viac zahusťuje: v poézii frekvenčného slovníka sme v prvej päťdesiatke najfrekventovanejších adjektív zistili 217 možných významov (Šafárik: 169, Kollár: 202, Tablic: 194).

3.5. Porovnanie kumulatívnych početností adjektív jednotlivých textov. – Najvyššiu mieru koncentrovanosti opakovaných adjektív ($L_{A(>1)}$) sme zistili v zbierke Poezye II, najnižšiu v Tatranskej múze. P. J. Šafárik najintenzívnejšie pracoval s pásmom najfrekventovanejších adjektív (o percentuálnych zisteniach kumulatívnych početností adjektív viac hovorí tab. 6).

Je pritom zaujímavé, že koncentrovanosť najfrekventovanejších adjektív v zbierke Poezye II je vzhľadom na ostatné zistenia priemerná, v druhej desiatke najpoužívanejších adjektív je kumulatívna početnosť prídavných mien v zbierke Poezye II v poradí až druhá za Slávy dcérou. Možno preto konštatovať, že najviac diskrepancií medzi skupinou najfrekventovanejších adjektív (1.–10. miesto) a skupinou výrazne a stredne frekventovaných adjektív (11.–50. miesto) je práve v Tablicovom texte. Autor nešetrí v texte „protežovanými" intenzitnými adjektívami, čo namiesto očakávaného stupňovania dramatického napätia prináša skôr splošťovanie kompozičných kvalít lexiky analyzovanej básnickej zbierky.

4. Lexikálno-štatistická analýza fungovania slovies v skúmaných textoch. – Slovesá patria v lexike k stabilnejším slovným druhom z hľadiska rozloženia v texte i z hľadiska rozsahu. Na rozdiel od substantív a adjektív, pri ktorých je stupeň frekvenčného vyťaženia silne závislý od naturelu (a teda od „autorského zásahu" do textu), frekvenčná sieť slovies v našich (a aj v iných[7]) výskumoch je silne fixovaná všeobecnými zákonitosťami výstavby lexiky textu. Frekvenčný rozptyl používania slovies v jednotlivých skúmaných textoch nie je taký výrazný ako pri predchádzajúcich slovných druhoch (porov. tab. 1 a 2 – v lexike L frekvenčné rozpätie kolíše v rozmedzí od 27,44 % do 32,40 %; v dĺžke textu N v rozmedzí od 18,17 % do 19,81 % z celého textu). Relatívna ustálenosť množiny najfrekventovanejších slovesných lexém v lexike textu umožňuje na druhej strane ľahšiu identifikáciu prieniku tematických slovies do množiny najfrekventovanejších slov.

4.1. Originalita a príbuznosť tematickej slovesnej lexiky v jednotlivých textoch. – Vysoká miera pravidelnosti v distribúcii slovesnej lexiky sa premietla aj do väzieb medzi tematickými lexikami jednotlivých zbierok: rozdiely medzi originálnym a univerzálnym pásmom sú jemnejšie, obidva póly skúmanej lexiky sa stávajú rovnocennejšími a systémovejšími.

---

[7] „Kromě slovesa *být*... a sloves modálních (*mít, moci, muset* a pod.) nacházíme velmi nesnadno mezi slovesy, zejména relativně více frekventovanými, taková, která by se dala zařadit k prostředkům textotvorným" (Těšitelová, 1981, s. 4).

Rozsah slovesnej lexiky s frekvenciou vyššou ako 1 ($L_{Vf>1}$) je najvyšší v zbierke Poezye II od B. Tablica (323 lexikálnych jednotiek; v texte Slávy dcéry je 314 lexém s f > 1 a v Tatranskej múze 242; porov. tab. 2). Miera originality, neopakovateľnosti tematickej lexiky, závislá od šírky sledovanej slovnej zásoby je preto opäť najvyššia v zbierke B. Tablica (poznamenávame, že medzi bohatosťou lexiky a jej originalitou v umeleckom texte funguje menej jednoznačný vzťah, než to dokladá slovesná tematická lexika; dôkazom sú napr. tematické substantíva, porov. 2.1.).

Skúmaním rozsahu „neoriginálnej", univerzálnej lexiky tematických slovies textov sme zistili, že pri slovesách je najviac prienikov medzi tematickou lexikou textov J. Kollára a B. Tablica (s indexom korelácie 0,3482; najmenej sa prekrývajú v slovesách texty Šafárikovej Tatranskej múzy a Tablicových Poézií – s indexom korelácie 0,2389). Z čisto štatistického hľadiska by sme očakávali prienik lexiky tematických slovies v textoch P. J. Šafárika a B. Tablica v centre našich zistení; posun smerom k minimu indikuje absenciu výraznejšej zhody lexiky týchto dvoch textov.

4.2. Analýza slovesných originálií v jednotlivých textoch. – Konštatovali sme, že vrstvy autorských, originálnych slovesných lexikálnych jednotiek budú menej rozkošatené než paralelné množiny tematických substantív a adjektív. Platí to najmä v lexike zbierky Poezye II, kde sa medzi frekventované originálie dostávajú len slovesá *vyhynout, zaletět, bořit, opustit, vážit, požít, svést, trpět* a *zhanobit*. Vzhľadom na vysoký počet slovies a aj vysokú mieru originálnosti celej lexiky textu je to svedectvom široko rozptýlenej tematiky a dôkazom istej lexikálnej nadprodukcie autora. Naproti tomu Kollárova Slávy dcera má vo frekvenčne najbohatšej vrstve slovesných originálií skoro trikrát viac lexikálnych jednotiek. Koncentrovanú tematiku dokladá ich zameranie na vyjadrenie citových stavov a dejov: *lkát, skrýt, lát, krotit, tušit, zřít, tvořit, hovět* a *kojit*.

Najmenej slovesných originálií – aj vzhľadom na menej rozsiahlu slovnú zásobu – je v Tatranskej múze s lýrou slovanskou. Medzi frekvenčne najpoužívanejšími slovesnými origináliami dominujú vyjadrenia citových stavov: *chřadnout, spát, zhasnout, klesat, vyrazit* a *podat*.

4.3. Analýza slovesných univerzálií v textoch. – Väčšina slovesných univerzálnych jednotiek skúmaných textov funguje ako základný stavebný materiál. Medzi slovesnými lexikálnymi jednotkami pravidelne sa vyskytujúcimi na vrchole frekvenčného poradia vo všetkých troch textoch dominujú lexémy *být, mít, chtít, jít, stát, znát, vidět, nechat* a pre poéziu charakteristické lexémy *žít, milovat, pít, nést* a *slyšet*. Z tematických slovesných univerzálií II. frekvenčného okruhu (porov. 2.3.) prenikajú do vrstvy najfrekventovanejších slov slovesá *muset, vést, padnout, kráčet, najít, strojit, učinit si, táhnout, plynout* a *cítit*. Poznamenávame, že z hľadiska dobovej konvencie je príznakové uprednostňovanie lexikálnych označení konkrétnych stavov – *stát, žít, říct, nést, milovat* a najmä *pít*; naopak, ako poddimenzované sme v textoch zaznamenali slovesá *dát se, přijít* a *spát*.

4.4. Analýza sémantickej nasýtenosti najfrekventovanejších slovies v jednotlivých textoch. – Relatívna homogénnosť vrstvy najpoužívanejších slovies skúmaných básnických zbierok sa odráža aj v naplňovaní sémantiky textu. Tendencia presúvať tematické substantíva a adjektíva smerom k vrcholu frekvenčného poradia a tak zrieďovať sémantický priestor sa pri slovesách výraznejšie neprejavuje. Spôsobuje to

práve uzavretosť skúmanej množiny lexém. Tým možno vysvetliť, že hoci je v zbierke B. Tablica Poezye II relatívne najviac opakovaných slovies, očakávaný presun tematických slovies (a teda významovo viac ohraničených slov) do pozícií frekvenčného vrcholu sa nerealizuje: v sledovanej skupine slov je 345 potenciálnych významov, čo je najhustejšia sémantická sieť v sledovaných textoch (na porovnanie uvádzame, že vo frekvenčnom slovníku slovenčiny pre poéziu je v porovnateľnom súbore 351 potenciálnych významov).

4.5. Porovnanie kumulatívnych početností slovies v jednotlivých textoch. – Tendencia, o ktorej sme hovorili v súvislosti s analýzou substantív a adjektív v jednotlivých básnických zbierkach, sa potvrdzuje aj v prípade indikácie ťažiska frekvenčnej siete slovies. Najkoncentrovanejšiu tematickú slovesnú lexiku vykazuje Slávy dcera, najrozptýlenejšie sú opakované slovesá vo frekvenčnej špičke zbierky Poezye II. Najpravidelnejšie, a teda entropicky najvýraznejšie sa ukazuje usporiadanie najfrekventovanejších slovesných lexém s $f > 1$ v Tablicovej zbierke (bližšie výsledky uvádzame v tab. 6).

5. Niekoľko poznámok o fungovaní ostatných plnovýznamových slovných druhov v skúmaných textoch. – Uplatňovanie zámen, číslovíek a príslovíek v texte je limitované ich základným poslaním dotvárať lexikálny skelet. Informácia o tematických horizontoch textu tu nie je tak implicitne vyjadrená ako v prípade slovies, adjektív a najmä substantív. Vzájomné rozloženie týchto troch slovných druhov viac vypovedá o univerzálnejších tendenciách montáže textu.

Smerovanie poetiky zbierky Tatranská múza s lýrou slovanskou k ornamentalizácii sa prejavuje preferovaním opakovaných príslovíek. Na druhej strane sú v Šafárikovom texte podpriemerne využité číslovky s $f > 1$ (podrobnejšiu štatistickú analýzu využívania zámen, číslovíek a príslovíek uvádzame v tabuľkách 1 a 2). Substantíva a číslovkové substantíva (*jeden, sto, tisíc*) tu potvrdzujú značnú mieru upúšťania autora od využívania podstatného mena ako primárneho nositeľa informácie o téme v texte. Na druhej strane Kollárova Slávy dcera má popri dominantnom postavení opakovaných substantív silne zastúpenú aj množinu číslovíek s frekvenciou vyššou než 1. Rozloženie príslovíek a číslovíek v texte môže tak indikovať kontúry autorovho narábania s témou pomocou selekcie slovnej zásoby.

6. Záver. – Ťažiskovým slovným druhom pri identifikácii témy umeleckého textu sú substantíva, ich prevaha v lexikálnych tvaroch signalizuje vysoký stupeň tematickosti textu. Rôznosť lexikálnych jednotiek, najmä v množine opakovaných slov ($L_{f>1}$) ukazuje na rozptyl, pestrosť tematiky.

Najvýraznejšia frekvencia substantív v Slávy dcére svedčí o zreteľnosti tematického horizontu textu, nízke percento využitia substantív v Tatranskej múze svedčí o výraznejšom presune informácie o téme textu do podoby iného slovného druhu (tu do skupiny opakovaných adjektív). V uprednostňovaní adjektív pri výstavbe tematiky textu zbierky Tatranská múza s lýrou slovanskou možno vidieť výraznú tendenciu k ornamentalizácii, dejovej zakotvenosti textu. Dôkazom toho, že v Šafárikovej zbierke je veľký priestor venovaný práve opisom, je aj výrazné preferovanie opakovaných príslovíek.

Zmeny v tematickej čistote textu presúvaním frekvenčnej dominancie zo substantív na iný slovný druh môžu byť vynútené aj zvonku – celkovou povahou textu.

V Tablicovej zbierke Poezye II s výraznými indíciami konfúznosti je dominantné postavenie opakovaných substantív nahradené preferovaním tematických slovies a adjektív. Domnievame sa, že takáto konfigurácia nie je odrazom poetiky textu ako v prípade ornamentizácie Tatranskej múzy, ale je objektívne podmienená značnou nesúrodosťou Tablicovho textu. Nemožno zabudnúť ani na istú „tematickú opotrebovanosť", ktorá sa v moralitami preexponovanom Tablicovom texte zákonite prejavuje.

Originalita tematizujúcej lexiky zbierky Poezye II, prejavujúca sa v najväčšej autonómnosti množiny tematických lexém, má preto objektívnu, mimotextovú povahu. „Najprienikovejšou" sa ukazuje – aj vzhľadom na relatívne najužší slovník – lexika Tatranskej múzy. V preferovaní najfrekventovanejších originálnych lexém jednotlivých textov sa už ohláša tematika básnických zbierok: transparentne v Tatranskej múze (príroda, človek, láska), zhutnene v Slávy dcére (národné a svetoobčianske v oblúku lásky) a enumeratívne v zbierke Poezye II (konflikt dobra a zla v modifikáciách).

V univerzálnej, spoločnej tematickej lexike dominujú tradičné poetické konštanty: medzi substantívami lexémy *srdce, nebe, svět, čas, oko, den, láska*; medzi adjektívami lexémy *krásný, milý, celý, jasný, vysoký, zlatý*; medzi slovesami *být, mít, chtít, jít, stát, znát, vidět.*

Okrem toho sa do frekvenčnej špičky dostali aj dobové signály klasicistickej konvencie – lexémy *bůh, ctnost, věrný, blažený, stát, žít* a *pít.*

Hustota sémantickej siete najfrekventovanejších substantív, adjektív a slovies je výrazne ovplyvnená možnosťami prieniku tematických (a teda sémanticky viac ohraničených) lexém do množiny najfrekventovanejších slov. Najvoľnejšie pravidlá sú pri substantívach: ich výrazné uplatňovanie v texte prináša presun tematických lexém do pásma najpoužívanejšej lexiky a následný pokles hustoty sémantiky v množine najpoužívanejších slov (Kollár). Pri slovesách je priestor medzi najfrekventovanejšími lexémami menej otvorený, preto ani zvýšený výskyt slovies s opakovaním neprináša uvoľnenie hustoty sémantickej siete (Tablic).

Koncentráciu distribúcie jednotlivých slovných druhov možno sledovať prostredníctvom vypočítavania kumulatívnych početností frekvencie. Tie ukázali, že ťažisko tematickej lexiky môže byť prezentované viac ako reprízovanie (Tatranská múza) alebo ako škálovanie (Slávy dcera).

Lexikálno-štatistický výskum troch básnických textov slovenského klasicizmu ukazuje, kde možno hľadať autonómnosť a kde univerzálnosť slovnej zásoby umeleckého textu v istej historickej dobe. Analýza sémantických väzieb vnútri najfrekventovanejších lexém sledovaných textov naznačuje nielen stupeň suverenity autora pri výstavbe textu a jeho myšlienkové podnety, ale súčasne je aj svedectvom originality textu, jeho neopakovateľnosti. Najkoncíznejšou a kompozične najvyváženejšou je lexika básnickej zbierky Slávy dcera. V prospech takého hodnotenia hovorí rovnocennosť tematickej a exkluzívnej lexiky, tematická hutnosť a sémantická viacrozmernosť lexikálnych óriginálií. V lexike básnickej zbierky Tatranská múza s lýrou slovanskou sme našli výrazné signály substancie viac opisovať ako pomenovať (presadzovanie opakovaných adjektív a prísloviek, nízke percento výskytu tematických podstat-

ných mien). Priamočiarosť a účelovosť lexiky zbierky Poezye II je najzreteľnejšia v presadzovaní presne vymedzenej množiny opakovaných adjektív a v protežovaní sémanticky málorozmerných lexém vôbec. Univerzálnejšie tendencie v konštruovaní lexikálneho skeletu básnického textu tak umožňujú vo všetkých troch zbierkach stanovovať exaktnejšie hranice medzi konvenciou a talentom, medzi schopnosťou opisovať a dispozíciou tvoriť.

Tab. 1: Frekvenčné vyťaženie plnovýznamových slovných druhov

Skupina	Značka	Šaf. – poč.	Šaf. – %	Kol. – poč.	Kol. – %	Tab. – poč.	Tab. – %
Substantíva	$N_{f>1}$	1659	75,00	3038	77,24	2327	77,41
	$N_{f=1}$	553	25,00	895	22,76	679	22,59
	N	2212	27,36	3933	32,52	3006	28,82
	$I_{f>1}$	352	38,90	568	38,82	482	41,52
	$I_{f=1}$	553	61,10	895	61,18	679	58,48
	L	905	34,70	1463	42,98	1161	37,32
Adjektíva	$N_{f>1}$	527	56,73	676	66,27	962	72,49
	$N_{f=1}$	402	43,27	344	33,73	365	27,51
	N	929	11,49	1020	8,43	1327	12,72
	$I_{f>1}$	136	25,28	160	31,75	189	34,12
	$I_{f=1}$	402	74,72	344	68,25	365	65,88
	L	538	20,63	504	14,81	554	17,81
Slovesá	$N_{f>1}$	1024	68,04	1578	71,79	1382	66,87
	$N_{f=1}$	481	31,96	620	28,21	685	33,13
	N	1505	18,61	2198	18,17	2067	19,81
	$I_{f>1}$	242	33,47	314	33,62	323	32,04
	$I_{f=1}$	481	66,53	620	66,38	685	67,96
	L	723	27,72	934	27,44	1008	32,40
Zámená	$N_{f>1}$	1243	98,73	1776	99,16	1582	99,25
	$N_{f=1}$	16	1,27	15	0,84	12	0,75
	N	1259	15,57	1791	14,81	1594	15,28
	$I_{f>1}$	59	78,67	42	73,68	33	73,33
	$I_{f=1}$	16	21,33	15	26,32	12	26,67
	L	75	2,88	57	1,67	45	1,45
Číslovky	$N_{f>1}$	37	94,87	140	92,11	90	88,24
	$N_{f=1}$	2	5,13	12	7,89	12	11,76
	N	39	0,48	152	1,26	102	0,98
	$I_{f>1}$	8	80,00	14	53,85	13	52,00
	$I_{f=1}$	2	20,00	12	46,15	12	48,00
	L	10	0,38	26	0,76	25	0,80
Príslovky	$N_{f>1}$	379	80,30	312	76,66	335	83,75
	$N_{f=1}$	93	19,70	95	23,34	65	16,25
	N	472	5,84	407	3,37	400	3,83
	$I_{f>1}$	87	48,33	64	40,25	78	54,54
	$I_{f=1}$	93	51,67	95	59,75	65	45,46
	L	180	6,90	159	4,67	143	4,60

Tab. 2: Fungovanie plnovýznamových slovných druhov v tematickej a exkluzívnej lexike

Popis. skup.	Zn.	Šaf. – poč.	Šaf. – %	Kol. – poč.	Kol. – %	Tab. – poč.	Tab. – %
Opak. tvary	$N_{f>1}$	6474	80,07	9984	82,55	8539	81,85
Len autosém.	$NA_{f>1}$	4869	75,21	7520	75,32	6678	78,21
Len subst.	$NA_{Sf>1}$	1659	25,63	3038	30,43	2327	27.25
Len adj.	$NA_{Af>1}$	527	8,14	676	6,78	962	11,27
Len sloves.	$NA_{Vf>1}$	1024	15,82	1570	15,81	1382	16,18
Len zám.	$NA_{Zf>1}$	1243	19,20	1776	17,79	1582	18,53
Len čísl.	$NA_{Nf>1}$	37	0,57	140	1,40	90	1,05
Len prísl.	$NA_{Pf>1}$	379	5,85	312	3,13	335	3,92
Opakov. lex.	$L_{f>1}$	997	38,23	1293	37,98	1218	39,15
Len autosém.	$LA_{f>1}$	884	88,67	1162	89,87	1118	91,79
Len subst.	$LA_{Sf>1}$	352	35,31	568	43,93	482	39,57
Len adj.	$LA_{Af>1}$	136	13,64	160	12,37	189	15,52
Len sloves.	$LA_{Vf>1}$	242	24,27	314	24,28	323	26,52
Len zám.	$LA_{Zf>1}$	59	5,92	42	3,25	33	2,71
Len čísl.	$LA_{Nf>1}$	8	0,80	14	1,08	13	1,07
Len prísl.	$LA_{Pf>1}$	87	8,73	64	4,95	78	6,40
Exkl. lex.	$L_{f=1}$	1611	61,77	2111	62,02	1893	60,85
Len autosém.	$LA_{f=1}$	1547	96,03	1981	93,84	1818	96,04
Len subst.	$LA_{Sf=1}$	553	34,33	895	42,40	679	35,87
Len adj.	$LA_{Af=1}$	402	24,95	344	16,30	365	19,28
Len sloves.	$LA_{Vf=1}$	481	29,86	620	29,37	685	36,19
Len zám.	$LA_{Zf=1}$	16	0,99	15	0,71	12	0,63
Len čísl.	$LA_{Nf=1}$	2	0,12	12	0,57	12	0,63
Len prísl.	$LA_{Pf=1}$	93	5,77	95	4,50	65	3,43

Tab. 3: Najfrekventovanejšie substantívne lexémy

Por.	Šaf. – abs. f.		Kol. – abs. f.		Tab. – abs. f.		FSS poézia – abs. f.	
1.	srdce	36	srdce	76	nebe	40	srdce	469
2.	život	34	svět	47	rytíř	35	láska	409
3.	svět	32	láska	45	den	34	svet	404
4.	oko	24	nebe	44	čas	31	oko	389
5.	čas	21	oko	44	bůh	24	zem	387
6.	tvář	18	ruka	39	srdce	24	ruka	366
7.	země	18	čas	34	smrt	23	život	308
8.	rozkoš	17	krása	33	syn	22	čas	349
9.	den	16	bůh	32	dům	21	noc	296
10.	hora	16	země	29	otec	21	sen	266
11.	nebe	16	duše	28	duše	20	voda	255
12.	láska	12	slunce	27	svět	20	slovo	254
13.	cesta	15	ctnost	26	tělo	20	tvár	238
14.	háj	14	hvězda	25	oko	20	dýka	235
15.	květ	14	hora	23	ruka	18	deň	228
16.	les	14	cesta	23	muž	17	žena	224

17.	smrt	13	osud	22	radost	17	krása	223
18.	radost	13	duch	22	bída	16	hlava	216
19.	muž	13	národ	22	hřích	16	nebo	205
20.	duch	13	kraj	21	noc	16	človek	196
21.	umění	12	noha	21	Žibřid	15	hlas	195
22.	ráj	12	slza	20	krev	15	ústa	194
23.	prs	12	vlast	20	oheň	15	slnko	192
24.	říše	11	řeka	20	pán	14	hviezda	191
25.	dítě	11	tvář	20	tvář	14	duša	190
26.	krása	11	cit	19	ctnost	14	krv	181
27.	pacholek	11	tužba	17	hlas	14	vlna	163
28.	balšam	10	tělo	16	host	13	hora	161
29.	člověk	10	řeč	16	země	13	dieťa	159
30.	oheň	10	člověk	16	láska	13	dlaň	155
31.	strom	10	den	15	sen	12	básnik	152
32.	slunce	10	zpěv	15	matka	12	cesta	152
33.	štěstí	10	Mína	15	kříž	12	svetlo	151
34.	světlo	9	blesk	15	dívka	11	pieseň	149
35.	ňadro	9	vítr	15	hlava	11	kvet	149
36.	moře	9	jméno	14	panna	11	šťastie	149
37.	louka	9	bratr	14	hrob	11	tma	147
38.	hlava	9	břeh	14	sláva	10	ráno	147
39.	duše	9	život	14	sluha	10	rok	144
40.	cit	9	vlna	13	poutko	10	slza	137
41.	blesk	8	Milek	13	růže	10	pole	132
42.	bůh	8	hlas	13	voda	10	prúd	125
43.	byt	8	ret	13	bolest	10	spev	125
44.	ctnost	8	moře	13	slza	10	noha	123
45.	dolina	8	Sláva	13	město	10	verš	122
46.	můza	8	jazyk	13	žena	10	mesto	121
47.	mrak	8	syn	13	místo	10	ruža	115
48.	pole	8	stín	12	Rozyna	9	zrak	114
49.	pravda	8	strom	12	tanec	9	plameň	113
50.	růže	8	noc	12	přítel	9	strom	113
	ruka	8	věk	12	hrom	9		
	vlna	8			pláč	9		
					pokoj	9		
					noha	9		
					cesta	9		
					mladost	9		
					věk	9		
					vítr	9		

Tab. 4: Najfrekventovanejšie adjektívne lexémy

Por.	Šaf. – abs. f.		Kol. – abs. f.		Tab. – abs. f.		FSS poézia – abs. f.	
1.	sladký	17	krásný	20	krásný	50	krásny	228
2.	milý	16	zlatý	19	milý	32	starý	212
3.	zlatý	15	celý	18	dobrý	29	milý	189
4.	libý	11	nový	15	boží	26	celý	179
5.	nebeský	10	čistý	14	smutný	21	mladý	145
6.	pustý	10	tichý	14	svatý	19	dobrý	134

7.	krásný	10	zlý	14	celý	19	ľudský	134
8.	pěkný	9	sladký	13	hrozný	18	nový	133
9.	pravý	9	vysoký	13	slavný	16	biely	131
10.	vysoký	9	velký	12	jasný	16	mŕtvy	126
11.	jasný	8	jasný	10	věčný	14	sladký	120
12.	celý	7	milý	10	zlý	11	plný	117
13.	mdlý	7	plný	10	krutý	11	zlatý	112
14.	plný	7	mladý	9	těžký	11	čierny	108
15.	veliký	7	vlastný	9	nešťastný	11	drahý	108
16.	nový	7	cizí	9	bídný	10	veľký	99
17.	čistý	6	smělý	8	ctnostný	10	čistý	99
18.	divný	6	outlý	8	starý	10	tichý	96
19.	dlouhý	6	svatý	8	černý	10	pekný	88
20.	milostný	6	boží	7	zemský	10	živý	87
21.	mrtvý	6	živý	7	vysoký	10	jasný	82
22.	utlý	6	starý	7	hříšný	9	vlastný	81
23.	svobodný	6	slovanský	7	tichý	9	smutný	78
24.	spanilý	6	ušlechtilý	6	ctný	9	ťažký	76
25.	tmavý	6	věčný	6	veliký	9	večný	72
26.	drahý	5	šťastný	6	Žibřidův	9	svätý	67
27.	hrozný	5	různý	6	pěkný	8	šťastný	61
28.	lidský	5	lidský	6	mladý	8	teplý	60
29.	malý	5	zradný	6	strašný	8	dávny	58
30.	zardělý	5	černý	5	panský	8	krvavý	58
31.	rozmanitý	5	bílý	5	drahý	8	krutý	55
32.	svatý	5	řecký	5	věrný	7	malý	53
33.	tichý	5	český	5	zlostný	7	dlhý	51
34.	hustý	4	blažený	5	rozkošný	7	vysoký	51
35.	blažený	4	hezký	5	libý	7	májový	50
36.	bolestný	4	dobrý	5	čistý	7	mocný	50
37.	bílý	4	nízký	5	neslýchaný	7	prudký	50
38.	ctný	4	smutný	5	zlatý	7	zlý	49
39.	daremný	4	chudý	5	marný	7	divý	49
40.	jistý	4	divý	5	sladký	7	slepý	49
41.	líbezný	4	vonný	5	rovný	6	zelený	49
42.	podivný	4	tmavý	4	lidský	5	červený	46
43.	věrný	4	dlouhý	4	Venušin	5	strašný	46
44.	vinný	4	věrný	4	bujný	5	modrý	43
45.	utěšený	4	blízký	4	výborný	5	nežný	43
46.	studený	4	prázdný	4	silný	6	ranný	43
47.	strašlivý	4	krátký	4	dlouhý	6	nahý	42
48.	stkvělý	4	božský	4	božský	6	ďaleký	41
49.	zelený	4	libý	4	nevinný	6	nemý	41
50.	živý	4	slavný	4	šťastný	6	prázdny	40
			hluchý	4			prostý	40
			mutný	4				
			tajný	4				
			zpěvný	4				
			zelený	4				
			chladný	4				

Tab. 5: Najfrekventovanejšie slovesné lexémy

Por.	Šaf. – abs. f.		Kol. – abs. f.		Tab. – abs. f.		FSS poézia – abs. f.	
1.	být	128	být	155	být	122	byť	2794
2.	mít	29	mít	59	mít	67	mať	599
3.	znát	19	dát	31	chtít	28	vedieť	333
4.	vědět	15	znát	31	říct	27	ísť	292
5.	chtít	14	chtít	30	dát	23	vidieť	229
6.	stát	14	stát	26	jít	26	chcieť	208
7.	jít	14	jít	24	moct	20	dať	205
8.	vidět	12	nést	24	muset	19	prísť	194
9.	žít	12	přijít	22	vidět	19	padať	174
10.	mnít	11	vést	22	slyšet	19	môcť	150
11.	lít	10	říkat	18	přijít	16	musieť	133
12.	cítit	9	říct	18	žít	15	stáť	132
13.	krýt	9	slyšet	15	stát	15	hľadieť	126
14.	dát se	9	moct	15	vést	14	spať	122
15.	říct	8	krýt	14	pít	12	vravieť	118
16.	slyšet	8	vidět	14	vrátit se	12	žiť	111
17.	nosit	7	nechat	13	ležet	11	povedať	105
18.	nechat	7	letět	11	vyhynout	11	hľadať	102
19.	vinout se	7	žít	11	nést	11	počuť	96
20.	klesat	7	smát se	10	vzít	10	čakať	95
21.	najít	7	nosit	10	vědět	8	letieť	92
22.	toužit	7	skrýt	10	padnout	8	rásť	89
23.	vznikat	7	uzřít	8	nechat	8	nájsť sa	89
24.	pospěšit	7	znít	8	hrát	8	chodiť	87
25.	spát	7	činit	8	zaletět	7	hovoriť	84
26.	hledět	6	muset	8	letět	7	spievať	84
27.	chránit se	6	padnout	8	znát	7	niesť sa	83
28.	kráčet	6	lát	8	sloužit	7	cítiť sa	82
29.	plynout	6	bít	8	kvitnout	7	volať sa	82
30.	pominout	6	hledat	8	plesat	7	poznať sa	77
31.	padat	6	kráčet	8	běžet	7	stať sa	77
32.	skvít se	6	čekat	7	přestat	6	horieť	74
33.	smát se	6	mluvit	7	platit	6	biť sa	76
34.	táhnout	6	blednout	7	množit	6	dvíhať sa	76
35.	vyrazit	6	zřít	7	hořet	6	písať si	73
36.	vzít	6	tušit	7	volat	6	dívať sa	72
37.	vznášet se	6	běžet	7	prosit	6	mysliet' si	69
38.	zpívat	6	hrát	7	svést	6	zostať	68
39.	bránit se	5	myslet	7	opustit	5	milovať sa	67
40.	kvitnout	5	vát	7	hledat	5	znieť	67
41.	minout	5	měnit	7	dělat	5	svietiť si	65
42.	milovat	5	krotit	7	táhnout	5	zvoniť	65
43.	nést	5	obrátit	7	ranit	5	začať	63
44.	podat	5	pít	7	bořit	5	bežať	62
45.	pravit	5	slát	7	vyjít	5	dýchať	62
46.	pít	5	žádat	6	dostat	5	znať sa	62
47.	učinit si	5	dávat	6	ztratit	5	sedieť	60
48.	strojit	5	hořet	6	učinit	5	pozrieť sa	59
49.	spatřit	5	zpívat	6	svítit	5	kvitnúť	59
50.	spojit	5	spatřit	6	třást se	5	vrátiť sa	58
	zdát se	5	strojit	6	požít	5	priať si	58
	zjevit se	5	volit	6	činit se	5		
	zhasnout	5	přát	6	začít	5		
	chřadnout	5	milovat	6	vážit	5		
			míchat	6	znít	5		
			chránit	6	mínit	5		
			mlčet	6	pominout	5		

		svítit	6	poznat	5
		upět	6	zhanobit	5
		hovět	6	milovat	5
		kojit	6	bydlet	5
		změnit	6	trpět	5
		patřit	6		
		najít	6		
		učit se	6		
		hledět	6		
		ujít	6		
		spojit	6		
		tvořit	6		

Tab. 6: Kumulatívne početnosti substantív, adjektív a slovies

Frekvencia	Šaf. – poč.	Šaf. – %	Kol. – poč.	Kol. – %	Tab. – poč.	Tab. – %
I. Substantíva						
1. – 10.	232	10.49	423	10,76	275	8,91
1. – 20.	372	16,82	662	16,83	455	14,74
1. – 30.	482	21,79	847	21,54	595	19,28
1. – 40.	575	25,99	991	25,20	700	22,68
1. – 50.	655	29,61	1118	28,43	798	25,86
1. – 60.	727	32,87	1225	31,15	887	28,74
1. – 70.	793	35,85	1317	33,49	967	31,34
1. – 80.	853	38,56	1407	35,77	1038	33,64
1. – 90.	907	41,00	1489	37,86	1108	35,90
1. – 100.	957	43,26	1566	39,82	1168	37,84
II. Adjektíva						
1. – 10.	116	12,48	152	14,90	246	18,54
1. – 20.	183	19,70	240	23,53	354	26,68
1. – 30.	238	25,62	304	29,80	442	33,23
1. – 40.	281	30,25	354	34,71	514	38,73
1. – 50.	321	34,55	396	38,82	575	43,33
1. – 60.	351	37,78	432	42,35	628	47,32
1. – 70.	381	41,01	462	45,29	668	50,34
1. – 80.	411	44,24	492	48,23	708	53,35
1. – 90.	435	46,82	522	51,18	741	55,84
1. – 100.	455	48,98	545	53,43	771	58,10
III. Slovesá						
1. – 10.	268	17,81	424	19,29	363	17,56
1. – 20.	346	22,99	563	25,61	482	23,32
1. – 30.	409	27,18	647	29,44	555	26,85
1. – 40.	465	30,90	718	32,67	612	29,61
1. – 50.	515	34,22	783	35,62	662	32,03
1. – 60.	557	37,01	843	38,35	712	34,45

Literatúra

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
KOLLÁR, J.: Slávy dcera. Praha, Odeon 1971. 270 s.
MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.
SAMBOR, J.: Słowa i liczby. Zagadnienia językoznawstwa statystycznego. Wrocław, Ossolineum 1972. 306 s.
ŠAFAŘÍK, P. J.: Básnické spisy. Bratislava, Učená Společnost Šafaříkova 1938. 470 s.
TABLIC, B.: Poezye II. Vacov, A. Gottlieb 1807. 112 s.
TĚŠITELOVÁ, M.: O básnickém jazyce z hlediska statistického. Slovo a slovesnost, 29, 1968, s. 362–368.
TĚŠITELOVÁ, M.: Otázky lexikální statistiky. Praha, Academia 1974. 292 s.
TĚŠITELOVÁ, M.: Ke kvantitativní analýze textu. Slovo a slovesnost, 42, 1981, s. 1–8.

Milan Majtán

VÝVIN PRIEZVISK NA SLOVENSKU

Všeobecne sa prijíma názor, že dnešný spôsob pomenúvania osôb sa stabilizoval v 17. a 18. stor. a úradne bol kodifikovaný v období jozefínskych reforiem koncom 18. stor. Za významný predel sa pokladajú aj rozhodnutia Tridentského koncilu (1545–1563) o používaní mien. Ak hovoríme, že pre stredovek je pri pomenúvaní osôb príznačná jednomenná sústava a pre novovek dvojmenná sústava osobných mien, to neznamená, že vývin priezvisk nemožno sledovať od samého ich zrodu, od obdobia dopĺňania mena rozličnými prímenami, prídomkami a pod.

1. Zápisy osobných mien z obdobia Veľkej Moravy obsahujú vždy pre jednu osobu iba jedno meno. Tak je to pri menách Pribinových veľmožov, pri menách pútnikov zapísaných na okrajoch textu tzv. Cividalského evanjelia i pri menách z iných písomností (Stanislav, 1939–1940, 1947–1948 a i.).

2. V kresťanskom poveľkomoravskom období sa osoby v latinských listinách uvádzali tiež iba s jedným menom. Ako príklady možno uviesť série mien napr. zo Zoborskej listiny z roku 1111 (*Deda et Cace, qui ambo filii Buquen* a ďalšie *Una, Bacha, Penet, Seuin, Martinus filius Marci, Petre, Cap, Subissa, Figa, Peregrin*, z toho iba meno *Martin* je doplnené menom otca a voľne sa otcovo meno spomína aj pri menách *Deda* a *Kača*), aj v Bzovíckej listine z roku 1135 sa jedenásť svedkov uvádza iba s jedným menom (*Zobozlo, Dedemest, Bank, Gurman, Budes, Wergeb, Zacka, Ozima, Louh, Bogdan, Duda*), rovnako ako štyria ďalší obyvatelia Badína (*quatuor viros cum eodem predio, quorum nomina haec sunt Ded cum filiis suis Welten, Radyk, Domagosta*). Podobne by sa mohli uviesť mená rybárov z osady Chľaba (*Helemba*) z roku 1138 a ďalšie mená, ktoré sprístupňuje Slovenský diplomatár (zatiaľ po rok 1260) a Slovenský regestár (zatiaľ 1301–1323).

3. Ako ukazujú uvedené edície, od 13. stor. sa situácia pri pomenúvaní osôb začala výraznejšie meniť. Čoraz častejšie sa pri mene osoby používalo meno otca

alebo iného príbuzného, označenie príbuzenského alebo vôbec spoločenského zaradenia, zamestnania, etnickej či rodovej príslušnosti, miesta sídla rodu a pod. A tak popri menách jednoznačne jednoslovných sa začínajú stále viac a viac objavovať kontexty s bližším určením osoby, v ktorých možno zreteľne vidieť východiskové podoby prímen, ba i samotné prímená. A od nich už vedie cesta k súčasným priezviskám.

Všimnime si niektoré z nich v takýchto kontextoch. Roku 1255 sa v Turci spomínajú štyria synovia Uzdu – Mečko, Strmeň, Martin a Drahomil (*quatuor filii Uzda, videlicet Mechk, Sctremen, Mortwn et Drachmel*), roku 1230 v Prešporskej stolici urodzená pani Angelka, dcéra komesa Bukena (*nobilis domina Angelka filia comitis Buken*), roku 1260 komes Buken, syn komesa Bukena z rodu Hont – Poznan (*Buken filius comitis Buken de genere Huntpaznan*) a jeho dcéra Kata (*filia comitis Buken Katha nomine*).

Pravda, už roku 1214 a 1217 sa spomína Povša Ryšavý (*Rufus Pousa*), roku 1230 v Ostrihome Vavrinec Talian (v texte: žena menom Amanda, dcéra Danielova, niekedy manželka Vavrinca Taliana, ostrihomského zlatníka – *mulier Amanda nomine, filia Danielis, uxor quondam Laurentii Latini, auri malliatoris de Strigonio*), roku 1236 Andrej Ryšavý (*Andreas Ruphus*), roku 1243 komes Šimon Špán (*comes Simon Yspanus*), roku 1251 v Honte Ivanka Plešivý (*Ivanca Calvus*), roku 1258 v Ostrihome Peter „s rozbitou hlavou" (v texte *Rubinum et Johannem filios Petri Collicaponis*), roku 1258 v Trnave Heinz Uhor (*Haintz Ungarus*) a pod. Najviac takýchto viacslovných mien bolo však s určením pomocou mena otca alebo iného príbuzného a príbuzenského vzťahu, alebo pomocou názvu bydliska či rodového sídla (s predložkou *de*).

4. V 14. stor. sa počet dopĺňajúcich častí mena zväčšil. Vyžadovala si to potreba presnosti identifikovania osôb pri právnych úkonoch. Išlo najmä o určenia pomocou mien predkov nielen z druhej (predchádzajúcej), ale i z tretej, ba i zo štvrtej generácie, napr. v roku 1305 Ján, syn Petra, syna Omodejovho (*Johannes filius Petri filii Omodei*), roku 1315 na Spiši Ján a Arnold, synovia Petra, niekedy Jurkovho syna a Andrej, syn Blažeja, ich brata (v texte *Johannes et Arnoldus filii Petri quondam filii Jurk ac Andreas filius Blasii fratris eorum*), alebo roku 1321 Juraj, syn majstra Mikuláša, Biterovho syna (*ad petitionem Georgii filii magistri Nicolai filii Byter*), roku 1322 majster Mikuláš, syn Bokšu, syna toho istého Šimona (*magister Nicolaus filius Boxa filii eiusdem Simonis*).

K menu otca často pristupoval názov sídla rodu alebo rodové meno, alebo obidva dopĺňajúce prvky; napr. roku 1323 sa spomínajú pani Kata a Štefan, syn Ibora, zemana z Devičia (*domine Kate nec non magistro Stephano filio Ybur, nobili de Devczen*). Majster Andrej, syn Dionýza z Brehova z rodu Koplon, sa v listinách zo začiatku 14. stor. spomína osem ráz (1310 *Andrea filio Dyonisy de Imbregh de genere Koplon,* 1311 *Andreas filius dyonisy de Imbregh,* 1316 *magistri Andree filii Dionisi,* 1317 *iudex nobilium de comitatu Zemliniensi magister Andreas filius Dionisi; magister Andreas filius Dyonisy de Imbreg de genere Koplon,* 1322 *contra magistrum Andream filium Dionisii; magistri Andree filii Dionisi,* 1323 *comes Andreas filius Dyonisii, homo regius*).

Takáto podrobná a presná identifikácia osoby v dokumentoch právneho charakteru nebola nadbytočná, pretože na začiatku 14. stor. sa v zachovaných listinách spomínali ešte tri osoby s menom Andrej, syn Dionýza – jeden z Krčavy, ktorý mal bratov Mikuláša, Petra a Vavrinca (1302), druhý z Hontu, ktorý mal bratov Jána a Michala (1304, 1305), a tretí, ktorý mal brata Ladislava (1306, 1309).

Nezriedka sa vyskytovalo, že syn, resp. jeden zo synov dostával otcovo meno (doklad z roku 1260 sa uvádza vyššie), napr. roku 1302 sa spomínajú zemania z Branča Mojš a Dominik, synovia Mojšovi z Branča (*Moys et Dominicus filii Moys, nobiles de Berench*), roku 1306 liptovskí zemania Vavrinec, Dionýz a Bogomer, synovia komesa Bogomera (*magister Laurencius, Dyonisius et Bogomerius filii comitis Bogomerii, nobiles de Lypthov*), roku 1316 v Kľačanoch pri Trnave sa spomína zeman majster Mikuláš, syn majstra Abu, Abovho syna (*nobilis vir magister Nicolaus filius magistri Abee filii Abee*), roku 1318 komes Gerlach zo Spišskej Soboty so svojimi synmi Jánom, ako aj Kristiánom, Mikulášom a Gerlachom, Petrom a Štefanom (*comes Gerlacus de Monte Sancti Georgii cum filiis suis Johanne, videlicet et Cristiano, Nicolao et Gerlaco, Petro et Stephano*) a pod. Inokedy syn dostával meno blízke otcovmu menu, napr. roku 1315 v Kľačanoch Mikuláš, syn Mikov (*Nicolai filii Mikou*) alebo roku 1318 a 1321 v Myšli Miko, syn Mikuláša zvaného Čierny (*Lachk, Mykou et Johannes, filii Nicolai dicti Feketheu, nobiles de iuxta Myzla; Lochk, Myko et Johannes, filii Nicolai Nigri de Barcha [!]*), v Barci Mojš, syn Mojtu z Barce (1301 – 1304 *contra Edus et Moys, filios Moyta de Barcha*). Mená *Mojš* i *Mojta* boli skrátené podoby mena *Mojtech*, ktoré patrilo medzi zložené slovanské osobné mená (ako *Mojmír, Vojtech* a pod.), ale je známe iba zo slovenčiny (1277 *Moyteh de Koplyan* – Majtán, 1992), z neho boli utvorené osadné názvy *Majcichov* a *Motešice* (**Mojtechov, *Mojtešice*), z mena *Mojta* názov obce *Mojtín*, z mena *Mojš* názvy obcí *Mojš, Mojšova Lúčka, Mošovce* (**Mojšovce*).

Varianty mien sa vyskytujú aj pri pomenúvaní tej istej osoby (z veľkomoravského obdobia sú známe varianty *Rastislav* – *Rastic*), napr. Bokšov syn zo Stredy nad Bodrogom sa v rokoch 1320 – 1323 spomína tri razy s menom *František* (*Franciscus*) a tri razy ako *Francík* (1320 *Franchik*, 1322 *Franchyk: magister Cozma filius Franchyk, filii eiusdem Boxa*, 1323 *Francyk: nobiles viri Nycolaus et Francyk, filii Boxa de Zerdahel*).

Druhé, dopĺňajúce mená, prímená sa v 14. stor. objavovali častejšie ako v 13. stor., často to boli nekánonické mená popri kánonických kresťanských menách. Typické je spojenie prímena s menom slovkom *zvaný* (*dictus*), teda napr. roku 1301 bol v Hanigovciach Peter zvaný Tót (*relicta Petri dicti Toth*), 1303 Pavel zvaný Hraja (*Paulum dictum Hraya*), 1311 v Haniske pri Prešove Peter zvaný Hruška (*Petro dicto Pyrus*), 1313 v Podolínci šoltýs Pavel zvaný Treba (*Paulus dictus Treba, scultetus de Podolino*), 1314 Jakub zvaný Roh (*Iacobo Roh dicto*), 1319 Mikuláš zvaný Stojan (*villa comitis Nicolay dicti Stoian*), 1320 Miko zvaný Latka (*Miko Lathka dictus*), 1322 v Spišských Vlachoch Peter zvaný Rýdzik (*Petrus dictus Ridzik de villa Latina*) a pod. Pritom kánonické meno nemuselo byť a azda ani nebolo vždy základným menom takto nazývanej osoby. Možno to ukázať na takomto príklade:

Jeden z Etenedových synov, zemanov z Ruskej, sa nazýval *Andrej* i *Bycko* (*Bydko?*). V listinách z rokov 1306–1322 sa spomína najmenej šestnásť ráz, vždy ako syn Eteneda z Ruskej, pritom trinásť ráz ako Bycko (napr. 1306–1322 *Bydke filius Ethened, nobilis de Ruzka,* 1309 *Mogy et Bychkem filios Etened, nobiles de Ruzka,* 1319 *Bycke filius Etened de Ruska*), ale iba dva razy ako Andrej (1317 *Andreas filius Ethened, nobilis de Ruzka; Andreas, filius Ehetened, nobilis de Ruska*) a raz ako Andrej zvaný Bycko (1322 *Andreas dictus Bychke filius Ethened de Ruzka*).

5. Pätnáste storočie znamenalo vo vývine priezvisk na Slovensku v istom slova zmysle prelom. Ako možno sledovať v zápisoch Žilinskej knihy pred mestskou radou Žiliny (porov. Chaloupecký, 1934; Ryšánek, 1954; aj Kuchar, 1984), v menách mešťanov prevládali dvojčlenné mená s prímenami. Prímená sa čoraz viac dedili, hoci nemali ešte predpísanú úradnú podobu a vyskytovali sa spravidla v jazykovej podobe zodpovedajúcej jazyku textu, napr. *Faber – Kováč* (1460 *Valentinus Faber*, 1466 *Walent Kowacz* a pod.), *Carnifex – Fleischer – Mäsiar* (1418 *Martinus Carnifex* i *Merten Fleysser* a pod., iný 1450 *Merten Carnifex* i *Merten Messar*, 1460 *Martinus Carnifex* i *Martin Masarz*, 1468 *Martin Masar* a pod.), *Cultellifaber – Nožiar* (1444 *Benedictus Cultellifaber*, 1451 *Benedictus Nozer* a pod.), *Pannifex/Lanifex – Súkenník* (1441 *Mathias Pannifex*, 1444 *Mathias Lanifex*, 1453 *Matias Sukennyk*, 1454 *Matey Sukennyk* i *Matis Sukennyk* a pod.), *Sutor – Švec* (1460 *Michalko Sswiecz* i *Michael Sutor*, 1462 *Michalko Sutor*, 1481 *Michalczyk Sswiecz* a pod., 1462 *Bartholomeus Sutor* i *Barthosius Sutor*, 1466 *Bartoss Sswiecz* a pod.), *Ungarus – Uhrinovič* (1403 *Laczko Ungarus*, 1416 *Laczko Vhrzynowycz*, 1419 *Ladislaus Vhrenouicz*, 1430 *Laczek Vhrzynouicz* a pod.), *Polonus – Polák* (p. nižšie) a pod., vyskytovali sa v rozličných hláskových i slovotvorných obmenách, napr. *Hostko – Hostek* (1466 *Mykolay Hostek*, 1469 *Mikulass Hostko* a pod.), *Pánko – Pánek* (1462 *Martyn Panko* i *Martin Panek*), *Polák – Polačko – Poláček* (p. nižšie), ba aj *Nosko – Beznos – Beznosý* (1451 *Mikolassem Nosskem*, 1453 *Mikolassowy Beznosowy*, 1457 *Nicolaus, Nosko dictus*, 1469 *Mikulass, rzeczeny Nosko* i *Mikulass Nosko*, 1485 *za Mikulassem Beznosym* a pod.), *Mokrý – Mokropysk – Mokropyský* (1457 *Gregor Sukennyk*, 1460 *Hrzehorz Mokropisk*, 1464 *Gregor Sukennyk, ginacze Mokry* i *Gregor Mokropisky*, 1469 *Gregor Mokry* a pod.), *Kulka – Kulčic* (p. nižšie), *Šimon – Šimonovič* (1409 *Nykel Symon*, 1418 *Nicolaus Symon* i *Symon*, 1419 *Niclos Symon* i *Nicolaus Symonis*, 1422 *Niclos Schimonowicz*, 1424 *Niclos Symonowicz*, 1430 *Niclos Simonis* a pod.), *Abrahart – Abrahartovič* (1451 *Mathiss Abrahart* i *Mathiss Abrahartowycz*, 1457 *Mathey Abrahart*) a pod., alebo sa osoby striedavo pomenúvali rozličnými prímenami, napr. *Manko – Medveď* (p. nižšie), *Šváb – Švec* (p. nižšie), *Mokrý – Súkenník* (p. vyššie), *Prchala – Brzý* (p. nižšie) a pod.

Striedavo sa používali aj latinské, nemecké, české a domáce podoby (krstných) mien, napr. *Bartholomeus – Bartoš – Bartošius, Jacobus – Jakub, Johannes – Ján – Hanzel, Georgius – Jiřík, Gregor – Hřehoř, Nicolaus – Nikel – Nikloš – Mikolaj – Mikoláš – Mikuláš, Martinus – Martin – Merten – Mertuš, Mathias – Matej – Matis, Michael – Michal – Michalko – Michalčík (!), Andreas – Andrej – Andres*

– *Andris – Ondrej – Ondruš, Petrus – Peter – Petr – Petráš, Valentinus – Valent, Vavrinec – Vavro, Ladislaus – Lacko – Lacek* a pod.

Ako doklady na dedenie prímen možno uviesť prípady, keď sa výslovne spomínajú otec i syn, napr.

Juraj Šváb a jeho syn Martin (1453 *Georgius Swab … filio suo Martino Sutori*, 1453 *u Martina Sewcze*, 1454 *Swabowy Sewczowy (!)*, 1457 *Martin Swab*, 1457 – 1478 jedenásť ráz *Martinus Sswab*);

fojt Matúš Manko a jeho syn Martin (1468 *Mathuss Manko*, 1469 *Mathuss Manko, Martin syn geho* i *Martin, foyt, rzeczeny Manko* i *Martin Medwed, fogt* a 1472 *od Matusse Manka z Belusse … Martinowi Nedwiedowi z Zaprazyna [!]*);

Mikuláš Polák a jeho syn Martin (1430 *Niclos Polacko*, 1451 *Nikloss Polak* i *Niklos Polac*, 1453 *Nyklos Polak* i *Polaczko Nyklos* i *Nicolaus Polaczko*, 1454 *Polaczek;* 1454 *Martin Polakowicz*, 1457 *Martinus filius Poloni* i *Martinus Polak*, 1459 *Martin syn Polakow* i *Mertuss Polacowicz*, 1460 *nebožčík Mikulass Polak, Martinus Poloni* i *Mertuss Polacowicz* a pod.);

Ján Kulka a jeho syn alebo vnuk Bernard (1444 *inter Johannem Kulczicz* i *Kulczicz Hanssel*, 1450 *Hanzel Culczicz; Bernarth Kulczicz* i *Bernarth Kulka* a pod.);

Michal Prchala a jeho syn [?] Pavol (1450 *Michael Przchala*, 1459 *Michal Prchala*, 1466 *Michal Prchal*; 1469 *Pavla Brzieho* [na okraji: *Prchala, in locum Brzy*] a pod.).

Používanie a striedanie rozličných variantov prímen i rozličných prímen ukazuje, že základnou časťou osobného mena bolo (krstné) meno, no aby spomedzi nositeľov toho istého mena bolo možné osobu presne identifikovať, prímeno sa stávalo nevyhnutnou súčasťou osobného mena.

Prímená, ktoré vznikali podľa názvu zamestnania, možno, pochopiteľne, ťažko odlíšiť od apelatív označujúcich toto zamestnanie, lebo osoby s týmito prímenami spravidla vykonávali uvedené zamestnania, ale z hľadiska funkcie (pretože práve ony presnejšie identifikovali pomenúvané osoby od iných osôb s rovnakým (krstným) menom) ich možno hodnotiť ako vlastné mená, hoci sa ich jazyková podoba menila podľa jazyka textu. Podobne sa však zhodovala s jazykom textu aj jazyková podoba iných prímen a jazyková podoba (krstných) mien.

6. Vývin v 16. stor. môžeme dokumentovať osobnými menami z Najstaršej jelšavskej mestskej knihy (Lehotská – Orlovský, 1976). Rovnako ako pri menách z predchádzajúcich storočí i tu nachádzame striedanie prímen alebo variantov prímen, zmenšil sa počet jednočlenných osobných mien (bez prímen), nachádzame viac dokladov na dedenie prímen.

Striedanie prímen: *Lanius – Mäsiar – Brezovský* (1594 *Stephano Lanio alias Brezowsky* i *Stephanus Lanius* i *Stephano Brezowsky*, 1595 *Ssteffana Mesiare*, 1607 *Steffana Mesiare Brezowskeho* a pod.), *Liešťanský – Chlebuš* (1593 *Georgius Liesstensky*, 1596 *Georgio Chlebusch*, 1603 *Diura Chlebusch* i *Diura Liesstenskeho*), *Mistrný – Rokei* (1594 *Matthias Rokej*, 1595 *Mattey Mistrny anebo Rokey* i *Mattegowy Mistrnemu*), *Kopka – Tomoki* (1593 *Paulo Thomoky* i *Paulo Kopka*, 1595 *Paula Thomokowho* i *Pawla Kopkowho*), *Krammer – Pisár* (1575 *Joannem Cromerium, tunc temporis praedicti oppidi notarium ac concivem*, 1595 *Johannesa Crommera* i *Hannesa Crommera*, 1602 *Hannes Pisar*), *Derda – Derdák* (1602 *Mattege Derda* i *Mattege Derdaka*, [matka] *Zoffige Derdacska*). Mimoriadne je striedanie v mene

Silvestra Štefánika, pretože v zápise po štyridsiatich rokoch sa z (krstného) mena stalo prímeno a z prímena meno (1592 *provido viro Sylvestrio*, 1593 *Sylvester Stephanidis*, 1594 *Vester*, 1596 *Syluestrio Stephanik* i *Vestra Ssteffanika*, 1603 *pana Vestra* a pod. – 1648 *od stariho otcze Westryk Sstefana*).

Príklady na dedenie prímen:

Vido (1572 [otec] *Wido Gergely*, [syn] *Wido Lukacz*), Nikloš (1595 *testament puobožneg a dobre zachowaley matrony Orssoly Niklossowey, cztyhodneho pana farare Georgiusa Niklosa nasseho y Galla, Benczeka y Hanesa Niklosa matki*). Čipkéš (1574 Tomasch Cypkesch, 1593 post mortem Floriani Czipkiasch ... [synovi] *Thomae Czipkiasch et filio eius Johanni Czipkiasch* a pod.).

Zreteľný je však aj doklad na rozličné prímená otca a syna, otec mal prímeno *Černý*, syn prímeno *Martinko* (1569 *Melicheor Martinko* i *Melchioris, filii pie memoriae Christophoris Cherny*).

Množstvo podobných príkladov možno uviesť aj z iných mestských a obecných kníh, i z iných písomností administratívno-právneho charakteru z rozličných oblastí Slovenska.

V účtovných knihách zemianskeho banského súdu na Boci bolo na konci 16. a na začiatku 17. stor. (porov. Blanár, 1961) najčastejším typom dvojčlenné pomenovanie, kde prvým členom bolo rodné meno, druhým sa označovalo zamestnanie, pôvod alebo iné vzťahy nositeľa (*Macko Polák, Janko Švec, Petro Štefko* a pod.), dvojmenná sústava nadobúdala prevahu nad jednomennou, rozdiely boli v pomenúvaní privilegovaných a neprivilegovaných osôb. V menách žien prevládal spôsob pomenovania pomocou prechýlenej podoby mena muža, napr. *Varečková* (*z Varečka*), *Ďurďová Remenárka* (*z Ďurďa Remenár*), najmä však *Hans Šustrová* (*Hans Šuster*), *Andrej Medveďová* (*Andrej Medveď*), *Jakub Jesenská* (*Jakub Jesenský*), *Matz Kohlerka* (*Matz Kohler*) a pod.

7. Zo zvolenských mestských kníh zo 17. stor. sú doklady Juraj Vrtielka čiže Jakša (1618 *Georgius Wrtyelka alias Jakssa*), Ďuro Ponický čiže Kaňa (1627 *Diuro Ponyzky alias Kanya*, 1634 *Georgii Kanya*), Štefan Sabo čiže Postriháč (1617 *Stephanis Szabo aliter Postryhacz* i *Sabo Isstwanowy*), Ján Rupriegel čiže Ryplík (1618 *Michel Ryplik, otez Johannesa Rupriegla aliter Ryplika, Michael Ryplik od syna sweho Johannesa Rupriegla*), Alžbeta Debnárka čiže Zajacka (1620 *Lizbeta Debnarka aliter Zagaczka*) a pod. Veľmi pestré sú podoby mena zvolenského felčiara Wolfganga Rettallera (1612 *dominus Wolfgangus* i *Wolfgangi Rettaller*, 1618 *Balbir Farkass*, 1619 *Wolfgangi Balbjr*, 1620 *Borbel Farkass*, 1631 *Wolffgango Farkas*, 1634 *Wolfgangi Barbier* a pod.). Jeho nemecké meno *Wolfgang* sa striedalo so svojím maďarským ekvivalentom *Farkaš* „vlk", prímeno *Barbier* (maď. *Borbély*) vzniklo ako označenie jeho zamestnania, prímeno *Rettaller* súviselo tiež s jeho remeslom, v podobe mena *Wolfgang Farkaš* sa vlastne maďarský ekvivalent mena stal prímenom (Majtán, 1966).

Na dokumentovanie pestrosti v používaní osobných mien ešte v 18. stor. uvedieme spôsoby pomenovania jednej osoby z inkvizičných zápisov súdnych procesov so strigami v Krupine z rokov 1716–1729 (porov. Majtán, 1980).

V roku 1716 vypovedala ako svedkyňa *Juditha Adami Bohuniczky uxor*. V roku 1722 vypovedala tá istá osoba ako *Juditha consors Javornik* a viacerí ďalší svedkovia

ju nazývali *Adamova žena Juda, Adamová, Adamka*. V roku 1726 vypovedali svedkovia proti mlynárke Jude. Vo výpovediach sa spomína ako *Juda, mlynárka Juda, Juda mlynárka*. Jej muž Juraj Javorník bol mlynárom. V roku 1728 sa táto osoba zapisuje ako svedkyňa menom *Juditha Danielis Rusnak consors*, vo výpovediach iných svedkov sa spomína ako *Juda Danišova žena, Juda Mlynárka* (píšeme s veľkým písmenom, lebo jej ďalší muž nemusel byť mlynárom a pomenovanie sa stalo prímenom), *Juda Adamová, Juda Adamka* i *Juda Adamkina*. Svedkovia vypovedali aj o tom, že sa pri predchádzajúcom procese pomiatla. Neskončila na hranici, umučenú pomätenú ženu nechali v mestskej väznici.

V roku 1729 sa píše *contra Juditam Adamkovej*, v slovenskom kontexte sa spomína ako *Adamkina Juda*. Po týždni spísali jej testament. V jeho záhlaví sa píše *Testament Judity, Daniela Rusnaka manželky* a na mieste podpisu *Juda Adamova aneb Daniela Rusnaka manželka*.

O rok neskoršie, roku 1730, bol testament doplnený a v jeho texte je kľúč na pochopenie toľkých prímen: *taku dispositiu robim, aby premenuwane diwcža moge Yutka, gdyby nekcela uznavat rimsku katolicku wiru a w nejgj do smrti byt, ta gista moga wynica (:ponewacz esste od nagprwsseho meho manžela Adama, a ne od geho otca Georgiusa Gawornika, mlinara, na mna zustala:) leguge sa a poruca na kostol katolicku rimsku krupinsku. Yudka Tokar, manželka Danissa Rusnaka, križ geg.* Na druhej strane testamentu je nadpis *Testamentum Judithae Tokar*.

Je pravda, že každá žena nevystriedla za dvanásť rokov troch manželov (posledné prímeno *Tokár* je iste po otcovi) a možno vziať do úvahy, že vo výpovediach svedkov sa nemusela zachytávať oficiálna podoba mena.

Keď zhrnieme pozorovania o osobných menách od 12. do 18. stor., môžeme konštatovať, že už od 13. a z prvej štvrtiny 14. stor. vo väčšine prípadov samotné jedno meno na spoločensko-právnu identifikáciu jednotlivca nevystačovalo, dopĺňala ho ďalšia charakteristika osoby vyjadrená označením a) jeho spoločenského zaradenia alebo povolania, b) príbuzenského zaradenia spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie, c) rodovej alebo etnickej príslušnosti, d) názvu miesta bydliska alebo sídla rodu alebo e) nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby.

Vo viacerých prípadoch sa používali dva dopĺňajúce členy mena i viac.

Ak dopĺňajúcim členom bolo prímeno označujúce nejakú vlastnosť pomenúvanej osoby, pripájalo sa k menu bezprostredne alebo pomocou slova *zvaný* (lat. *dictus*). Nezriedka sa kresťanské kánonické meno v latinskej podobe dopĺňalo jeho domáckou podobou alebo iným nekánonickým menom, ale právnu identifikačnú hodnotu a funkciu malo takéto dopĺňajúce meno prinajmenšom rovnakú, ba ako určujúci člen mena vlastne azda rozhodujúcu. Mená sa nededili, ale stávalo sa, že jeden zo synov dostával meno po otcovi alebo meno utvorené z toho istého základu. Na pomenúvanie osôb sa používali kánonizované i domácke, národné podoby mien, ako i prímená utvorené z apelatív. V takomto spôsobe pomenúvania možno v dopĺňajúcich členoch mena už vidieť zárodky budúcich a súčasných hlavných členov osobných mien v dvojmennej sústave, zárodky priezvisk.

Od 16. stor., najmä však v 18. stor. už vlastne dedičné prímená existovali, mohli by sme hovoriť aj o priezviskách. Ak terminologicky odlišujeme prímeno a priezvisko, je to predovšetkým so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v období panovania Jozefa II. Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ale ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. stor., a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. stor. mali podstatne inú podobu ako, povedzme, osobné mená 17. a 18. stor. Rovnako postupne sa menilo aj postavenie prímen: od pomocnej, dopĺňajúcej súčasti osobných mien v nededičných prímenách prezývkového charakteru a v prímenách označujúcich zamestnanie alebo predchádzajúce bydlisko nositeľa cez dedičné prímená, šľachtické rodové mená a prídomky k povinne dedičným priezviskám dnešného typu, ktoré sú základnou súčasťou súčasných osobných mien na Slovensku i v Európe.

Literatúra

BLANÁR, V.: Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588–1602. Jazykovedný časopis, *12*, 1961, s. 140–149.

CHALOUPECKÝ, V.: Kniha Žilinská. Bratislava. Učená společnost Šafaříkova 1934. 239 s.

KUCHAR, R.: Vlastné mená v Žilinskej knihe. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin, Osveta 1984, s. 83–86.

LEHOTSKÁ, D. – ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jelšavská mestská kniha 1566–1710. Martin, Osveta 1976. 480 s.

MAJTÁN, M.: K vývinu pomenovania osôb na Slovensku. Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 148–153.

MAJTÁN, M.: Príspevok k metodike výskumu historickej antroponymie. Jazykovedné štúdie. Zv. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 151–155.

MAJTÁN, M.: Kontinuitný vývin slovenčiny vo svetle vlastných mien. Slovenská reč, 57, 1992, s. 65–72.

RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, s. 45–47.

Slovenský diplomatár – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Zv. 1–2. Ed. R. Marsina. Bratislava, Veda 1971, Obzor 1987.

Slovenský regestár – Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Zv. 1–2. Ed. V. Sedlák. Bratislava, Veda 1980, 1987.

STANISLAV, J.: Pribinovi veľmoži. Linguistica Slovaca, *1–2*, 1939–1940, s. 118–147.

STANISLAV, J.: Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliu cividalskom (Ev. Civ.). Slavia, *18*, 1947–1948, s. 87–100.

Ľubor Králik

O MYTOLOGICKÝCH SÚVISLOSTIACH SLOVENSKEJ LEXIKY

1. V kolektívnom prehľade výskumu v oblasti slovenskej frazeológie (Ďurčo – Mlacek – Profantová – Skladaná, 1992) sa ako „veľmi užitočná do budúcnosti" hodnotí spolupráca lingvistiky a etnografie v rovine etnolingvistiky; zároveň sa konštatuje, že táto disciplína sa na Slovensku zatiaľ teoreticky neformulovala (s. 198).

Keďže predmet etnolingvistiky sa chápe rôzne (porov. napr. Vrhel, 1981; Tolstoj, 1982; Encyklopédia jazykovedy, 1993, heslo *etnolingvistika*), súčasná zahraničná etnolingvistika sa niekedy charakterizuje aj ako „široká oblasť výskumu s dostatočne nevymedzenými hranicami" (Ziółkowski, 1987, s. 95); možno preto predpokladať, že prípadné konštituovanie sa slovenskej etnolingvistiky a teoretické rozpracovanie jej princípov je náročná úloha, ktorá bude zrejme záležitosťou vzdialenejšej budúcnosti. Prirodzene, to neznamená, že spolupráca lingvistiky a etnografie aj v súčasnej etape nie je možná: naopak, z hľadiska potrieb lingvistiky pokladáme takúto spoluprácu za nevyhnutnú, veď ako konštatujú ruskí slavisti N. I. Tolstoj a S. M. Tolstaja (Tolstyje, 1983, s. 228), „riešenie mnohých lingvistických úloh (predovšetkým v oblasti etymológie, semaziológie, historickej lexikológie, frazeológie, rekonštrukcie praslovanského textu atď.) si vyžaduje zohľadnenie širokého kultúrnohistorického a etnografického kontextu".[1] V príspevku sa pokúsime objasniť niektoré slovenské slová a výrazy, ktoré odrážajú staré mytologické predstavy.

2. Pri analýze osobitostí jazyka slovenských ľudových rozprávok upozornil J. Doruľa (1986, s. 235–237; 1993, s. 106–107) na slovenské kliatby s komponentom *strela*: v kliatbach a nadávkach typu *Strela ti do duše*[2] a pod. si slovo *strela* zachováva svoj starší význam „blesk", ktorý už v súčasnej slovenčine nie je známy. Autor k tomu ďalej poznamenáva: „Súvislosť týchto slov (t. j. *strela, strelovať* – Ľ. K.) s hromami a bleskami je v slovenčine starobylá. Vychádzalo sa z predstavy, že boh hromu Perún vysiela jasné, ohnivé blesky, t. j. *strely* na zem" (Doruľa, 1993, s. 106). Bez zohľadnenia širšieho mytologického kontextu slova *strela* by takáto interpretácia nebola možná.

Podľa údajov J. Doruľu sa v rozprávkach z Dobšinského zbierky často vyskytuje kliatba *Strela (sto striel) ti do matere (v materi)*, ktorá je známa aj z písomností starej slovenčiny: táto kliatba sa pokladala za veľmi urážlivú (chápala sa vo význame „nech ti mater hrom zabije"), preto sa stávala príčinou súdnych sporov, o čom svedčia zápisy zo súdnych rokovaní, zachované z obdobia 16.–17. stor. (Doruľa, 1993, s. 107).

V tejto súvislosti možno uviesť konštatovanie, ku ktorému dospel B. A. Uspenskij (1987, s. 61) na základe analýzy určitej skupiny ruských kliatob: „Ako sa ukazuje, kliatby majú nepochybne mytologický pôvod a zároveň aj rituálny charakter. Rituálna formula (t. j. v súčasnosti formulka kliatby – pozn. Ľ. K.) je viac-menej stabilná a v priebehu času sa mení relatívne málo, ale postupom času v nej dochá-

---

[1] Na pozadí úvah o perspektívach etnolingvistiky na Slovensku nie je v uvedenej súvislosti nezaujímavé takéto chápanie etnolingvistiky: „Etnolingvistika sa môže chápať (aj – pozn. Ľ. K.) ako súčasť lingvistiky, ktorej predmetom je jazyk a jeho vzťah ku kultúre národa. Skúma, ako sa v jazyku odrážajú kultúrne, národnopsychologické a mytologické predstavy..." (Tolstoj, 1982, s. 404). Súhlasíme však s upozornením N. I. Tolstého, že „výskumy takéhoto druhu dávno uskutočňovala etymológia zohľadňujúca široký etnokultúrny kontext" (tamže), preto je podľa nášho názoru možné zaradiť túto problematiku do oblasti etymológie a nie je potrebné vyčleňovať ju ako samostatnú lingvistickú disciplínu.

[2] Takýto spôsob preklínania sa v staršej slovenčine označoval slovesom *strelovať* (Doruľa, 1993, s. 107).

dza k rôznym reinterpretáciám a sémantickým transformáciám." Pôvodný obsah takýchto formúl sa teda postupne zastiera; z toho však vyplýva, že pri ich analýze sa nemožno uspokojiť s interpretáciou na pozadí súčasného jazykového vedomia. Ako sme už uviedli, podľa zistení J. Doruľu si komponent *strela* v uvedenej kliatbe zachováva svoj archaický význam; je veľmi pravdepodobné, že aj význam „matka", pripisovaný komponentu *do matere*, je až výsledkom určitej reinterpretácie či sémantickej transformácie: inak povedané, komponent *do matere* sa pôvodne nemusel vzťahovať na matku adresáta kliatby.

Na základe analýzy ruských kliatob s komponentom *mať*, uskutočnenej na pozadí etnografického materiálu, dospel B. A. Uspenskij (1983, s. 49 n.; 1987, s. 60) k záveru, že slovo *mať* sa v takýchto kliatbach (resp. v pôvodných rituálnych formulách) nevzťahovalo na matku adresáta kliatby, ale na zem ako na matku všetkých ľudí; reflexmi tejto archaickej predstavy sú slovné spojenia typu slov. *matička zem*, rus. *mať-syra zemľa* atď. Pri takomto výklade je určitým problémom prítomnosť zámena *ti* v datíve, ktoré sa v súčasnosti chápe ako vyjadrenie posesívneho vzťahu, týkajúce sa adresáta kliatby (*strela ti do matere* = strela do tvojej matere); je však možné, že pôvodne tu išlo iba o tzv. etický datív. V takom prípade možno pôvodný význam uvedenej kliatby rekonštruovať ako „blesk do zeme", resp. „nech blesk udrie do zeme". Podľa výkladu B. A. Uspenského (1983, s. 51 n.) možno takéto dovolávanie sa úderu blesku vidieť v kontexte archaickej agrárnej mágie: úder blesku a hromu, nasledovaný dažďom z neba, sa chápal ako oplodnenie zeme (v širších súvislostiach tu ide o odraz archaických mytologických predstáv o spojení či manželskom zväzku neba a zeme), ktoré malo zabezpečiť úrodu. Uvedená kliatba teda pravdepodobne bola pôvodne formulou, ktorá sa vyslovovala počas obradov zameraných na zabezpečenie úrody (jej prvotný význam možno preto charakterizovať ako pozitívny); neskôr – zrejme v dôsledku jej používania mimo pôvodnej obradovej sféry – sa jej pôvodný zmysel zatemnil, t. j. došlo k sémantickej reinterpretácii, v dôsledku ktorej uvedená kliatba nadobudla hanlivý význam „nech ti mater hrom zabije" (k tomu akiste prispelo aj používanie kliatob typu *Aby ich jasná strela*, t. j. „nech do nich udrie hrom"). Na základe materiálu, ktorý uvádza J. Doruľa, možno z hľadiska relatívnej chronológie stanoviť ako terminus ante quem pre takúto sémantickú reinterpretáciu obdobie 16. stor.

3. Z lingvistického hľadiska sú zaujímavé aj širšie slovanské súvislosti slovenského slova *strela*, ktoré je kontinuantom praslov. **strěla*. Reflexmi praslov. **strěla* a jeho paralelami v germánskych a baltských jazykoch sa novšie zaoberali ukrajinskí slavisti N. N. Bychovcová a A. P. Nepokupnyj (1989): z materiálu, ktorý zhromaždili, vyplýva, že kontinuanty praslov. **strěla* majú v slovanských jazykoch najčastejšie význam „šíp" (porov. Slovník slovenského jazyka IV, 1964); slovenské *strela* vo význame „blesk" má svoje pendanty vo východoslovanských jazykoch, v bulharčine a slovinčine (z neslovanských jazykov možno uviesť starohornonemecké *strāl, strāla* „strela, blesk"; súčasné nemecké *Strahl* už tento význam nemá). Z prehľadu výkladov praslovanského výrazu **strěla* i jeho baltských a germánskych paralel (Bychovec – Nepokupnyj, 1989, s. 254, 256; chýba však výklad Š. Ondruša [1970], ktorý odvo-

dzuje uvedený výraz od ide. *pet- „letieť", porov. prirovnanie *letí ani strela*) vyplýva, že tieto slová nemajú jednoznačne prijímanú etymológiu; N. N. Bychovcová a A. P. Nepokupnyj predpokladajú, že ich prvotným významom bol práve význam „blesk" a z neho sa metaforickým posunom na základe tvarovej podobnosti vyvinul význam „šíp", t. j. „tenká palička s ostrým hrotom" (porov. Bychovec – Nepokupnyj, 1989, s. 260). Podľa nášho názoru však tento predpoklad v dostatočnej miere nezohľadňuje to, že slovenské *strela* a príslušné inoslovanské výrazy sa používajú na označenie blesku, ktorý je v mytologickom kontexte zbraňou boha hromu: ak rešpektujeme skutočnosť, že pre mytologické myslenie je charakteristická antropomorfizácia prírody (porov. Meletinskij, 1989, s. 175), možno potom prijať predpoklad V. Machka (1968, s. 585–586, s. v. *střela*) o prvotnosti významu „strela z luku, šíp" a rekonštruovať významový posun „strela z luku, šíp ako zbraň človeka" > „strela z luku, šíp ako zbraň boha hromu, t. j. blesk".

4. Substantívum *strela* vo význame „blesk" bolo v starej slovenčine významovo ekvivalentné substantívu *parom*: J. Doruľa (1993, s. 106) uvádza doklad *ssest Paromou do twogeg matery* (Krupina 1698). V súvislosti s pôvodom substantíva *parom* J. Doruľa píše: „Vychádzalo sa z predstavy, že boh hromu Perún vysiela jasné, ohnivé *strely*, t. j. blesky na zem. Pravda, so zanikaním pohanských obradov, tradícií a povier sa vytráca aj predstava o mocnom bohovi Perúnovi, aj samo jeho pomenovanie prekonáva formálne a významové zmeny. A tak *parom* (staršie nárečové aj *perom*) označuje potom aj samu ohnivú strelu, Perúnom vysielanú" (tamže). Autor predpokladá, že substantívum *parom*, resp. *perom* vzniklo apelativizáciou vlastného mena *Perún*.

V tejto súvislosti by sme chceli poukázať na práce ruských lingvistov V. V. Ivanova a V. N. Toporova, venované rekonštrukcii slovanskej mytológie v širších indoeurópskych súvislostiach (najmä Ivanov – Toporov, 1974; o spôsobe využitia lingvistického materiálu pre mytologickú rekonštrukciu porov. Ivanov – Toporov, 1963, s. 119 n.). Uvedení autori analyzovali aj komplex predstáv a motívov súvisiacich s postavou boha hromu, ktorý je v slovanskej tradícii známy ako **Perunъ*[3]; upozornili pritom na zaujímavý stav, ktorý možno pozorovať v niektorých bieloruských rozprávkach, veľmi archaických z motivického hľadiska: zatiaľ čo ich hrdina sa v niektorých variantoch volá *Piarun* (praslov. **Perunъ*) a jeho zbraňou je *hrom*, v iných variantoch je situácia práve opačná – hrdina sa volá *Hrom* a jeho zbraňou je *piarun* „hrom". Autori k tomu poznamenávajú: „Z čisto lingvistického hľadiska nás bieloruské fakty nútia formulovať otázku vzťahu medzi bieloruským apelatívom *piarun* ‚hrom', známym v zodpovedajúcej forme aj v západoslovanských jazykoch, a vlastným menom *Perunъ*... Tento vzťah netreba chápať tak, že apelatívum vzniklo transformáciou sféry používania vlastného mena..." (Ivanov – Toporov, 1974, s. 6). Bieloruský materiál zachováva „živú súvislosť medzi apelatívom a propriom" (s.

[3] Prehľad problematiky (predovšetkým na základe archeologických a historických prameňov) novšie uvádza Z. Váňa (1990, s. 70–74; tam aj ďalšia literatúra).

7), preto uvedení autori uvažujú skôr o prvotnosti apelatíva a o jeho sekundárnej proprializácii: uvádzajú viac typologických paralel, keď sa pôvodné apelatívum stáva propriom označujúcim mytologickú reáliu (napr. apelatívum *parjanya* „dažďový oblak", známe z védčiny, sa stalo východiskom pre vznik vlastného mena *Parjanya*, ktorým sa v staroindickej mytológii označoval boh búrkového mraku).

Podľa vyššie uvedeného predpokladu J. Doruľu slovo *parom* vzniklo apelativizáciou (sprevádzanou formálnymi a sémantickými zmenami) propria *Perún*, toto proprium však podľa hypotézy V. V. Ivanova a V. N. Toporova mohlo vzniknúť proprializáciou pôvodného apelatíva. To by znamenalo, že vývin príslušného slova išiel po línii praslov. **perunъ* (apelatívum) > praslov. **Perunъ* – slovenské *Perún* (proprium) > slovenské *parom* (apelatívum): uvedené slovo teda dvakrát menilo svoj štatút z hľadiska vzťahu apelatívum/proprium. Popri predpoklade takejto dvojnásobnej zmeny je však možné vysloviť aj iný predpoklad: slovenské apelatívum *parom* „blesk" nemuselo prejsť procesom proprializácie a opätovnej apelativizácie, ale môže byť zo sémantického hľadiska priamym kontinuantom praslov. **perunъ* v jeho apelatívnom význame (o vzťahu z formálneho hľadiska pozri nižšie). Kontinuantom praslovanského apelatíva **perunъ* je zrejme aj výraz *perun* „hrom, blesk", známy z východoslovenských nárečí (porov. doklady v kartotéke Slovníka slovenských nárečí, ďalej SSN).

Hoci súvislosť slovenského slova *parom* so slovom *Perún* (resp. jeho apelatívnym prototypom) je na prvý pohľad zrejmá, slovo *parom* si z formálneho hľadiska zasluhuje osobitnú pozornosť. V dostupnej novšej etymologickej literatúre sa ním zaoberali S. L. Nikolajev a A. B. Strachov (1987). Upozornili, že ak koncové *-m* v slove *parom* možno vysvetliť pôsobením významovo blízkeho slova *hrom*, nevysvetleným zostáva vokál *a* v prvej slabike uvedeného slova: pri kontaminácii slov *Perún* (resp. *perún*) a *hrom* (nachádzajúcich sa v asociatívnej súvislosti, ktorá je podmienkou kontaminácie: bližšie Georgiev, 1979; Erhart – Večerka, 1981, s. 125) by sme právom očakávali vznik formy *perom* (uvádza ju J. Doruľa, 1993, s. 106), nie však *parom*. Autori podali zaujímavý etymologický výklad slova *parom* (známeho v tejto forme aj z českých nárečí), vychádzajúci zo širšieho indoeurópskeho kontextu.

Podľa výkladu S. L. Nikolajeva a A. B. Strachova treba pri výklade slova *parom* vychádzať z kašubského materiálu. V kašubčine sú okrem foriem *p'orën, p'orun* (< praslov. **perunъ*) známe aj formy *tarôn, trôn*, ako aj forma *parôn*, ktorá vznikla kontamináciou slov *tarôn* a *p'orun*. Podľa upozornenia uvedených autorov kašubské formy *tarôn* a *trôn* nemajú svoje pendanty v iných slovanských jazykoch, na ich základe však možno rekonštruovať praslovanské (západoslovanské) formy **taronъ*, resp. **tь/ъronъ* – **tronъ*. Na základe paralel z anatólskych, germánskych a iránskych jazykov pokladajú autori uvedené praslovanské formy za kontinuanty rekonštruovaného indoeurópskeho výrazu **trHon-* „hrom, boh hromu"; praslov. **taronъ* však na pozadí takto rekonštruovanej formy nemá v prvej slabike očakávaný vokalizmus, a preto ho možno pokladať aj za prevzatie z keltských jazykov (zo starej keltskej mytológie je známe božstvo *Taranis*).

Je možné, že reflex predpokladaného západoslovanského **taronъ* existoval aj v slovenčine, resp. v jej praslovanskom východisku. Stopou po jeho existencii je podľa S. L. Nikolajeva a A. B. Strachova práve vokál *a* v prvej slabike slova *parom*: skôr ako (proto)slovenský reflex slova **taronъ* zanikol, kontaminoval sa s reflexom praslov. **perunъ* a „odovzdal" mu svoj vokalizmus, čím vznikla predpokladaná forma **paronъ*, resp. **paron* (v prospech tejto hypotézy svedčí priebeh vyššie uvedenej kašubskej kontaminácie s výsledkom *parôn*; určitú úlohu pri takejto kontaminácii mohla zohrať aj snaha o tabuizáciu, porov. Erhart – Večerka, 1981, s. 136 n.). Slovo **paron* sa pod vplyvom významovo blízkeho slova *hrom* modifikovalo do podoby *parom*. Podobnými kontamináciami možno ďalej vysvetliť aj vznik slovenských foriem *peřon* (podľa údajov kartotéky SSN je táto forma známa na Spiši, porov. tiež Kálal, 1923, s. 462; z *paron* a *perun*), *perom* (z *peron* a *hrom*, resp. *peron* a *parom*).

5. Z hľadiska predpokladaných mytologických súvislostí slovenského spojenia *paromová strela* (porov. Doruľa, 1993, s. 106) sú zaujímavé bieloruské *perunovy strely*, známe podľa údajov V. V. Ivanova a V. N. Toporova (1974, s. 85 n.) z bieloruských legiend ako zbraň postáv, ktoré možno pokladať za transformované obrazy boha hromu. Autori uvádzajú bieloruskú poveru, podľa ktorej na mieste úderu blesku možno v zemi nájsť *perunovu strelu*, ktorou má byť kamenná strela s dierkami. Ako *perunovy strely* sa v Bielorusku označovali aj kamenné strely a nože (s. 87). Z poľských nárečí sú známe názvy typu *strzała piorunowa*, *kamień piorunowy*, ktoré sa v súčasnosti používajú na označenie belemnitov (s. 89). Úder blesku sa teda pôvodne chápal ako vyslanie strely Perúnom; z uvedeného bieloruského a poľského materiálu vyplýva, že takáto strela bola zhotovená z kameňa. V súlade s princípom antropomorfizácie možno predpokladať, že do predstavy o kamennej strele ako zbrani boha hromu sa premietla reálna znalosť kamenných striel ako zbraní používaných človekom. Z hľadiska kultúrnej histórie sú takéto strely charakteristické pre obdobie doby kamennej, keď ešte nebola známa technológia spracovania kovov, a teda ani výroba kovových striel. Preto V. V. Ivanov a V. N. Toporov predpokladajú, že mytologický motív kamennej zbrane boha hromu (ako aj najstaršia vrstva predstáv o bohu hromu, v ktorej kameň vystupuje v rôznych súvislostiach) vznikol ešte v dobe kamennej (s. 96).

O pôvodnom kamennom charaktere Perúnových zbraní svedčí aj slovné spojenie *horúcá skala* „blesk", známe z Gemera: J. Orlovský (1982, s. 104) ho uvádza ako zastarané s exemplifikáciou *Pámboško te horúcó skaló potresce* (Mníšany). Keďže z kresťanstva nie je známy obraz Boha vrhajúceho na svojich protivníkov kamene (v gemerskej oblasti *skala* = kameň), pokladáme za možné interpretovať uvedené slovné spojenie na pozadí predstáv o pohanskom bohu hromu Perúnovi.

6. Ako upozorňuje J. Doruľa (1993, s. 107), slovo *strela* „blesk" sa v Dobšinského zbierke rozprávok vyskytuje okrem spojenia *paromová strela* aj v spojeniach *jasná*, *jazerná*, *okovaná strela*. Tieto i ďalšie spojenia sú bohato doložené aj v kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka v JÚĽŠ SAV; keďže by sa mohli stať témou samostatného príspevku, z priestorových dôvodov ich bližšie nedokumentujeme. Upozorníme iba na adjektívum *jazerná* v spojení *jazerná strela*: môže ísť o derivát od slova *jazero*, ktoré bolo v starej slovenčine známe aj vo význame „peklo" (porov. Historický slovník slovenského jazyka I, 1991, s. 521), je však možné, že určitú úlohu tu zohralo aj maďarské *ezer* „tisíc", vystupujúce v kliatbach s významom „tisíc diablov" a pod. (Doruľa, 1977, s. 69).

Na záver nášho príspevku chceme venovať osobitnú pozornosť spojeniu *okovaná strela*. Atribút *okovaná* tu možno objasniť na pozadí technológie zhotovovania strelných zbraní: strely z luku boli rozšírenou zbraňou už v dávnoveku; účinnosť streľby z luku sa zvyšovala tým, že na strely sa nasadzovali kované železné hroty (bližšie Klučina – Romaňák, 1983, s. 13, 35, 50–51). Takýmto hrotom vybavená strela sa stala *okovanou strelou*. V kontexte kultúrnej histórie je zrejmé, že okované strely sa mohli objaviť až v období, keď už bola známa technológia spracovania železa: ako terminus post quem tu možno stanoviť nástup doby železnej. Táto fáza kultúrnej

histórie je zároveň termínom post quem pre vznik predstavy o okovanej strele ako o zbrani boha hromu: v súlade s kultúrnym progresom tu nastala inovácia predstavy o Perúnovej strele. Z hľadiska relatívnej chronológie možno teda spojenie *okovaná strela* hodnotiť ako mladšie v porovnaní so spojeniami *horúca skala,* resp. *paromová strela*, ktoré – ako sme uviedli – vznikli zrejme ešte v dobe kamennej. Okované strely mali nesporne vyšší účinok ako bežné, neokované strely; preto nemožno vylúčiť, že dovolávanie sa okovaných striel v kliatbach – napr. v kliatbe *Strela okuwana do/gich matera, zaby wsseckich Tysowanou* (Horný Tisovník 1733; citované podľa J. Doruľu, 1993, s. 140, pozn. č. 248) – malo intenzifikačný charakter.

Nie je vylúčené, že atribút *okovaná* možno vidieť aj v širších mytologických súvislostiach. Strela vystupuje v mytologickom kontexte ako zbraň boha hromu. U mnohých národov sa vyskytujú mýty o zápase boha hromu s jeho protivníkmi; pomocníkmi boha hromu v tomto zápase bývajú často kováči (prehľadnú charakteristiku kováča z hľadiska porovnávacej mytológie uvádza Ivanov, 1982): zhotovujú, kujú pre boha hromu zbraňe, ktorými ničí svojich protivníkov (prehľadne napr. Barański, 1992, s. 97). Nie je vylúčené, že podobný motív, resp. príbeh mohol existovať aj v starej slovanskej mytológii, najmä ak sa konštatuje, že v dôsledku menej priaznivých spoločenských podmienok u Slovanov sa „mnohé staré slovanské mýty nezachovali ani do začiatku písomnej fixácie histórie Slovanov" (Dzendzelevskij, 1984, s. 73): zdá sa, že hoci sa príslušný mýtus zrejme nezachoval ako celok, na základe jazykového materiálu by bolo možné rekonštruovať aspoň jeho fragment. V takom prípade nemožno vylúčiť, že analyzované slovné spojenie malo pôvodne formu **ukovaná strela*, neskôr – v dôsledku straty predpokladaných mytologických súvislostí – sa ľudovou etymológiou mohlo modifikovať do podoby *okovaná strela*: určitú úlohu tu mohli zohrať práve vyššie spomínané kultúrnohistorické faktory. Obidva výklady sa teda môžu navzájom dopĺňať.

Literatúra

BARAŃSKI, J.: Kowal – mit w akcji. In: Słowianie. Zainteresowania badawcze współczesnych etnografów. (Prace etnograficzne. 30.) Red. M. Maj. Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1992, s. 95 – 112.

BYCHOVEC, N. N. – NEPOKUPNYJ, A. P.: Nem. *Strahl* – lit. *strėlė* – rus. *strela*. In: Obščaja leksika germanskich i balto-slavianskich jazykov. Red. A. P. Nepokupnyj. Kyjev, Naukova dumka 1989, s. 254 – 260.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 136 s.

DORUĽA, J.: O jazykovom a kultúrnom bohatstve Dobšinského Povestí. Slovenská literatúra. *33*, 1986, s. 234 – 248.

DORUĽA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava, Veda 1993. 152 s.

ĎURČO, P. – MLACEK, J. – PROFANTOVÁ, Z. – SKLADANÁ, J.: Z výskumu slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. Slavica Slovaca, *27*, 1992, s. 187 – 206.

DZENDZELEVSKIJ, I. A.: Teoretičeskije problemy rekonstrukcii drevnejšej slavianskoj duchovnoj kultury. Sovetskaja etnografija, 1984, č. 4, s. 72 – 73.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993, s. 132.

ERHART, A. – VEČERKA, V.: Úvod do etymologie. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981. 306 s.

GEORGIEV, W.: Die Kontamination als Prinzip der etymologischen Forschung. Zeitschrift für Slawistik. *24*, 1979, s. 34 – 36.

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

IVANOV, V. V.: Kuznec. In: Mify narodov mira. Zv. 2 (K–Ja). Red. S. A. Tokarev. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1982, s. 21–22.
IVANOV, V. V. – TOPOROV, V. N.: K rekonstrukcii praslavianskogo teksta. In: Slavianskoje jazykoznanie. V Meždunarodnyj sjezd slavistov. Moskva, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR 1963, s. 88–158.
IVANOV, V. V. – TOPOROV, V. N.: Issledovanija v oblasti slavianskich drevnostej. Leksičeskije i frazeologičeskije voprosy rekonstrukcii tekstov. Moskva, Nauka 1974. 344 s.
KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923. 1112 + CIV s.
KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 1. díl (5.–17. stol.). Praha, Naše vojsko 1983. 288 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 868 s.
NIKOLAJEV, S. L. – STRACHOV, A. B.: K nazvaniju boga-gromoveržca v indojevropejskich jazykach. In: Balto-slavianskije issledovanija 1985. Red. V. V. Ivanov. Moskva, Nauka 1987, s. 149–163.
ONDRUŠ, Š.: Latinské *nūpta* a praslovanské *nevěsta*. Slavica Slovaca, *5*, 1970, s. 304.
ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 285.
TOLSTOJ, N. I.: Nekotoryje problemy i perspektivy slavianskoj i obščej etnolingvistiki. Izvestija Akademii nauk SSSR, serija literatury i jazyka, *41*, 1982, s. 307–405.
TOLSTYJE, N. I. i S. M.: Principy, zadači i vozmožnosti sostavlenija etnolingvističeskogo slovaria slavianskich drevnostej. In: Slavianskoje jazykoznanije. IX Meždunarodnyj sjezd slavistov. Moskva, Nauka 1983, s. 213–231.
USPENSKIJ, B. N.: Mifologičeskij aspekt russkoj ekspressivnoj frazeologii. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *29*, 1983, s. 33–69; *33*, 1987, s. 37–76.
VÁŇA, Z.: Svět slovanských bohů a démonů. Praha, Panorama 1990. 288 s.
VRHEL, F.: Základy etnolingvistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981, s. 8–10.
ZIÓŁKOWSKI, M.: Etnolingwistyka. In: Słownik etnologiczny. Terminy ogólne. Red. Z. Staszczak. Warszawa – Poznań, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1987, s. 94–97.

Ladislav Trup

VÝSLOVNOSŤ TALIANSKYCH OSOBNÝCH MIEN V SLOVENČINE

1. Taliančina sa vyvinula po zániku západorímskej ríše z ľudovej, tzv. vulgárnej latinčiny ako jeden z románskych jazykov. V súboji početných talianskych nárečí vznikol taliansky spisovný jazyk dlhým vývojom od 11. do 14. stor. na území dnešného Toskánska, najmä Florencie, pod rozhodujúcim vplyvom troch veľkých básnikov: Danteho, Petrarku a Boccaccia. Na území, ktoré dalo neskôr svetu dvoch najväčších majstrov renesancie Leonarda da Vinci a Michelangela, vyzrel aj jeden z najharmonickejších moderných jazykov.

Okrem slov zdedených z ľudovej latinčiny taliančina prevzala mnoho výrazov zo spisovnej latinčiny a z gréčtiny, a to najmä v období humanizmu; na taliančinu vplývali aj iné jazyky, predovšetkým germánske a francúzština.

Spisovná taliančina ako národný jazyk sa dnes používa v Taliansku (vyše 58 miliónov obyvateľov), vo Švajčiarsku v kantónoch Ticino a Grigioni, v republike San Marino a vo Vatikáne. Mimo hraníc Talianska žije tiež veľa Talianov, a to predovšetkým v USA, v Latinskej Amerike a v severovýchodnej Afrike.

Význam taliančiny vo svete v poslednom období rastie, a to najmä ako nástroja kultúry, pretože po taliansky boli napísané vynikajúce diela v oblasti literatúry, filozofie, dejín umenia, hudby, ale aj prírodných vied. Svojou materčinou, ktorá je nástrojom všeobecnej vzdelanosti, stali sa Taliani bezprostrednými dedičmi kultúry starého Ríma a jeho prostredníctvom kultúry klasického staroveku.

Literárne a umelecké názvoslovie je v početných jazykoch do značnej miery talianskeho pôvodu, výhradne talianska je terminológia z oblasti hudby. Podobne aj prvky obchodného názvoslovia nachádzame vo viacerých európskych jazykoch.

2. Aj na Slovensku badať zvýšený záujem o Taliansko a jeho kultúru. Tento čarokrásny Apenínsky polostrov, ktorého prírodná nádhera, 3000-ročná história a klasické umenie zanechávajú hlboký ozvenu v duši každého, kto sa im umom a túžbou po vzdelaní venuje, si to zasluhuje v plnej miere. Taliansko tri razy v dejinách udávalo smer celému vzdelanému svetu: raz zbraňami a zákonmi v impériu cézarov, druhý raz božskou náukou a cirkevnou disciplínou rímskych pápežov a tretí raz umom, poéziou a umením v dobe Rinascimenta. Mnohé národy dávno pochopili kultúrny význam tejto duchovne bohatej krajiny a ich veľkí synovia (Goethe, Mozart, Wagner, Dürer, Heyse, Byron, Shelley a mnohí iní) sa prichádzali inšpirovať do tohto umeleckého zákutia Európy a čerpať z prameňov umenia; Slováci „hnaní žitia nevoľou", putovali do Večného mesta viac z náboženských pohnútok.

Predsa však vplyv talianskej kultúry je zrejmý aj u nás. Okrem staviteľského, výtvarného a hudobného umenia badať talianske stopy aj v našej literatúre najmä u Kollára, ktorý v Slávy dcére so svojou Mínou putuje po slovanskom nebi v štvrtom speve Lethe a po pekle v ostatnom speve Acheron ako Dante s Beatrice v nebi a s Vergíliom v labyrinte zatratených duší. „Petrarca dal jej formu... Dante osnovu", píše J. Vlček o Kollárovej Slávy dcére.

Nové medzinárodné pomery nás dnes úzko spájajú s Talianskom a pramene kultúrneho bohatstva tohto spriateleného národa sú nám otvorené dokorán. Okrem toho diplomatické styky, vedecké kongresy, obchod, šport atď. nám ponúkajú nové oblasti činnosti, ale ukladajú aj mnohé povinnosti. Medzi nimi aj tú, aby sme si taliančinu dôkladne osvojili. Preto štúdium taliančiny má dnes u nás omnoho väčší význam než kedykoľvek predtým.

3. Výslovnosť talianskych samohlások

a: vyslovuje sa ako v slovenčine: *Dante [dante], Manzoni [mancóni], Anerio [anério];*

u: vyslovuje sa ako v slovenčine: *Ungaretti [ungaretti], Caruso [karúzo];*

e: pre talianske otvorené *[ę]* a zatvorené *[ẹ]* navrhujeme v slovenčine výslovnosť *[e]: Gabriele [gabriéle], Deledda [deledda], Levi [lévi];*

o: pre talianske otvorené *[ǫ]* a zatvorené *[ọ]* navrhujeme v slovenčine výslovnosť *[o]: Buonarotti [buonarotti], Monti [monti], Foscolo [fóskolo];*

i: vyslovuje sa ako naše *[i]: Parini [paríni], Levi [lévi].*

Samohláska *i* v taliančine nezmäkčuje predchádzajúce *d, t, n* ako v slovenčine: *Goldoni [goldóni], Leopardi [Leopardi], Gentile [džentíle].*

Samohláska sa v taliančine vyslovuje:

d l h o – len v prízvučných slabikách – ak za ňou nasleduje a) len jedna spoluhláska: *Croce [króče], Montale [montále], Alfieri [alfiéri];* b) skupina *s* + spoluhláska: *Foscolo [fóskolo], Giusti [džústi];* c) skupina spoluhlások, z ktorých druhá je *r* alebo *l: Pietro [piétro], Carlo [kárlo]*;

k r á t k o a) vo všetkých neprízvučných slabikách: *Bernardino [bernardíno], Veneziano [veneciáno];* b) v prízvučnej slabike pred inou skupinou spoluhlások ako je uvedené pri dlhej výslovnosti: *Monteverdi [monteverdi], Giafranco [džafranko];* pred zdvojenými spoluhláskami: *Tecchi [tekki], Tasso [tasso];* ak je označená v písme prízvukom: *Giosuè [džozue], Niccolò [nikkolo], Cilèa [čilea].*

V taliančine nie je rozdiel medzi dlhými a krátkymi samohláskami taký zreteľný ako v slovenčine. Talianske dlhé samohlásky sú o niečo kratšie než v slovenčine, a preto talianska veta má rýchlejší spád ako slovenská.

4. Výslovnosť talianskych spoluhlások

Spoluhlásky *b, f, m, p, q, r, v* sa vyslovujú celkom rovnako ako v slovenčine: *Barocci [baročči], Alfieri [alfiéri], Moravia [morávia], Pirandello [pirandello], Quasimodo [kuasimódo], Petrarca [petrarka], Verdi [verdi].*

Spoluhlásky *d, t, n, l* znejú vždy tvrdo: *De Sanctis [de saŋktis], Parini [paríni], Martinelli [martinelli], Locatelli [lokatelli].*

c: pred *a, o, u* a pred spoluhláskou znie ako slovenské *[k]: Capuana [kapuána], Pellico [pellíko], Curzio [kurcio], Croce [króče];* pred *e, i* sa číta ako *[č]: Felice [felíče], Cellini [čellíni], Franci [franči], Vinci [vinči];* v skupinách *cia, cio, ciu* vsunutím *i* sa výslovnosť zmäkčí (zodpovedá nášmu mäkčeňu, napr. *Ciampi [čampi], Luciano [lučáno], Boccaccio [bokaččo], Ciuffo [čuffo]*);

Ak je *i* prízvučné, tak sa vyslovuje, napr.: *Lucia [lučija].*

Ak je spoluhláska *c* zdvojená jej výslovnosť sa riadi podľa hlásky, ktorá nasleduje; vyslovujeme teda zdvojené *[k]* alebo *[č]: Niccodemi [nikkodémi], Sacchetti [sakketti], Baccio [baččo], Vannucci [vannučči], Pinturicchio [pinturikkio], Beccadelli [bekkadelli].*

V skupinách *che, chi* vsunutím *h* odoberáme mäkkosť výslovnosti, teda znejú ako *[ke], [ki],* napr.: *Michelangelo [mikelandželo], Bianchi [bianki].*

g: pred *a, o, u* a pred spoluhláskou (okrem *gn, gl*) sa vyslovuje ako naše *[g]: Garibaldi [garibaldi], Gramschi [gramši], Goldoni [goldóni], Verga [verga], Guardi [guardi];* pred *e, i* sa číta ako *[dž]: Germi [džerni], Gigli [džiľi], Caravaggio [karavadždžo], Lollobrigida [lollobrídžida];* v skupinách *gia, gio, giu* sa vsunutím *i* výslovnosť zmäkčí: *Giacomo [džákomo], Giordano [džordáno], Giovanni [džovanni], Giusti [džústi];* v skupinách *ghe, ghi* vsunutím *h* odoberáme výslovnosti mäkkosť, teda znejú ako *[ge], [gi],* napr. *Margherita [margeríta], Ghedini [gedíni], Alighieri [aligiéri], Ghiberti [giberti];* skupina *gn* sa vysloví ako naše *[ň]: Mascagni [maskáňi], Marignolli [mariňolli], Morgagni [morgaňi];* skupina *gli* sa vysloví približne ako naše *[ľi]: Modigliani [modiľiáni], Fenoglio [fenoľio]*;

Ak je spoluhláska *g* zdvojená, jej výslovnosť sa riadi hláskou, ktorá nasleduje. Vyslovíme teda zdvojené *[g]* alebo *[dž]: Veggo [veggo], Caravaggio [karavadždžo], Ruggiero [rudždžéro].*

h: v taliančine sa nikdy nevyslovuje;

s: vyslovuje sa znelo ako *[z]* alebo neznelo ako *[s]*. Znelo sa vysloví pred znelou spoluhláskou *b, d, g, l, r, m, n, v* alebo medzi dvoma samohláskami (tu je však výslovnosť značne rozkolísaná), napr. *Sgambatti [zgambatti], Svevo [zvévo], Sraffa [zraffa], Pavese [pavéze], Caruso [kanúzo], Giuseppe [džuzeppe];* neznelo ako *[s]* sa vyslovuje všade inde, t. j. na začiatku slova pred samohláskou, pred neznelou spoluhláskou *p, t, k, f* a po spoluhláske, napr. *Sacco [sakko], Gaspare [gaspáre], Sforza [sforca], Ariosto [ariósto], Corsi [korsi], Stanzi [stanci];*

Skupiny *sca, sco, scu* vyslovíme ako *[ska], [sko], [sku]: Scala [skála], Ascoli [áskoli], Frančesko [frančésko], Mascutto [maskutto];* skupiny *scia, scio, sciu* vyslovíme ako *[ša], [šo], [šu]: Sciascia [šáša], Roscioli [rošóli], Sciuto [štúto];* skupiny *sche, schi* vyslovíme ako *[ske], [ski]: Palazzeschi [palacceski], Guareschi], Schemini [skemíni];* skupiny *sce, sci* vyslovíme ako *[še], [ši]: Pescetto [pešetto], Trosce [tróše], Gramsci [grámši].*

z: má neznelú výslovnosť *[c]*, napr. *D'Annunzio [danuncio], Manzoni [mancóni], Fogazzaro [fogaccáro], Tozzi [tocci]* alebo znelú *[dz]*, napr. *Zorzi [dzordzi], Lazzardo [ladzdzardo], Zavattini [dzavattíni];*

V taliančine sa *z* nikdy nečíta *ako naše [z]*. Zväčša sa vyslovuje ako *[c]*, menej často ako *[dz]*. Na rozlíšenie neexistuje žiadne pravidlo, správnu výslovnosť si osvojíme len v praxi.

Zdvojené spoluhlásky

Pre taliančinu sú charakteristické zdvojené spoluhlásky, ktoré sa zdvojene nielen píšu, ale aj vyslovujú. Niektoré z nich vyslovíme veľmi ľahko tak, že spoluhlásku necháme ďalej znieť (*f, l, m, n, r, s, v*), pri ostatných (napr. *p, t*) dôjde k zdvojeniu tak, že si pripravíme ústa na vyslovenie príslušnej spoluhlásky, ale vyslovíme ju až o krátku chvíľu. V žiadnom prípade nesmú zaznieť dve spoluhlásky, napr. *Robbia [robbia], Cecco [čekko], Gadda [gadda], Gioseffo [džozeffo], Leoncavallo [leonkavallo], Tommaso [tomázo], Giovanni [džovanni], Filippo [filippo], Corrado [korrádo], Alessi [alessi], Benedetto [benedetto].*

Zdvojená spoluhláska *zz* sa vyslovuje buď neznelo ako *[cc]*, napr. *Spezza [specca], Tozzi [tocci]*, alebo znelo ako *[dzdz]*, napr. *Lazzaro [ladzdzáro].*

V niektorých osobných menách, ktoré sú u nás všeobecne známe, je zaužívaná zjednodušená (nezdvojená) výslovnosť príslušných spoluhlások. Ide o mená typu *Boccacio [bokáččo], Puccini [pučíni], Vespucci [véspuči], Togliatti [toľiáti], D'Annunzio [danuncio], Mussolini [musolíni], Mastroianni [mastrojáni], Ferrari [ferári]* atď.

5. Výslovnosť talianskych dvojhlások a trojhlások

5.1. Dvojhlásky

Talianske dvojhlásky sú skupiny hlások, ktoré sa vyslovujú ako jedna slabika. Vznikajú spojením silných samohlások *a, e, o* a neprízvučných polosamohlások *u, i*, príp. spojením dvoch slabých samohlások s prízvukom na druhej z nich, pričom polosamohláska *i* znie približne ako naše *[j]*. Keď tieto možnosti skombinujeme, dostaneme nasledujúce spojenia:

a) klesavé dvojhlásky

ai vysl. *[aj]: Zandonai [dzandonaj], Raibolini [rajbolíni]; au* vysl. *[au]: Laura [laura], Claudia [klaudia]; ei* vysl. *[ej]: Eneide [enejde], Galilei [galilej]; eu* vysl.

[eu]: Eustachio [eustákio], Matteucci [matteučči]; oi vysl. *[oj]: Goia [goja]; ou* vysl. *[ou]: Couto [kouto];*

b) stúpavé dvojhlásky

ia vysl. *[ia]: Moravia [morávia], Cambiaso [kambiázo]; ie* vysl. *[ie]: Berlinghieri [berlingiéri], Angiolieri [andžoliéri]; io* vysl. *[io]: Antonioni [antonióni], Anerio [anério]; iu* vysl. *[iu]: Liuro [liúro]; ua* vysl. *[ua]: Capuana [kapuána], Eduardo [aduárdo]; ue* vysl. *[ue]: Buenaventura [buenaventúra], Manuel [manuel]; ui* vysl. *[uj]: Pierluigi [pierlújdži]; uo* vysl. *[uo]: Buonarotti [buonaróttí], Firenzuola [firenzuóla].*

Dve silné samohlásky tvoria dve samostatné slabiky – tak sa vyslovujú, delia a počítajú pri kladení či označení prízvuku: *Raf-fa-el-lo [raffaello], Sta-ni-sla-o [stanislao], Pa-o-lo [páolo]* atď.

5.2. Trojhlásky vznikajú spojením dvoch slabých a jednej silnej samohlásky. Vyskytujú sa iba v niektorých slovách, a to najmä v privlastňovacích zámenách typu *miei [miej]* = moji, *tuoi [tuoj]* = tvoji, *suoi [suoj]* = svoji atď. Vyslovujú sa ako jedna slabika.

Konštantín Palkovič

ARCHÍVNE ZÁZNAMY O NÁREČOVOM VÝSKUME F. PASTRNKA (TEKOV, HONT A NOVOHRAD)

Tekov a Hont patria medzi najmenej nárečovo vyskúmané regióny. Novohrad je v súčasnosti na tom lepšie. V dotazníkovej akcii F. Pastrnka patria tieto regióny medzi oblasti s najmenším počtom informátorov.

V T e k o v e, v býv. okrese Kremnica, vyplnil dotazník v nárečí obce Veterník (dnes súčasť Kremnice) mestský archivár Pavel Križko a opísal miestny kroj. Informácie mu podali Tomáš Šmíd so synom.

Z Hornej Vsi z Kremnického okresu (dnes okres Žiar nad Hronom) poslal vyplnený dotazník roľník Ján Greguss.

Z býv. okresu Sv. Kríž nad Hronom (dnes Žiar nad Hronom) sa prihlásil učiteľ Andrej Kováčik s vyplneným dotazníkom v obci Jastrabie (dnes Jastrabá), s podrobným opisom kroja a s príslušnými nárečovými termínmi. Upozornil na zmenu *l* na *u* a plurálové tvary typu *hruške*. Okrem toho prepísal do nárečia rozprávku o hájnikovi, pridal zoznam obcí, kde sa podobne rozpráva, zoznam chotárnych názvov a niektoré expresívne výrazy.

Z Veľkej Lovče (dnes Lovča) z býv. okr. Kremnica sa Pastrnkovi prihlásil farár Ján Gerometta, ktorý vyplnil dotazník, pripojil list s poznámkami a opísal miestny kroj. Pomáhal mu učiteľ Jozef Filkorn. Dotazník mu z Kremnice poslal Pavel Križko.

Z Teplej (dnes Podhorie) z býv. okresu Banská Štiavnica poslúžil Pastrnkovi vyplneným dotazníkom farár a literárny historik František Richard Osvald. V osobitnom liste zo 6. 6. 1893 písal o niektorých znakoch nárečia.

Z býv. okresu Nová Baňa (dnes Žiar nad Hronom) je v materiáli dotazník z obce Žarnovická Huta (dnes Žarnovica), ktorý vyplnil kupec Ján Gontko. Na druhej strane dotazníka opísal kroj.

Z Novej Bane sú dvaja informátori. Roľník Štefan Volf prepísal do nárečia rozprávku o hvezdárovi, doktorovi a hodinárovi na dedine, Karol Dodek prepísal do nárečia rozprávku o divotvornom strelcovi, poslal dva listy, písal o znakoch nárečia „dedinky" Brehy a okolitých obcí (Sv. Kríža a Malej a Veľkej Lehoty) a spomenul niektoré staré mená písané po latinsky i slovenské slová a tvary zo starých listín.

Z býv. Kremnického okresu (dnes Žiar nad Hronom) je vyplnený aj dotazník z Viesky (dnes Ladomerská Vieska), ktorý poslal farár Martin Huska.

Nárečie Ohaja (dnes Dolný Ohaj) z býv. okr. Vráble (dnes Nové Zámky) skúmal Jur Ohrível, tamojší rodák, kaplán v Selciach pri Zvolene. V nárečí zapísal rozprávku *Divní jáger*, vyplnil dotazník a pridal súpis špeciálnych výrazov. Zbierku slov doplnil farár František Šujanský a pripojil prepis jednej z 9 rozprávok, ktoré maďarským nárečím zapísal mladší Ohrívalov brat. Spomenul aj znaky nárečia Komjatíc a Fegýmeša (Fedýmeša, dnes Úľany nad Žitavou). Toto nárečie siaha až do Ostrihomskej župy. Vyslovil mylnú hypotézu, že Bernolák ako farár v Nových Zámkoch zaviedol toto, a nie trnavské nárečie do literatúry.

Z H o n t u je v Pastrnkovom materiáli viac príspevkov.

Mesto Banská Štiavnica sa ozvalo prostredníctvom Márie Bakerovej, ktorá poslala list a dotazník, a bohoslovca Samuela Mihaloviča, ktorý vyplnil dotazník. Uviedol poznámky k otázkam č. 9, 10 a 15 od K. Chorváta, pripojil súpis vyše 10 slov z nemčiny, v tom aj z baníctva.

Z Pukanca sú až traja informátori. Rozprávku o divotvornom lovcovi s listom a informáciami o znakoch nárečia poslala Terézia Ollíková. Učiteľ Samuel Kupčok vyplnil dotazník, prepísal rozprávku o lovcovi, zapísal nárečím rozhovor. Farár Martin Bujna poslal vyplnený dotazník s podrobnejším opisom kroja.

V obci Počúvadlo vyplnil dotazník učiteľ Karol Straka a pridal krátky opis kroja.

Beluj z býv. okresu Krupina mal svojho informátora v osobe farára Gustáva Stollmanna. Poslal dotazník s opisom kroja, list, v ktorom opravil informácie učiteľa Straku z Počúvadla (uverejnené v Slovenských pohľadoch) o tvrdej výslovnosti, súpis nárečových slov i ustálených spojení a ukážku súvislej reči.

Andrej Kmeť, farár v Prenčove, vyplnil dotazník a v liste navrhol mená informátorov z Hontu a poslal 4 fotografie kroja.

Učiteľ Samuel Šiška prepísal do nárečia Žibritova rozprávku o lovcovi a v liste uviedol znaky žibritovského nárečia.

Krupinským nárečím sa zaoberala Drahotína Križková. V liste zo 16. 5. 1895 so záhlavím *Všetko za národ* poslala prepis rozprávky o lovcovi, ktorý vyhotovila Mária Šuhajíková, podobne ako aj prepis rozprávky o hvezdárovi a felčiarovi, zápis textu

rozprávky o chudobných žiakoch so špeciálnymi výrazmi a výťah z listu svojej pisateľky (o výslovnosti).

V Senohrade vyplnil dotazník „hospodár" Štefan Popálený; poslal ho Andrej Kmeť.

Bohatší materiál je z obce Dačov Lom. Farár Ján Slávik, tamojší rodák, vyplnil dotazník, opísal kroj, v listoch vysvetlil názov *Litava* a význam slova *potak* (na súkanie cievok), spresnil údaje o nárečí, reagoval na údaje uverejnené v Slovenských pohľadoch o Litave, o výslovnosti *e* za *y*, o výrazoch *podsebný, írek, čerťaž, podvorná lúka* a poslal so svojimi poznámkami nárečový text *Voľakode a ňeská*, ktorý zapísal roľník Pavel Prístavok. Druhým informátorom z obce bol farár Samuel Záthurecky. Poslal dotazník s podrobným opisom kroja a príslušnými termínmi, nárečový text *Próbā* a *Vysvetlenie* (výrazov a tvarov), *Prozaickú ukážku nárečia, Báseň* (asi text piesne) v nárečí. V liste vysvetlil niektoré tvary, výraz *krekáči* a i., v ďalšom liste uviedol rozšírenie nárečia a písal o prezývke *vrchovci*.

Štefan Blaho, okresný notár, vyplnil na pokyn A. Kmeťa dotazník s opisom kroja v obci Dolný Badín, pripojil ukážky ustálených výrazov a prepis rozprávky o lovcovi („puškárovi").

Cerovo z býv. okresu Krupina (dnes Zvolen) skúmal dotazníkom učiteľ Stanislav Zoch. Pridal dobrý opis kroja a opis obyčajov pri pohrebe.

Drienovo (pôv. Drieňovo) z toho istého okresu a jeho nárečie zachytil učiteľ a organista Ján Rotarides prostredníctvom dotazníka, opisu kroja, malého slovníka špeciálnych slov a rýmovaného *Svadobného žartu*.

Horné Terany (dnes Terany) poskytli dvoch informátorov. Farár Pavel Koričanský písal o niektorých zvláštnostiach terianskeho nárečia, pripojil slovníček maďarských slov a súpis asi 50 špeciálnych výrazov. Ľudmila Koričanská prepísala rozprávku o hvezdárovi do nárečia, zapísala slová označujúce poľnohospodárske náradie, nádoby, slová napodobňujúce spev vtákov, zvuky zvierat, výrazy z oblasti rozmnožovania zvierat a poslala vyplnený dotazník.

Podlužany (dnes okr. Levice) našli informátora v osobe „merníka" Michala Algövera, rodáka z obce Šúr v Maďarsku. V liste písal o zmene *y* na *e*, *n* na *m*, o názve *trpáci* (od *trpóv*) a o niektorých tvaroch, poslal dotazník (s opisom kroja), ktorý je vyplnený nárečím obce Záhorce (okr. Modrý Kameň, dnes Veľký Krtíš). V liste písal o „augmentatívnych" slovách typu *snesiem, snosím, snášam, snášavam*, o slovách typu *chytím, chytám*, o zmene *m* na *n* a i. V inom liste, písanom po česky, vysvetlil význam slova *häť, sviba*, písal o hláskach *ä, dz, dž*, spomenul obce s hontianskym nárečím na južnom Slovensku a v severnom Maďarsku.

N o v o h r a d je v súčasnosti oveľa viac predmetom nárečového výskumu ako pri Pastrnkovej dotazníkovej akcii.

V Hornom Tisovníku, okr. Modrý Kameň, prepísal do svojho nárečia rozprávku o lovcovi roľník Pavel Krásnik. Dostal za to od Pastrnka roku 1895 za odmenu 1 zlatý.

Zo Senného, okr. Modrý Kameň, poslal Pastrnkovi česky písaný list (18. 12. 1893) učiteľ Ján Molnár a k vyplnenému dotazníku pripojil nárečím písaný rozhovor pri pečení oblátok.

Horná Strehová z toho istého okresu našla informátora v osobe Jána Kiszelého. Okrem listu (3. 3. 1895) poslal prepis rozprávky *Čudný poľovník* do nárečia a pripojil hlavné znaky svojho nárečia a niektoré špeciálne výrazy.

V Závode, okr. Modrý Kameň, vyplnil dotazník miestny farár Štefan Algöver, rodák z Podlužian, a pridal opis kroja.

Do nárečia Ľuborče, okr. Lučenec, prepísala rozprávku *Divotvorný lovec* Ema Goldpergerová. V štyroch listoch (1893–1895) Pastrnka poinformovala o nárečí, zapísala asi 150 špeciálnych výrazov a spojení, niektoré v kontexte, vyplnila dotazník a pripojila ukážku súvislého nárečového textu.

Ema Goldpergerová poslala vyplnený dotazník aj z Polichna, ktorý vyplnila Božena Slančíková, neskoršie slovenská spisovateľka. Timrava opísala tamojší kroj a zapísala nárečový text s názvom *Paľo Färoje rozpráva Ďurovi Kukloje o svatbe svojho brata.* V zásielke je pripojený nárečím písaný list sestry Boženy Slančíkovej (Timravy), prepis rozprávky *Divotvorný lovec* a nárečový súvislý text s názvom *Paškrtnej slúha.* Všetky tieto Slančíkovej materiály poslala Pastrnkovi spisovateľkina priateľka E. Goldpergerová.

Uderiná z okr. Lučenec je zastúpená Júliusom Bodnárom, študentom teológie v Bratislave. Od neho dostal Pastrnek vyplnený dotazník, texty 14 ľudových piesní, opis niektorých hláskoslovných javov, súpis špeciálnych výrazov a krátky nárečový text.

Martin Morháč, farár v Mošovciach, poslal do ankety krátku nárečovú štúdiu *Príspevky k horňonovohradskému dialektu.* Opísal nárečie obcí Breznička, Kalinovo, Zelenovo, Mládzovo, Rovňany, Uhorsko, Ozdín, Bystrička, Málinec a iné. Okrem toho poslal rozprávku *Dvaja šarvanci*, písanú v spisovnom jazyku i v nárečí.

Ľudovít Bodnár z Točnice, učiteľ v Turíčkach, vyplnil dotazník v pôsobisku a zapísal krátky rozhovor v nárečí.

Ľudovít Izák z Banskej Štiavnice, učiteľ v Zelenom, vyplnil dotazník, opísal miestny kroj a prepísal do nárečia rozprávku o hvezdárovi a felčiarovi.

V Českom Brezove, okr. Lučenec, vyplnil dotazník roľník Ondrej Fingys, rodák z Vaľkova.

V materiáli získanom F. Pastrnkom v južných slovenských župách je mnoho cenných údajov, ktoré sa môžu vhodne použiť aj pri súčasnom nárečovom a národopisnom výskume týchto regiónov. Bola by to škoda, keby v archíve Matice slovenskej (sign. 997) ostali ležať nevyužité.

Ladislav Dvonč

ŽIADÚCI, NEŽIADÚCI A ŽIADUCI, NEŽIADUCI

Ako je známe, Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z roku 1940 (s. 49) popri starších výnimkách pravidla o rytmickom krátení (uzákonených už v PSP z r. 1931) zaviedli novšiu výnimku v prípade prítomného činného príčastia na *-úci*. Tu sa hovorí, že druhá dĺžka sa nekráti v príponách 3. osoby prítomníka, prechodníka a príčastia prítomného slovies IV. triedy, napr. *súdia, súdiac, súdiaci, chváliа, chváliac, chváliaci, kúpia, kúpiac, kúpiaci, hlásia, hlásiac, hlásiaci* a pod. (priam tak: *píšúci, píšúca, píšúce, hádžúci, hádžúca, hádžúce*). O tvaroch na *-úci* sa pritom píše v zátvorkách, čo ukazuje na to, že tvary na *-úci* boli zavedené analogicky podľa tvarov typu *chváliaci* (s porušovaním rytmického pravidla), neboli však už zavedené tvary „píšú, píšúc" analogicky podľa tvarov *chváliа* a *chváliac*. To, že sa o tvaroch typu *píšúci, píšúca* hovorí v zátvorkách, ukazuje zároveň, že zmienka o nich sa do PSP z roku 1940 dostala iba dodatočne. Na to ukazuje aj odlišný spôsob spracovania výkladov o tvaroch na *-iaci* a *-úci*. PSP z r. 1940 zároveň v slovníkovej časti (s. 474) uvádzajú aj podobu *žiadúci* (záporná podoba *nežiadúci* sa samostatne neuvádza). Viacerí slovenskí jazykovedci tvary na *-úci* typu *píšúci, tiahnúci* atď. výslovne odmietli alebo sa o nich nezmieňovali (k týmto a ďalším výkladom porov. Dvonč, 1955, s. 172 n. a 203 n.). Návrh PSP z r. 1952 odstraňoval tvary typu *píšúci, tiahnúci, žiadúci* ako výnimku z rytmického zákona, čo sa stretlo so súhlasom u viacerých slovenských jazykovedcov. Za neskrátené tvary sa v osobitnom príspevku výslovne postavil J. Ružička (1952/1953), čo viedlo k tomu, že tvary na *-úci* po predchádzajúcej dĺžke ostali nakoniec aj v PSP z roku 1953. PSP z roku 1991 túto výnimku odstránili (s. 28); prípona *-úci (-úca, -úce)*, ktorou sa tvorí činné príčastie prítomné, sa po predchádzajúcej dlhej slabike skracuje na podobu *-uci (-uca, -uce)*, napr. *vládnuci* (po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke), *viažuci* (po predchádzajúcej dvojhláske). Ako vidíme, výslovne sa tu hovorí o tvaroch činného príčastia prítomného, resp. prítomného činného príčastia, ako sa tieto tvary novšie označujú (napr. Považaj, 1992, s. 259–265). V slovníkovej časti sa zaznamenáva slovo *žiaduci* s krátkym *-u*, ale záporná podoba *nežiadúci* s dlhým *-ú*, čo je zrejme nedopatrenie.

V príspevku O prídavných menách *žiaduci* a *nežiaduci* M. Považaj (1993, s. 146–151) venoval veľkú pozornosť otázke kvantity výrazov *žiaduci* a *nežiaduci*, resp. *žiadúci* a *nežiadúci*, ďalej ich slovnodruhovému charakteru, ako aj ich významu a štylistickému hodnoteniu. Konštatuje, že podoba slov *žiaduci* a *nežiaduci*, resp. *žiaduci/nežiaduci* sa vždy upravovala v zhode s kvantitou prítomného činného príčas-

tia, teda *píšuci, tiahnuci* a podobne aj *žiaduci/nežiaduci* alebo *píšúci, tiahnúci* a aj *žiadúci/nežiadúci*. Autor sa nazdáva, že ťažko by bolo možné zdôvodňovať, prečo by sa pravidlo o rytmickom krátení malo v príčastiach typu *vládnuci*, resp. *šliapuci* rešpektovať a nemalo by sa už rešpektovať v prídavnom mene *žiaduci* (a *nežiaduci*). O takéto zdôvodnenie sa pokúsil J. Jacko (1992), odvolávajúc sa na J. Horeckého (1971), podľa ktorého pri niektorých prídavných menách sa vzťah k slovesu vyjadruje aj príponou *-úci*, ale vo väčšine prípadov slovotvorná štruktúra týchto prídavných mien je už nezreteľná: *horúci, treskúci*, sem sa priraďuje aj prídavné meno *žiadúci* (a *nežiadúci*).

Sám som vo svojej knižnej práci o rytmickom zákone (Dvonč, 1955) navrhoval používanie tvarov typu *píšuci, tiahnuci* podobne ako slovesných tvarov *píšu, píšuc, tiahnu, tiahnuc*, ale pritom som bol za používanie tvarov *žiadúci, nežiadúci* a ich derivátov (napr. *žiadúcnosť*) s dlhým *-ú* po predchádzajúcej dĺžke (v tomto prípade po predchádzajúcej dvojhláske *ia*). Podľa mojej mienky slovesné tvary na *-úci* typu *píšuci, tiahnuci* celkom zreteľne súvisia so slovesnými tvarmi na *-ú* a *-úc*. V slovesných tvaroch na *-ú* a *-úc* nastáva po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske skracovanie na *-u* a *-uc*, napr. *píšu, tiahnu*, a podľa toho je alebo má byť aj skracovanie v prípone *-úci*, teda *píšuci, tiahnuci*. PSP z roku 1940 a aj 1953 súvislosť tejto trojice slovesných tvarov násilne porušili zavedením tvarov typu *píšúci, tiahnúci*. Preto bolo namieste uzákoniť znovu tvary typu *píšuci, tiahnuci*, ktoré boli v spisovnej slovenčine už pred PSP z r. 1940 a 1953.

Iná je situácia v prípade výrazov *žiaduci, nežiaduci* alebo *žiadúci, nežiadúci*. V tomto prípade neexistuje súvislosť s tvarmi na *-ú* a *-úc*. Výrazy *žiaduci, nežiaduci* alebo *žiadúci, nežiadúci* nie sú slovesami a nepatria ani do nejakého systému alebo podsystému slovesných tvarov. Pri slovách *žiaduci, nežiaduci* alebo *žiadúci, nežiadúci* chýba už súvislosť s inými podobnými slovesnými tvarmi, kvantita týchto slov sa nemôže opierať o kvantitu v príbuzných alebo podobných slovesných tvaroch. Vo svojej knižnej práci o rytmickom zákone z r. 1955 (s. 183), v ktorej som podrobne rozobral slovesné tvary na *-úci*, som preto navrhoval dodržiavať rytmický zákon v tvaroch prítomného činného príčastia typu *píšuci, tiahnuci*, ale na druhej strane som zároveň navrhoval zachovať tvar *žiadúci* (a aj *nežiadúci*) ako „výnimku" z rytmického zákona alebo ako prípad, v ktorom je dlhá slabika po predchádzajúcej dlhej slabike (v tomto prípade jednoduchá dlhá samohláska *ú* po predchádzajúcej dvojhláske *ia*).

V knižnej práci o rytmickom zákone som zároveň poukazoval na to, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa zreteľne prejavuje tendencia dodržiavať rytmický zákon v prípadoch, keď ide o jednoduchú dĺžku po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke (napr. *rozprávkar*, nie *rozprávkár*, ako to bolo kodifikované v minulosti, *líšči*, nie *líščí*, ako je to kodifikované dosiaľ), ale ho nedodržiavať v tých prípadoch, ak ide o stretávanie jednoduchej dĺžky a dvojhlásky alebo dvojhlások v susediacich slabikách (napr. *pamiatkár, múčiar, sietiar* a pod.). Z tohto hľadiska vyhovujú aj tvary *žiadúci* a *nežiadúci*, takže nie je potrebné ich meniť na *žiaduci* a *nežiaduci*.

V tejto súvislosti sa nastoľuje alebo môže nastoliť otázka, prečo sa popri tvaroch *píšuci, tíchnuci* atď., v ktorých ide o používanie tvarov s jednoduchou dĺžkou po

predchádzajúcej jednoduchej dĺžke (skrátenou na *-uci* podľa pravidla o rytmickom krátení), nepoužívajú naďalej tvary *tiahnúci, siahnúci* a pod., ktoré popri tvaroch *píšúci, tíchnúci* boli uzákonené v PSP z r. 1940 a 1953 a v ktorých sa vyskytovala jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej dvojhláske, takže zodpovedali spomínanej tendencii alebo spomínanému trendu vo vývine rytmického pravidla v súčasnej spisovnej slovenčine. Tu znovu musíme pripomenúť spomínanú súvislosť slovesných tvarov na *-úci* so slovesnými tvarmi na *-ú* a *-úc*. V tvaroch na *-ú* a *-úc* sa v spisovnej slovenčine dodržiava rytmické krátenie vo všetkých prípadoch, teda v tom prípade, že ide o *-ú* a *-úc* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo ide o *-ú* a *-úc* po predchádzajúcej dvojhláske. Vždy tu nastáva krátenie, napr. *písať – píšu, píšuc, viazať – viažu, viažuc.* Preto sa aj používajú prítomné činné príčastia na *-uci*, napr. *píšuci, viažuci.* V bežnej jazykovej praxi sa však najmä v neurčitkoch na *-núť* veľmi často stretávame s nedodržiavaním rytmického krátenia po predchádzajúcej dvojhláske, napr. *odmietnúť, nahliadnúť, natiahnúť, dosiahnúť, podčiarknúť, dotiahnúť;* neskracovanie po predchádzajúcich dvojhláskach býva časté aj v prechodníku, napr. *neprerieknúc, odhliadnúc.* Kodifikovanie tvarov typu *tiahnúť, tiahnú, tiahnúc* nie je vo výhľade, a preto nebolo možné ponechať ani tvary typu *tiahnúci* s dĺžkou po dvojhláske.

Na záver konštatujeme, že sme za používanie tvarov *žiadúci* a *nežiadúci* s dĺžkou po predchádzajúcej dĺžke, resp. po predchádzajúcej dvojhláske. Tieto podoby sa v spisovnej slovenčine používali už pred PSP z roku 1940, ktoré ich prvý raz kodifikovali ako tzv. výnimku z rytmického zákona popri slovesných tvaroch na *-úci* typu *píšúci, tiahnúci* (a ktoré boli aj v PSP z roku 1953). Osobitosť týchto prípadov zdôrazňuje aj to, že tu už nejde o slovesné tvary, ale prídavné mená, teda o výrazy, ktoré už patria do iného slovného druhu.

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.
HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 181.
JACKO, J.: *Žiadúci* a *nežiadúci*. Slovenská reč, *57*, 1992, s. 255–256.
POVAŽAJ, M.: Prítomné činné príčastie typu *vládnuci*. Kultúra slova, *26*, 1992, s. 259–264.
POVAŽAJ, M.: O prídavných menách *žiaduci* a *nežiaduci*. Kultúra slova, *27*, 1993, s. 146–151.
RUŽIČKA, J.: Ako písať tvary činného príčastia prítomného. Slovenská reč, *18*, 1952/1953, s. 91–93.

Prof. Miloslav Okál osemdesiatročný

Koncom minulého roka sa dožil svojej osemdesiatky prof. Miloslav O k á l, DrSc. Stredoslovák pôvodom pôsobil a žije v Bratislave. Narodil sa 1. decembra 1913 v Slovanoch pri Turč. Sv. Martine z rodu, ktorý pochádza z liptovskej Hubovej (Gombáša). Klasickú filológiu, teda latinčinu a gréčtinu, absolvoval v Bratislave a postgraduálne v Ríme, Grécku a v Paríži. Pôsobil na FF UK v Bratislave v odbore klasickej filológie ako profesor (od r. 1954) a vedúci katedry. Zredigoval 10 ročníkov fakultného zborníka *Graecolatina et orientalia*, zaoberal sa klasickou filológiou, antickou filozofiou a humanistickou literatúrou. Vynikol ako jeden z najplodnejších prekladateľov z antických literatúr, najmä z gréčtiny.

Jazykovedci a prekladatelia sú mu vďační za jeho *Úvod do textovej kritiky* (2. vyd. 1966), skriptá určené poslucháčom filozofických fakúlt, *Latinskú štylistiku* (1952 a 1966), skriptá pre študujúcich klasickú filológiu, za publikáciu *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny* (1990) a preklad Aristotelovej *Poetiky* (1944 a spolu s *Rétorikou* a *Politikou* od P. Kuklicu aj 1980). Prekladateľom z gréčtiny poslúžia jeho štúdie o význame slova *kilystos*, o Demokritových výrazoch označujúcich chuť a iné.

Slovakistom venoval štúdie a články o transkripcii antických mien. Zúčastnil sa aj na polemicky ladenej diskusii, ktorú publikoval roku 1989 Literárny týždenník. Preštudoval a zhromaždil množstvo údajov o prepisovaní gréckych a latinských mien z prekladov, slovníkov i štúdií jazykovedcov od začiatku 17. stor. po súčasnosť. Zistil, že pri prepise antických mien nie sú, resp. nezachovávajú sa ustálené pravidlá, a preto sa dovoláva nápravy. Sám je zástancom vernej, neslovakizovanej podoby týchto mien a navrhuje označovať pôvodné dĺžky, zachovávať zdvojené spoluhlásky, dvojhlásky, intervokalické *s*, písanie *th* a iné. Menenie pôvodnej podoby gréckych a latinských mien pokladá za diskrimináciu gréčtiny a latinčiny. Argument o mŕtvych jazykoch vyvracia tým, že latinčina sa ešte aj v súčasnosti uplatňuje v istom druhu vedeckej literatúry ako spisovný jazyk a stará gréčtina má pokračovanie v novej gréčtine, ktorá zachováva niektoré staré tvary (napr. *Athenai*). Prečo by sa mal, takú si totiž otázku dával, robiť rozdiel medzi písaním mien vo francúzštine, taliančine, nemčine, maďarčine a písaním mien v gréčtine a latinčine? Bohatý materiál o doterajšom písaní antických mien a vlastné návrhy uverejnil v publikácii vydanej vlastným nákladom s názvom *Grécke a latinské mená v slovenčine* (rozmnožené, 20 exemplárov, 1992).

Z 300 prác M. Okála (z toho 60 kníh) majú slovakistické zameranie publikácie o J. Valentinim, Jesenskovcoch v 16. a 17. storočí, o M. Rakovskom (I. zv. štúdia, II. zv. zobrané dielo), o J. Koppayovi, O. Rubigalovi (vyšlo v Lipsku), G. Purkircherovi (vyšlo v Budapešti).

V prekladoch Homérovej *Iliady a Odyssey*, hier Eurypida, Sofokla, prác Plutarcha, Senecu, Demokrita, Diogena Laertia, gréckych filozofov a iných klasických i humanistických prác sa zaslúžil o rozvoj a obohatenie slovnej zásoby slovenčiny, lebo v nich uplatnil mnohé zabúdané a menej známe i novoutvorené slová. Doteraz čaká na vydanie rukopis *Výpovede Grékov a Rimanov*, ktorý obsahuje vyše 5 tisíc sentencií od asi 200 osobností.

Pre prof. Okála práca zostala aj na dôchodku každodenným chlebíkom. Veď má tisíce fotokópií, ktoré čakajú na spracovanie.

Želáme jubilantovi veľa zdravia a tvorivých síl do ďalšej práce. Prejavujeme mu vďaku za všetko, čo vykonal v prospech slovenskej kultúry a slovenského jazyka osobitne.

K. Palkovič

Za Antonom D. Dubayom

V Slovenskej reči 1992, č. 6, sme si pripomenuli deväťdesiatku PhDr. Antona Dezidera D u b a y a. Neprešiel ani rok a náš nestor necelé dva mesiace pred svojimi 91. narodeninami tento svet opustil. Zomrel 16. októbra 1993.

Pri odchode A. Dubaya, OFM, si naňho spomínajú Tekovčania, najmä obyvatelia jeho rodnej Žikavy, kde sa 21. decembra 1902 narodil, ale aj gymnazisti zo Zlatých Moraviec, kde študoval a maturoval. Ako na pátra Dezidera si naňho spomínajú Malačania, najčastejšie bývalí študenti tamojšieho františkánskeho gymnázia, ktorých učil slovenčinu a nemčinu. Ostane v pamäti obyvateľov Kostolišťa, ku ktorým dochádzal na výskum ich nárečia, ale aj v mysli Kremničanov, lebo sa venoval výskumu ich starých listín. Na A. D. Dubaya nezabudnú ani pracovníci Univerzitnej knižnice v Bratislave, v ktorej jeho činnosť zanechala trvalé stopy. Jeho smrť sa však najviac dotkla Záhorákov v Rohožníku, kde dlhé roky pôsobil ako správca fary a kde žil na dôchodku až do svojho skonu.

V jazykovednej slovakistike, predovšetkým historickej, sa bude spomínať a citovať ako editor starých kremnických listín. A. D. Dubay charakterizoval pravopis týchto listín a analyzoval hláskoslovné a tvaroslovné znaky ich slovakizmov. Bude sa využívať aj jeho publikovaný návrh na prepisovanie starých písomných pamiatok na Slovensku. Dialektológovia budú citovať jeho jazykovú charakteristiku Kiripolca (dnes Kostolište). Prispel ňou k výskumu záhorských nárečí, ako prvý opísal jazyk jednej lokality, prvý uverejnil tematicky usporiadaný veľný slovník nárečia.

Keď si spomíname na tichého, skromného, ale mimoriadne pracovitého slovakistu a bibliografa (roku 1948 vydal *Bibliografický katalóg knižnej tvorby za roky 1939–1941*, roku 1953 *Bibliografiu slovenskej knižnej tvorby za roky 1942–1945*, neskôr ďalšie knižné súpisy), veríme, že v budúcej syntéze o dejinách slovenskej

jazykovedy, resp. o osobnostiach v oblasti slovenskej jazykovedy sa popri významných osobnostiach nájde miesto aj pre A. Dubaya.

K. Palkovič

Správa o vedeckom sympóziu Moderné technológie vzdelávania

V dňoch 31. V. – 4. VI. 1993 sa v priestoroch Vysokej školy pedagogickej v Nitre konalo medzinárodné vedecké sympózium, zamerané na moderné technológie vyučovania a osvojovania jazykov, a to pri príležitosti 2. roč. medzinárodnej výstavy učebných pomôcok a didaktickej techniky MEDACTA '93. Organizátormi sympózia bolo Ministerstvo školstva SR, Ústav didaktickej technológie VŠPg, Únia Didacta Slovaca, na príprave podujatia sa zúčastňoval štáb pracovníkov vysokej školy a vedeckú garanciu zabezpečovali významní odborníci domácich i zahraničných inštitúcií.

Účastníci sympózia rokovali v 18 tematicky špecifikovaných sekciách, ktoré obsiahli všetky vyučovacie predmety, didaktické postupy a nové metódy výučby (napr. aj manažment v školstve). Sekcia 07, ktorej vedeckým garantom bol doc. PhDr. F. K o č i š, CSc., z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave a organizačným garantom Dr. K. Z e l i n k o v á, CSc., z Vysokej školy pedagogickej v Nitre, sa zaoberala otázkami komunikačného programu vyučovania materinského jazyka. Rokovanie sekcie 07 bolo rozvrhnuté do dvoch dní (1. – 2. 6. 1993).

V prvý deň rokovania sekcie 07 odznelo 12 referátov. O komplexnom pohľade na proces komunikácie v školských podmienkach hovorila K. Z e l i n k o v á (Nitra) v referáte *Komunikačný prístup učiteľa k reči a jazyku.* Sústredila pozornosť na komunikáciu ako na proces od tvorenia textu až po jeho plnohodnotnú percepciu. Za ústredného činiteľa vo vyučovacom procese slovenského jazyka pokladá K. Zelinková učiteľa: treba mu pomáhať a neobmedzovať jeho „právo na gestorstvo vlastných vyučovacích hodín". – M. Č e c h o v á (Praha) v referáte *Komunikačný princíp a systémová jazyková náuka* vyslovila názor, že obidva fenomény (komunikačný princíp a systém jazyka) sú rovnocenné a chápe ich vo vzájomnej prepojenosti. Upozorňuje na to, že minimalizovanie gramatického učiva by mohlo viesť k úpadku vedomostnej úrovne žiakov, a zároveň na to, že spôsob osvojenia systému materinského jazyka má vplyv na osvojenie si cudzích jazykov. Autorka sa vyslovuje za zaraďovanie rečníckych cvičení, dramatizáciu, modelovanie komunikačných situácií do metodickej stavby vyučovacej hodiny. Dôraz kladie na vynachádzavosť učiteľa, pre ktorú je rozhodujúca jeho vysokoškolská príprava.

Nedostatky v súčasnom stave vyučovania slovenského jazyka pravdivo a s plnou vážnosťou posúdil J. C a n g á r (Bratislava), a to v referáte *Komunikácia vo vyučovaní slovenského jazyka.* Vyslovil vážne výhrady voči súčasnej štruktúre jazykového vyučovania na ZŠ. V závere uviedol niekoľko požiadaviek a úloh na zlepšenie vyučovania slovenského jazyka ako štátneho jazyka v SR. – V krátkom referáte *Primárna*

a sekundárna komunikácia vo vyučovaní O. H á b o v č í k (Nitra) zdôraznil požiadavku súčinnosti a vyváženosti obidvoch druhov komunikácie (jazyk, reč – gestá, výraz tváre, ilokučné faktory a pod.). – Príspevok K. O n d r á š k o v e j (ČR) *Recepce textu je také jazyková výchova* upozorňuje na problémy recepcie u žiakov. Táto stránka komunikácie sa v škole často zanedbáva, preto autorka odporúča, aby sa v školách vyučovanie jazyka zameralo na metódu čítania a schopnosť učiť sa z textu. – So závermi autorky korešpondoval i referát Z. K o v á č o v e j (Nitra), ktorá otázky percepcie zúžila na otázky plnohodnotného vnímania umeleckej literatúry zo strany stredoškolskej mládeže.

Referáty, ktoré zaujali veľmi konkrétnymi a názornými postupmi na zvyšovanie komunikatívnej kompetencie žiakov na 1. stupni ZŠ, predniesli J. K e s s e l o v á (*Sloveso v reči detí a v jazykovom vyučovaní na 1. stupni ZŠ*) a Ľ. V a l e k o v á (*Integrácia jazykového vyučovania a slohovej výchovy na 1. stupni základnej školy*), obidve z Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. J. Kesselová odporúča komunikatívne cvičenia zostavovať z tých slovies, ktoré majú v reči detí nízku frekvenciu alebo sú málo špecifikované. Na rozvíjanie metalingvických schopností sú však vhodné tie slovesá, ktoré sú v detskej reči frekventované. Ľ. Valeková poukázala na naliehavosť väčšieho prepojenia jazykového vyučovania a slohovej výchovy. To je podľa nej záruka najúčinnejšieho naplňania hlavného cieľa vyučovania materinského jazyka.

H. M a r c i n k o v á (Nitra) sa v referáte *Rozvíjanie jazykovej kompetencie u žiakov v nižších ročníkoch základnej školy* pokúsila poukázať na najdôležitejšie momenty v procese uplatňovania komunikatívneho princípu v školskej praxi a na možnosti, ako predpísané učivo sprístupniť žiakom čo najefektívnejšie. – Autorky A. S v o b o d o v á a J. D r š a t o v á (ČR) sa zacielili na tému *Praktické variácie na rozvoj komunikatívnych schopností v rámci výučby materinského jazyka.* Na praktickej ukážke analyzovali postupy, ako si má žiak poradiť so všetkými situáciami a spôsobmi komunikácie, spojenými s korešpondenciou, s orientovaním sa na pošte a s využívaním jej služieb. – Š. H o l i č (Nitra) sa v referáte *Rozvíjanie rečovej kreativity žiakov v pedagogickej komunikácii* sústredil na postupy a spôsoby verbálnej kreativity v pedagogickej komunikácii na báze používania frazeologických jednotiek. – Novou koncepciou vyučovania slovenského jazyka na 1. stupni ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským z hľadiska obsahu, formy, metódy a prostriedkov sa zaoberala M. A l a b á n o v á (Nitra).

V závere referátov prvého dňa vystúpila N. I h n á t k o v á s referátom o humanizácii výchovy a vzdelávania. Pokúšala sa v ňom dokázať, že situácia v školstve pred r. 1989 nebola antihumánna, ako sa to dnes zjednodušene, ba až zvulgarizovane tvrdí, a uviedla príklad, že za totality sa ani vo vyučovaní neobchádzala história Veľkej Moravy a príchod Konštantína a Metoda na naše územie. (Na margo referentky treba povedať, že, žiaľ, ani o spomínaných historických faktoch sa nikdy nepovedala ani polovica pravdy a že celkové smerovanie školstva v časoch totality nemožno posudzovať na báze tzv. humanizácie. Bol to totiž iba plášťik na odvracanie žiakov od etiky, náboženstva a od Boha.)

Rokovanie druhého dňa otvoril F. K o č i š referátom *Systém jazyka a vyučovanie syntaxe na základnej škole.* Na analýzu vzťahu systému jazyka a vyučovania synta-

xe na ZŠ sa sústredil preto, lebo viacerí jazykovedci uznávajú, že komunikatívna kompetencia žiakov sa najvhodnejšie rozvíja na syntaktickej rovine, ktorá v syntaktických konštrukciách prináša ucelené informácie o mimojazykovej skutočnosti. F. Kočiš uviedol stručný prehľad názorov na spätosť komunikatívnej kompetencie žiakov so systémom jazyka cez syntax v lingvistickej literatúre a upozorňuje, že tento vzťah sa nechápe vždy rovnako. Konfrontuje názory J. Horeckého, autorov F. Daneša – J. Kořenského – Z. Hlavsu, ďalej brnianskych syntaktikov M. Grepla a P. Karlíka a napokon i J. Vaňka z Nitry. V závere referátu vyzdvihuje štúdiu F. Mika z r. 1980, ktorú považuje za základ systémového prístupu k vyučovaniu skladby na základnej škole a ktorá dáva aj odpoveď na otázku, ako zvyšovať komunikačné schopnosti žiakov. Súhlasne s F. Mikom konštatuje, že v centre systémového prístupu vo vyučovaní syntaxe stojí jednoduchá veta ako štruktúrno-informačná jednotka.

K. B a l á ž i k o v á (Nitra) sa v referáte *Variácie aktivít v rozvoji komunikatívnej kompetencie žiakov ZŠ* sústredila na viaceré základné myšlienky: komunikovať s deťmi v každej situácii, vedome vyberať jazykové prostriedky, nezameriavať sa na gramatickú výchovu, ale viac na spoločenskú komunikáciu, na dôraz na metodickú prípravu, na nácvik interakčných aj neinterakčných postupov, na tvorivú dramatiku. – G. M o š k o (Prešov) svoj referát *K súčasnej koncepcii vyučovania skladby* venoval podrobnejšej analýze vetných a súvetných konštrukcií, pričom zdôraznil, že základom vyučovania a určovania súvetí sa musí stať syntagmatický princíp. – Problémami vyučovania syntaxe materinského jazyka sa zaoberal aj Ľ. K r a l č á k (Nitra). Poukázal na istý rozpor medzi systémovým chápaním syntaxe a problematikou fungovania živej reči. Preklenutie tohto rozporu vidí autor vo vyučovaní syntaxe na základe živých jazykových prejavov. – Podobnou problematikou sa vo svojom referáte zaoberala aj J. K l i n c k o v á (Banská Bystrica). Súhrnne konštatovala, že vo vyučovaní syntaxe na ZŠ je potrebné prepojenie formálnej a sémantickej syntaxe bez zbytočnej abstraktnosti výkladu tak, aby sa každá syntaktická jednotka stala zmysluplnou výpovednou či komunikatívnou jednotkou.

Exkluzívnou témou *Televízna reklama versus komunikačné potencie školskej mládeže* zaujal V. P a t r á š (Banská Bystrica).

Mimo programu odzneli ešte dva referáty – E. D e m l o v e j (Ostrava) pod názvom *Pedagogická komunikácia. Príprava učiteľov v oblasti technológie vyučovania* (s videozáznamami tejto prípravy) a M. V a r g o v e j *Slovenčina a rómsky žiak*.

Referáty, ktoré odzneli v sekcii 07, sú uverejnené v 4. zväzku zborníka MEDACTA '93, ktorý vydal Ústav didaktickej technológie Pedagogickej fakulty VŠPg v Nitre. Okrem referátov, týkajúcich sa komunikačného programu výučby materinského jazyka, sú v zborníku aj referáty o súčasných trendoch vo vyučovaní cudzích jazykov. Všetky zväzky zborníka MEDACTA '93 vyšli v predstihu a boli už k dispozícii na sympóziu. (Poznámka: referát F. Kočiša bol síce tiež vytlačený, ale z časových dôvodov už nebol zaradený do zborníka, preto ho odtlačíme v nasledujúcom čísle SR.)

Z. Kováčová – F. Kočiš

Odborný seminár o výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka

O aktuálnosti systematického odborného výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka netreba slovakistickú obec osobitne presviedčať. Veď o náš jazyk čoraz väčší záujem prejavujú cudzinci doma i v zahraničí. V súvislosti so spoločenskými zmenami sa spestrila štruktúra kandidátov na čiastkové i úplné štúdium slovenského jazyka či iných odborov na slovenských vysokých školách. Rozšírila sa ponuka i zameranie intenzívnych kurzov a na nové požiadavky musí pružne reagovať aj jazyková a odborná príprava zahraničných študentov a stážistov, ktorú donedávna výlučne zabezpečoval Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov Univerziy Komenského. Z roka na rok rastie význam slovakistiky v zahraničí, čoho dôkazom je rozširovanie tradičných a zakladanie nových lektorátov i budovanie katedier slovenského jazyka a kultúry na európskych univerzitách, ale aj na špeciálnych slavistických pracoviskách v Amerike, Ázii a Afrike.

Z uvedených dôvodov mal zaiste svoje opodstatnenie aj odborný seminár, venovaný otázkam výučby a odborného výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorý sa pod názvom *Učíme slovenčinu* konal 14.–16. septembra 1993 v Častej-Píle. Organizátorom podujatia bol Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov Univerzity Komenského (ÚJOP ZŠ UK) a okrem pedagógov troch študijných stredísk v Bratislave, Senci, Košiciach, ktoré ÚJOP ZŠ UK tvoria, sa na ňom zúčastnili hostia partnerskej inštitúcie v Českej republike ÚJOP ZS UK Praha, zástupcovia štátnych, vedeckých a akademických pracovísk, ako aj lektori slovenského jazyka pôsobiaci v zahraničí. Za MŠV SR rokovanie pozdravili J. Zrubec, D. Drobná, za FF UK 1. prodekan pre medzinárodné styky J. Taraba, za Maticu slovenskú jej tajomník S. Bajaník. Zo všetkých prejavov vyplynula potreba zintenzívniť spoluprácu tých subjektov, ktoré sa zúčastňujú na príprave cudzincov, ale aj otázka propagácie Slovenska, jeho jazyka a kultúry vo svete, pričom úloha zahraničných absolventov vysokoškolského štúdia ako vyslancov slovenskej kultúry vo svojej krajine nie je zatiaľ docenená. Pozdrav pracovníkov ÚJOP ZS UK Praha tlmočila M. Čunderlíková, ktorá vyjadrila snahu pokračovať vo vzájomných pracovných i osobných kontaktoch.

Ako v úvode stretnutia B. Š v i h r a n o v á, odborná pracovníčka ÚJOP ZŠ UK, zdôraznila, seminár nadväzuje na sériu slovakistických podujatí, uskutočnených pri príležitosti 150. výročia kodifikácie spisovnej slovenčiny a XI. medzinárodného zjazdu slavistov. S úlohami a poslaním ÚJOP ZŠ UK oboznámil prítomných jeho riaditeľ J. M o l n á r. V otváracom príhovore podčiarkol snahu zapojiť učiteľov študijných stredísk do riešenia aktuálnej úlohy systémového prístupu k výučbe slovenčiny a odborných predmetov pri príprave zahraničných študentov. Seminár mal za úlohu umožniť vzájomnú výmenu pedagogických a metodických skúseností všetkých zainteresovaných v tejto oblasti a nadviazať tak na dobrú tradíciu podobných podujatí v minulosti.

Prednášky a diskusné príspevky odzneli v pléne a v osobitných sekciách, venovaných otázkam vyučovania jazyka a odborných predmetov.

Pracovnú časť seminára otvoril referát R. K r a j č o v i č a o slovenčine v kontinuite dejín. Autor v ňom načrtol vedecké argumentácie i pragmatické postuláty

kultivovania slovenčiny v predspisovnom období až po súčasný stav v jednotlivých slovenských nárečiach. Postavenie slovenčiny medzi jazykmi sveta z lingvogeografického, sociolingvistického, genetického a areálového hľadiska v prednáške zhodnotil V. K r u p a. Bližšie si všimol typologickú charakteristiku jednotlivých jazykových rovín slovenčiny. Na otázku, ako si osvojujeme jazyky vzhľadom na jazykovú komunikáciu a jej determinanty v metodologicky ladenom príspevku odpovedala B. Š v i h r a n o v á. S 33-ročnou históriou jazykovej prípravy zahraničných študentov na Slovensku a priekopníckou prácou pedagógov študijného strediska v Senci oboznámila prítomných V. B u z n o v á. Všimla si vznik prvých učebných materiálov i súčasné trendy vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka v podmienkach jazykovej a odbornej prípravy cudzincov. Didakticko-pragmatický charakter mal príspevok T. D r a t v u, ktorý sa zaoberal metodickými postupmi vo výučbe cudzích jazykov. Predstavil staršie i najmodernejšie metódy a na základe vlastných skúseností poukázal na možnosti ich tvorivého uplatnenia vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. Niektoré prostriedky komunitatívneho prístupu k výučbe slovenčiny načrtli J. K o š t e n s k á, A. K o v a l o v á, D. Š a l a g o v i č o v á. Bližšie si všimli hru ako jeden z vyučovacích prostriedkov v procese modernej výučby jazykov.

S úrovňou jazykovej prípravy nepochybne úzko súvisí tvorba kvalitných učebných materiálov. O koncepcii základných učebníc, a to Slovenčina pre cudzincov (1967, 1972, 1992) od T. Dratvu a kolektívu a Dobrý deň, slovenčina (1991) od autorského kolektívu pod vedením K. Holíkovej referovali V. B a r k o v á a K. H o l í k o v á. Obidve učebnice sú vypracované na základe priamej metódy, obsahujú textovú časť a jednoduchý výklad gramatických javov. Sú ladené komunikatívne, a tak zodpovedajú súčasným trendom. K učebnici Dobrý deň, slovenčina existujú 4 audiokazety a slovensko-anglicko-nemecký slovník. S tvorbou ďalších učebných materiálov oboznámila prítomných E. R e p č í k o v á. Boli to Cvičenia pre jazykové laboratóriá (1992, autorky V. Barková, E. Repčíková), Domáce úlohy I, 1989 a II, 1993 (autorka V. Barková), Odborné texty zo slovenčiny pre zahraničných študentov medicínsko-biologického smeru (1990, autorka V. Buznová), v tlači je rukopis glosára v štyroch jazykových mutáciách. Problematikou modernizácie učebných pomôcok pri výučbe slovenčiny sa zaoberal B. C a n d r i k. Individuálnej výučbe slovenčiny v študijnom stredisku Bratislava sa venovala M. V r á b e l o v á. K. G a l a m b o š o v á poukázala na špecifiká pri vyučovaní krajanov a bližšie charakterizovala osobnosť vysokoškolského učiteľa. Otázke kontinuity výučby slovenčiny v strediskách ÚJOP ZŠ UK a na vysokých školách venovala pozornosť A. M a r č á k o v á. P. P o l á k sa zamyslel nad aktuálnymi problémami jazykovej adaptácie zahraničných študentov v spoločenskovedných predmetoch, niektoré hľadiská adaptácie v slovenskom prostredí si u študentov všimla T. F t o r e k o v á a u ašpirantov s analýzou typických chýb jednotlivých jazykových oblastí A. P e r ď o c h o v á.

Účastníci seminára mali možnosť oboznámiť sa so situáciou v študijných strediskách v Českej republike, ktorá sa v zásade nelíši od koncepcie na Slovensku. O výučbe češtiny ako cudzieho jazyka so zameraním na koncipovanie jazykového učiva v komunikatívne ladených učebniciach referovala J. C v e j n o v á, výučbou češtiny v krátkodobých kurzoch so zreteľom na komunikatívny prístup sa zaoberala

I. B e d n á ř o v á. Interkultúrne a pragmatické aspekty výučby češtiny ako cudzieho jazyka načrtol K. Š e n k e ř í k.

Na programe seminára sa okrem učiteľov jazyka podieľali aj učitelia prírodovedných a technických predmetov zo všetkých študijných stredísk. Na základné otázky odbornej prípravy kandidátov v podmienkach ÚJOP ZŠ UK upriamil pozornosť L. H e b o r t. Vzájomným prepojením jazykovej a odbornej prípravy sa zaoberali príspevky B. T ó t h a, M. K a č m a r č í k o v e j, A. Z e b e g n e y o v e j, E. O k t a v c o v e j a P. S c h o t t e r a. O problémoch vo výučbe odborných predmetov v anglickom a slovenskom jazyku referovala J. O k t a v c o v á. V ďalších referátoch sa venovala pozornosť špecifickým metódam a formám vo výučbe jednotlivých predmetov – matematiky, fyziky, chémie a biológie, ako aj preverovaniu a testovaniu získaných vedomostí. Spolupráca učiteľov jazyka a odborných predmetov vyústila do spoločného vypracovania študijných materiálov, učebníc a cvičení, kde sa uplatňujú obe hľadiská.

Na seminári vystúpili aj lektori slovenského jazyka pôsobiaci na zahraničných univerzitách. Svojimi postrehmi odkryli druhú stránku šírenia slovenčiny ako cudzieho jazyka v cudzom, neslovenskom prostredí. A to si, samozrejme, vyžaduje osobitný prístup k metodike a stratégii výučby. Prítomných zaujala prednáška I. P o v a ž a n a o sugestopédii a možnostiach jej využitia vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Zdôraznil základné princípy, na ktorých sugestopédia stavia – vôľa vedieť cudzí jazyk a viera vo vlastné schopnosti. Najčastejšie chyby bulharských študentov v slovenčine analyzovala E. N e o v e s k á. Publikované sú aj príspevky H. S t e i n e r o v e j a J. V a ň k a o metodických postupoch pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktoré vychádzajú zo skúseností z lektorského pôsobenia. Integrujúci pohľad na výskum slovenčiny ako cudzieho jazyka i špecifiká výučby v zahraničí predstavila J. P e k a r o v i č o v á. V diskusii vystúpili E. K r á ľ i k o v á a E. E h r g a n g o v á. Do programu boli zaradení aj bývalí absolventi jazykovej prípravy M. L a d j e v i č a Maher Al Z a f a r i, ktorí hovorili o tom, ako si osvojovali slovenčinu.

Seminár, ktorý zorganizoval ÚJOP ZŠ UK, potvrdil, že predmet záujmu i výskumu – slovenčina ako cudzí jazyk – si hľadá svoje zodpovedajúce miesto v slovenskej aplikovanej lingvistike, ako aj v didaktike vyučovania cudzích jazykov. Odborné príspevky i priebeh diskusie svedčia o tom, že ťažisko sa kladie na komunikatívny prístup a tvorivý výber vhodných metód a foriem práce na získanie základných rečových schopností (kompetencií) – počúvanie s porozumením, hovorenie, čítanie a písanie. S výnimkou FF UK chýbali však na ňom zástupcovia vysokých škôl, ktorí pokračujú v príprave cudzincov na jednotlivých odborných fakultách.

Pracovnú atmosféru podujatia umocnilo príjemné prostredie. Za úspech treba považovať predovšetkým zborník referátov a diskusných príspevkov účastníkov seminára, ktorý vydal ÚJOP ZŠ UK Bratislava a ktorý dostali prednášatelia i hostia už pri prezentácii. Vedeckou redaktorkou a zostavovateľkou zborníka je B. Švihranová, príspevky posúdili J. Horecký a I. Masár.

J. Pekarovičová

Severoatlantický pakt. – V súčasnosti sa na stránkach denníkov aj niektorých časopisov takmer denne stretávame s názvom *Severoatlantický pakt*. Rovnako je to aj v rozhlase alebo televízii. Tento názov a jeho skratka *NATO* sa uvádzajú aj v našich lexikografických dielach, nie však úplne správne, a preto im tu chceme venovať väčšiu pozornosť.

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) sa v hesle *severoatlantický* so skratkou *polit.* uvádza názov *Severoatlantický pakt* s výkladom „vojenská hospodárska dohoda štátov ležiacich na severných pobrežiach Atlantického oceána a ich satelitov, namierená proti štátom socialistického tábora (NATO)". V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa v hesle *severoatlantický* zaznamenáva názov *Severoatlantický pakt* stručnejšie: „vojensko-politická organizácia kapitalistických krajín, skr. NATO". A pretože sa k názvu *Severoatlantický pakt* pridáva skratka *NATO*, všimneme si aj spracovanie skratky *NATO*.

V SSJ sa v hesle *NATO* uvádza výklad „agresívny Severoatlantický pakt pod vedením USA", v KSSJ sa pri skratke *NATO* uvádza: „North Atlantic Treaty Organisation – Severoatlantický pakt". V Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej sa v hesle *NATO* uvádza: „skratka z Nort Atlantic Treaty Organization Severoatlantický pakt; organizácia väčšiny západoeurópskych štátov a USA založená v r. 1949 sledujúca agresívnu politiku voči ZSSR a ostatným socialistickým krajinám". V spracovaní názvu *Severoatlantický pakt* a skratky *NATO* v uvedených slovníkoch nachádzame viac nedostatkov, pričom nechávame bokom dobové hodnotenie tohto paktu. V KSSJ sa *Severoatlantický pakt* charakterizuje ako organizácia, ale predchádzajúci SSJ ho označuje za dohodu. Aká je skutočnosť? V Příručnom slovníku naučnom (PSN) sa v hesle *Severoatlantická smlouva* uvádza, že je to právny základ najdôležitejšieho imperialistického vojensko-politického bloku. Táto zmluva bola podľa tohto slovníka podpísaná 4. 4. 1949 vo Washingtone a ďalej sa vypočítavajú štáty, ktoré túto zmluvu podpísali. Na základe Severoatlantickej zmluvy, ako čítame v PNS ďalej, bola vytvorená rozsiahla Organizácia Severoatlantickej zmluvy (North Atlantic Treaty Organization) – NATO. Tento výklad ukazuje, že treba rozlišovať Severoatlantickú zmluvu alebo Severoatlantický pakt a organizáciu tejto zmluvy alebo paktu. Prísne vzaté, skratka *NATO* zodpovedá názvu organizácie paktu v angličtine, nie názvu paktu. V danom prípade ide o rovnaký prípad, ako je názov *Spojené národy* (názov krajín alebo štátov, ktoré sa združili na obranu mieru a bezpečnosti vo svete) a *Organizácia Spojených národov* (organizácia slúžiaca uvedenému spojenectvu alebo koalícii) a podľa toho existuje *Severoatlantický pakt* a *Organizácia Severoatlantického paktu*. V bežnej jazykovej praxi sa niekedy názov *Spojené národy* používa namiesto názvu *Organizácia Spojených národov*, pravidelne sa však namiesto názvu *Organizácia Severoatlantického paktu* používa názov *Severoatlantický pakt*, pritom však skratka *NATO* zostáva ako skratka názvu organizácie založenej na základe *Severoatlantického paktu*. V KSSJ sa ďalej pri skratke *NATO* ako hesle nesprávne uvádza v anglickom názve slovo *organisation* so *s*, lebo v anglič-

tine je podoba *organization* so *z*, v SCS sa v anglickom názve namiesto prídavného mena *north* s *h* nesprávne uvádza podoba *nort* bez *h*.

Ešte sa dotkneme slova *pakt* v názve *Severoatlantický pakt*. U nás sa bežne používa názov *Severoatlantický pakt* so slovom cudzieho pôvodu *pakt*, a preto sa ani v SSJ, ani v KSSJ neuvádza v hesle *zmluva* názov *Severoatlantická zmluva*. V češtine sa skôr používa názov *Severoatlantická smlouva* (porov. napr. v PSN heslo *Severoatlantická smlouva*), niekedy názov *Severoatlantický pakt* (Slovník spisovného jazyka českého v hesle *severo-*); rovnaký stav je v obidvoch slovníkoch v hesle *NATO*, niekedy je v tom istom slovníku názov *Severoatlantická smlouva* aj *Severoatlantický pakt* (napr. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost v hesle *pakt* uvádza názov *Severoatlantický pakt (Atlantický pakt)*, v hesle *severoatlantický* názov *Severoatlantická smlouva*). V tejto súvislosti možno tiež spomenúť, že zhoda je pri názve *Varšavská zmluva* v slovenčine a *Varšavská smlouva* v češtine. V slovenčine sú podľa toho proti sebe názvy *Severoatlantický pakt – Varšavská zmluva*, v češtine *Severoatlantická smlouva/Severoatlantický pakt – Varšavská smlouva*.

Popri názve *Severoatlantický pakt* sa stretávame aj s názvom *Atlantický pakt*. SSJ tento názov uvádza v hesle *atlantický* s výkladom „útočný pakt niektorých kapitalistických štátov pod vedením USA založený po druhej svetovej vojne a namierený proti krajinám socializmu". Podobne sa v Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost popri názve *Severoatlantický pakt* výslovne uvádza za ním v zátvorkách aj názov *Atlantický pakt*. Názov *Atlantický pakt* vznikol akýmsi zjednodušením názvu *Severoatlantický pakt*, vecne je však nesprávny, lebo do tohto paktu nepatria štáty, ktoré sa nachádzajú pri južnom Atlantiku, teda napr. juhoamerické štáty alebo západoafrické štáty. Je možné, že v bežnej jazykovej praxi sa niekdy použije názov *Atlantický pakt* namiesto *Severoatlantický pakt*. V slovníkoch, ak sa takýto názov zaznamená, sa treba výslovne zmieniť o tom, že správna je podoba *Severoatlantický pakt*.

V súčasnosti sa v našich hromadných oznamovacích prostriedkoch čoraz viac začína používať aj názov *Severoatlantická aliancia*. Slovo *aliancia* sa napr. v KSSJ vykladá ako „spojenectvo, spojenecká zmluva" s príkladom *vojenská aliancia*. Z hľadiska významu slova *aliancia* nemožno mať proti podobe *Severoatlantická aliancia* nejaké výhrady. Skôr máme námietky proti používaniu názvu *Severoatlantická aliancia* z toho hľadiska, že sa takto popri dávnajšie ustálenom názve *Severoatlantický pakt* začína presadzovať ďalší názov, čo pri vlastných menách nie je nijako vítané, a to tým väčšmi, že v názve *Severoatlantický pakt* nemožno mať nijaké námietky proti slovu *pakt*, ktoré je v slovenčine napriek tomu, že je cudzieho pôvodu, dávno ustálené a bežne používané. Odporúčali by sme preto používať názov *Severoatlantický pakt* ako všeobecne zaužívaný, ustálený a vecne správny alebo primeraný.

Na záver môžeme konštatovať, že v našom prípade pôvodne ide o *Severoatlantický pakt*, čo je istý právny akt, a potom o *Organizáciu Severoatlantického paktu* ako istú organizačnú jednotku. Novšie sa názov *Severoatlantický pakt* používa na označenie organizácie, obranného spoločenstva a či vojenského bloku. V príspevku sme upozornili aj na niektoré menšie rozdiely pri používaní týchto názvov v slovenčine a češtine.

L. Dvonč

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia bude od začiatku roku 1994 prijímať aj príspevky spracované na počítači – textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenom príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napr. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e ·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3--12; v r. 1886--1889; G. Altmann -- V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,[1] ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Napr. [1] Synergia znamená spolupôsobenie...).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou 5¼" alebo 3½" a opraveným vytlačeným príspevkom.

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 59, 1994, číslo 1. Technický redaktor V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D - 8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1994
Sk 17,-